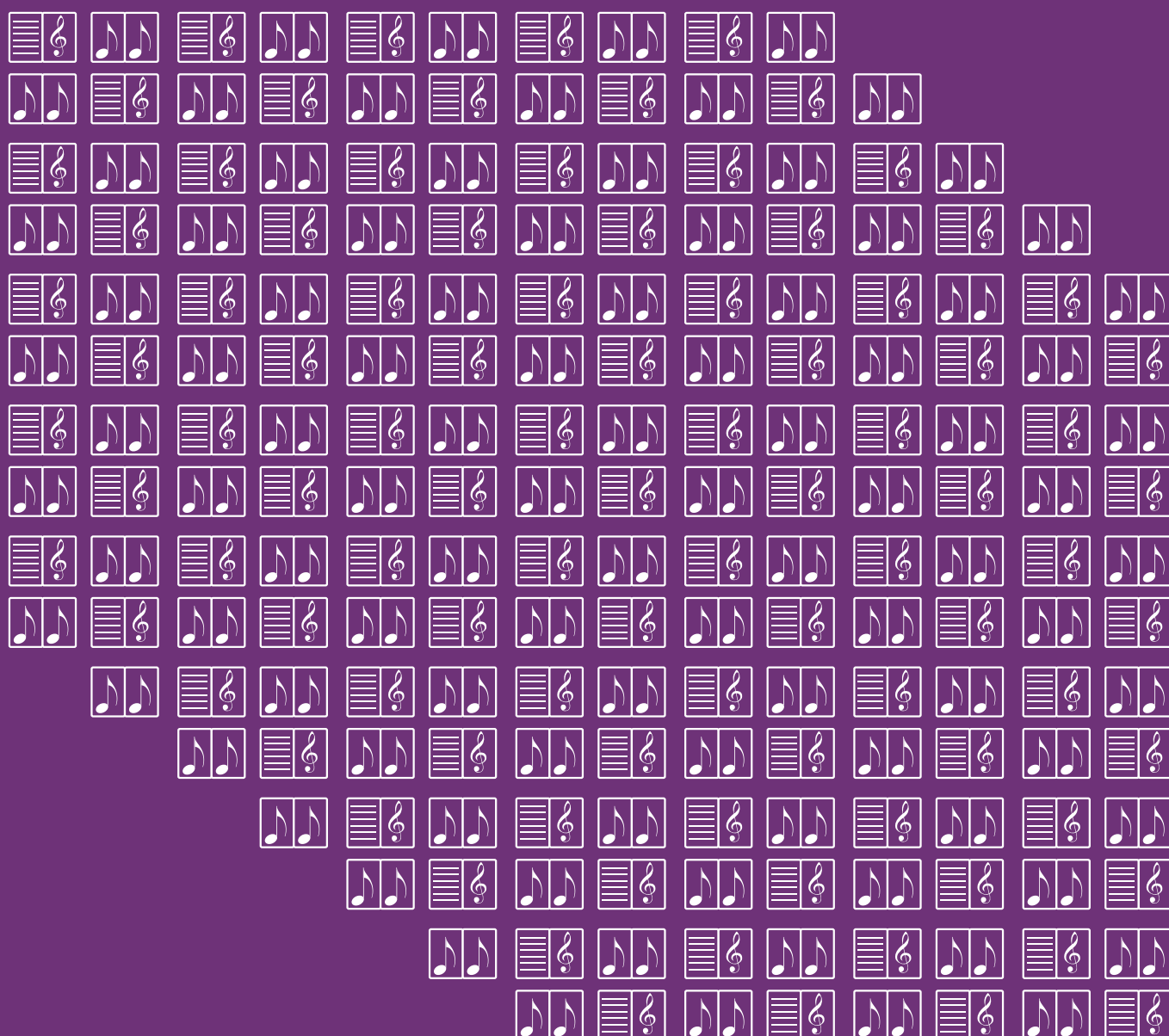

OBECNOŚĆ POSTACI I TWÓRCZOŚCI STANISŁAWA MONIUSZKI W PODSTAWACH PROGRAMOWYCH, PROGRAMACH NAUCZANIA I PODRĘCZNIKACH SZKOLNYCH

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

Raport dostępny
na otwartej licencji
(Uznanie autorstwa
3.0 Polska, Creative
Commons)

EKSPERTYZA

OBECNOŚĆ POSTACI I TWÓRCZOŚCI STANISŁAWA MONIUSZKI W PODSTAWACH PROGRAMOWYCH, PROGRAMACH NAUCZANIA I PODRĘCZNIKACH SZKOLNYCH

Warszawa, marzec 2019

EKSPERTYZA

Raport dostępny
na otwartej licencji
(Uznanie autorstwa
3.0 Polska, Creative
Commons)

AUTORKA:
MAGDALENA RADZIEJOWSKA

SKŁAD I OPRACOWANIE GRAFICZNE:
MARCIN GROHS

REDAKCJA JĘZYKOWA I KOREKTA:
MARTA WOJAS

Raport jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 Polska. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz Narodowego Centrum Kultury. Zezwala się na dowolne wykorzystanie treści – pod warunkiem zachowania niniejszej informacji licencyjnej i wskazania Narodowego Centrum Kultury jako właściciela praw do tekstu. Treść licencji jest dostępna na stronie <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>. Narodowe Centrum Kultury jest instytucją państwową, działającą na rzecz rozwoju kultury w Polsce.

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

ul. Płocka 13
01-231 Warszawa

<http://nck.pl>
<http://www.nck.pl/badania/>
<https://www.facebook.com/nawoscibadawczenck/>

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

SPIS TREŚCI

1. Założenia metodologiczne	4
2. Obowiązek szkoły	7
2.1 Przepisy prawa	7
2.2.1 Ramowe plany nauczania – szkoły ogólnokształcące	10
2.2.2 Ramowe plany nauczania – szkoły muzyczne	12
2.3 Relacja podstawy programowej, programu nauczania i podręcznika	13
2.4 Podstawa programowa dla szkół ogólnokształcących	16
2.5 Programy nauczania wybranych przedmiotów dla szkół ogólnokształcących	23
2.6 Podstawa programowa dla szkół muzycznych	30
2.7 Pogramy nauczania przedmiotów teoretycznych w szkołach muzycznych ..	35
3. Możliwości uzyskania przez ucznia wiedzy o Stanisławie Moniuszce i poznania jego dzieł w toku nauki szkolnej	42
3.1 Podręczniki do wybranych przedmiotów dla szkół ogólnokształcących ...	42
3.2 Podręczniki do wybranych przedmiotów w szkołach muzycznych	46
3.3 Internetowe źródła wiedzy o Stanisławie Moniuszce	51
4. Obecność Stanisława Moniuszki w polskiej kulturze edukacyjnej	54
4.1 Moniuszko w edukacji ogólnokształcącej i w edukacji muzycznej	54
4.2 Repertuar utworów Stanisława Moniuszki w obu pionach szkolnictwa	54
4.3 Moniuszko w programach nauczania i podręcznikach z XX i XXI wieku	57
5. Wnioski i rekomendacje	59
5.1 Wnioski	59
5.2 Rekomendacje	60
6. Wykaz źródeł	62

Przedmiotem ekspertyzy jest rola szkoły w implantowaniu postaci i dzieła Stanisława Moniuszki w świadomość ucznia.

Problem rozpatrywano z dwóch perspektyw:

- ◆ możliwości poznania przez ucznia polskiej szkoły, w toku nauki, postaci i twórczości Stanisława Moniuszki;
- ◆ obowiązku szkoły przedstawienia uczniowi postaci i dzieł kompozytora, który „jest uważany za twórcę polskiej opery narodowej i najwybitniejszego po F. Chopinie przedstawiciela stylu narodowego w muzyce polskiej”¹.

Badanie przeprowadzono wyłącznie na dokumentach stanowiących o obowiązkach szkoły oraz podręcznikach tworzących ofertę edukacyjną dla ucznia.

1. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE

Określono zakres czasowy badania obejmujący przełom stuleci i wiek XXI. Granice czasowe wyznaczają dwie istotne reformy systemu edukacji:

- ◆ rok 1999: wprowadzenie sześciolletniej szkoły podstawowej, trzyletniego gimnazjum i trzyletniego liceum, czteroletniego technikum oraz trzyletnich zasadniczych szkół zawodowych;
- ◆ rok 2017: przywrócenie ośmioletniej szkoły podstawowej, czteroletniego liceum, pięcioletniego technikum, wprowadzenie dwu- i trzyletnich szkół branżowych I i II stopnia.

W obrębie wskazanych granic czasowych cezury wyznaczają daty kolejnych zmian podstawy programowej. Są to:

- ◆ dla szkolnictwa ogólnokształcącego: rok 1999, 2002, 2008, 2012 i 2017;
- ◆ dla szkolnictwa artystycznego: rok 1999, 2002, 2010, 2014 i 2017.

Materiał poddany badaniu wyznaczono na podstawie dyscyplin wiedzy, w które wpisuje się znajomość wielkich twórców kultury narodowej i następnie przedmiotów nauczania, które tym dyscyplinom odpowiadają. Uwzględniono wszystkie etapy edukacyjne oraz szkolnictwo ogólnokształcące i muzyczne szkolnictwo artystyczne.

W badaniu i ekspertyzie zachowano terminologię właściwą dla etapów edukacyjnych obecnych w systemie oświaty w latach 1999–2017, używając pojęć i terminów przyjętych w tym okresie². W zbiorczych zestawieniach zastosowano zwykłą numerację kolejnych klas.

¹ Encyklopedia PWN, hasło: Moniuszko Stanisław (wykaz źródeł: dział VI, pozycja 1).

² Zmiana wprowadzona i obowiązująca od roku szkolnego 2017/18, powrót do trzech etapów kształcenia, nie ma zastosowania w analizie materiału z lat 1999–2017.

Dla szkół ogólnokształcących wskazuje się cztery etapy edukacyjne:

I etap – edukacja wczesnoszkolna (klasy I–III szkoły podstawowej) – klasy I–III,

II etap – podstawowy (klasy IV–VI szkoły podstawowej) – klasy IV–VI,

III etap – gimnazjalny (klasy I–III gimnazjum) – klasy VII–IX,

IV etap – ponadgimnazjalny (klasy I–III liceum i technikum) – klasy X–XII.

Dla szkół muzycznych wskazano dwa etapy edukacyjne:

I etap – szkoła muzyczna I stopnia (szkoła podstawowa, klasy I–VI),

II etap – szkoła muzyczna II stopnia (szkoła średnia, klasy VII–XII).

W celu zbadania obowiązku szkoły w prezentowaniu postaci Stanisława Moniuszki poddano analizie akty prawa powszechnego (ustawy i rozporządzenia ministra właściwego do spraw edukacji oraz ministra właściwego do spraw kultury), a także dokumenty szkolne – zestawy programów i podręczników nakładające na nauczyciela obowiązek przekazywania treści określonych w przyjętym przez szkołę programie nauczania wybranych przedmiotów.

W celu określenia możliwości poznania postaci i twórczości Stanisława Moniuszki w toku nauki szkolnej zbadano podręczniki do wybranych przedmiotów artystycznych i humanistycznych dla wszystkich etapów kształcenia w szkołach ogólnokształcących (muzyka, sztuka, historia muzyki, wiedza o kulturze, język polski, historia, historia i społeczeństwo) oraz do wybranych przedmiotów teoretycznych dla obu etapów kształcenia w szkołach muzycznych (kształcenie słuchu, audycje muzyczne, literatura muzyczna, historia muzyki).

Poddano porównaniu rolę szkół ogólnokształcących i szkół muzycznych w propagowaniu postaci i dzieła Stanisława Moniuszki oraz wpływ kolejnych zmian podstawy programowej i ramowych planów nauczania w obu typach szkolnictwa na obecność Moniuszki w treściach kształcenia wybranych przedmiotów. Sporządzono także porównanie miejsca kompozytora w kształceniu powszechnym i artystycznym w XXI wieku do miejsca, które zajmował w podręcznikach i programach szkolnych w latach dwudziestych oraz w drugiej połowie XX wieku.

Ekspertyzę wykonano w oparciu o następujące dokumenty:

A. Przepisy prawa i ich zmiany w latach 1999–2018;

1. ustawy: o systemie oświaty, Prawo oświatowe, Karta Nauczyciela³;
2. rozporządzenia Ministra Edukacji: w sprawie podstawy programowej, w sprawie ramowych planów nauczania oraz w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów i podręczników⁴;
3. rozporządzenia Ministra Kultury: w sprawie podstawy programowej, w sprawie ramowych planów nauczania oraz w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów i podręczników⁵.

3 Wykaz źródeł: dział I.A, pozycje 1–5.

4 Wykaz źródeł: dział I.B, pozycje 6–26.

5 Wykaz źródeł: dział I.C, pozycje 27–43.

B. Dopuszczone do użytku szkolnego programy nauczania przedmiotów:

1. muzyka, sztuka, historia muzyki, wiedza o kulturze, język polski, historia, historia i społeczeństwo w ogólnokształcących szkołach podstawowych, gimnazjach, szkołach ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych⁶;
2. audycje muzyczne, literatura muzyczna, historia muzyki, kształcenie słuchu w szkołach muzycznych I i II stopnia⁷.

C. Dopuszczone do użytku szkolnego podręczniki do przedmiotów wskazanych w punkcie B.1 i B.2:

1. dla przedmiotów nauczanych w szkołach ogólnokształcących, powstałe do podstawy programowej i programów nauczania z lat 1999, 2002, 2008 i 2017⁸;
2. dla przedmiotów nauczanych w szkołach muzycznych, powstałe do podstawy programowej i programów nauczania z lat 1999, 2002, 2014 i 2017⁹.

Dobranie próby badawczej programów nauczania i podręczników posłużyły następujące kryteria:

1. terytorialne – reprezentacja 16 województw oraz wielkość miejscowości (miasto i wieś);
2. typ szkoły – w każdym ośrodku uwzględniono szkoły stopnia podstawowego, gimnazjalnego i licealnego (w tym technika) i analogicznie szkoły muzyczne I i II stopnia;
3. reprezentatywność – wybrano podręczniki i programy nauczania co najmniej trzech wydawnictw, najliczniej reprezentowane w wykazach i zestawach szkół wskazanych w pkt. 1.

Łącznie badaniem objęto następujące dokumenty:

- ◆ 43 akty prawa powszechnego,
- ◆ 80 programów nauczania wybranych przedmiotów w szkołach ogólnokształcących,
- ◆ 36 programów nauczania wybranych przedmiotów w szkołach muzycznych,
- ◆ 105 podręczników dla szkół ogólnokształcących,
- ◆ 35 podręczników dla szkół muzycznych,
- ◆ 9 portali internetowych.

⁶ Wykaz źródeł: dział II, pozycje 1–80.

⁷ Wykaz źródeł: dział IV, pozycje 1–36.

⁸ Wykaz źródeł: dział III, pozycje 1–105.

⁹ Wykaz źródeł: dział V, pozycje 1–35.

2. OBOWIĄZEK SZKOŁY

Preambuła do ustawy o systemie oświaty, od 2017 roku przeniesiona do ustawy Prawo oświatowe, definiuje nadrzędne cele edukacyjnej działalności państwa, w tym „kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego”¹⁰.

Jeśli dzieło i osobę Stanisława Moniuszki uznajemy za istotny element polskiego dziedzictwa kulturowego, to równocześnie uznajemy posiadanie przez szkołę obowiązku propagowania postaci i twórczości kompozytora, powinności nałożonej na system szkolny zapisem ustawy.

Obowiązek wskazany ogólnie, ideowo, w praktyce i szczegółach realizowany jest na kolejnych szczeblach systemu edukacji, w oparciu o przepisy prawa powszechnego i przepisy wewnętrznego prawa szkolnego.

Zgodnie z delegacjami rządowymi kompetencje do wskazywania obowiązkowych treści kształcenia na wszystkich etapach nauczania w stosunku do szkół ogólnokształcących posiada minister właściwy do spraw edukacji, zaś w stosunku do szkół artystycznych minister właściwy do spraw kultury. Na podstawie art. 22 ust. 2 pkt 2 oraz art. 26 ustawy o systemie oświaty¹¹, a od 2017 roku na podstawie art. 47 ust. 1 i art. 53 ust. 5 ustawy Prawo oświatowe¹² ministrowie ustalają podstawę programową dla publicznych przedszkoli i szkół, a także dopuszczają do użytku szkolnego programy nauczania i podręczniki, ustalając w trybie rozporządzenia normy, które muszą one spełniać, by zyskać dopuszczenie¹³.

Badając spełnianie obowiązku propagowania Moniuszki przez organy stanowiące o powszechnie obowiązujących treściach nauczania, poddano analizie podstawę programową wybranych przedmiotów i jej przekształcenia w kolejnych osiemnastu latach, a także relację podstawy programowej do dokumentu niższego rzędu, jakim jest program nauczania.

2.1 Przepisy prawa

Dla jasności dalszego wywodu przypomina się właściwości poszczególnych elementów procesu tworzenia produktu końcowego – podręcznika, który uczeń otrzymuje jako źródło obowiązującej go wiedzy.

10 Preambuła: ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku. (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425) oraz ustawa Prawo oświatowe z 14 grudnia 2016 roku (Dz. U. z 2017 r. poz. 59), [wykaz źródeł: dział I.A, poz. 1 i poz. 3].

11 Wykaz źródeł: dział I.A, poz. 1.

12 Wykaz źródeł: dział I.A, poz. 3.

13 Wykaz źródeł: dział I.B, poz. 21–26 oraz dział I.C, poz. 41–43.

Podstawa programowa przedmiotu jest katalogiem celów, treści i efektów (osiągnięć ucznia) nauczania przedmiotu. Wszystkie zapisy podstawy programowej są obligatoryjne. Muszą się znaleźć w programie nauczania, podręczniku i w pracy nauczyciela. Stopień i zakres przyswojenia treści podstawy programowej jest także podstawą dla systemu oceniania ucznia. Podstawa programowa jest jedna, ustalona i opublikowana w trybie rozporządzenia przez właściwego ministra.

Program nauczania jest uszczegółowieniem i egzemplifikacją wszystkich treści podstawy programowej oraz opisem metod osiągania celów wskazanych w podstawie.

Tworzony przez specjalistów w danej dziedzinie wiedzy (programy rekomendowane przez ministra) lub przez nauczycieli przedmiotu. Program powstaje zawsze w oparciu o autorską koncepcję metod osiągania celów i efektów kształcenia oraz autorską hierarchię zakresu i ilości informacji. Dopuszczany jest do użytku szkolnego przez właściwego ministra (oficjalne, rekomendowane programy nauczania), przeznaczony do powszechnego stosowania lub, od 2009 roku, dopuszczany także przez dyrektora szkoły¹⁴ (programy nauczycielskie, po uzyskaniu recenzji i rekomendacji specjalistów¹⁵, obowiązujące w macierzystej szkole autora bądź autorów).

Funkcjonuje wiele programów nauczania każdego przedmiotu.

Podręcznik dopuszczany jest do użytku szkolnego przez właściwego ministra, musi zawierać wszystkie treści podstawy programowej. Pisany jest do wybranego programu nauczania danego przedmiotu, lub ogólnie do przedmiotu, wyłącznie w oparciu o podstawę programową.

Nauczyciel ma prawo wyboru programu nauczania¹⁶ i podręcznika, ma również prawo zrezygnować z używania podręcznika¹⁷. Na rynku znajduje się bardzo bogata oferta podręczników do każdego przedmiotu, często jest to kilka propozycji jednego wydawnictwa różniących się zakresem informacji oraz metodami ich przekazywania.

Dyrektor szkoły każdego roku ma obowiązek zatwierdzić i ogłosić szkolny zestaw programów nauczania i podręczników dla wszystkich klas i wszystkich przedmiotów. Tym samym, na podstawie przepisów ustawowych oraz przepisów rozporządzenia i decyzji dyrektora szkoły, program nauczania przedmiotu przyjęty przez szkołę staje się przepisem prawa wewnątrzszkolnego nakładającym na nauczyciela obowiązek jego realizacji.

Niżej, w tabelarycznym ujęciu zestawiono właściwości podstawy programowej, programu nauczania i podręcznika.

¹⁴ Na podstawie art. 22a ust. 8 ustawy o systemie oświaty [wykaz źródeł: dział I.A, poz. 2].

¹⁵ Jak wyżej oraz na podstawie rozporządzenia ministra edukacji z 2009 roku w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów nauczania [wykaz źródeł: dział I.B, pozycja 24].

¹⁶ Na podstawie art. 12 ust. 2 ustawy – Karta Nauczyciela [wykaz źródeł: dział I.A, poz. 5].

¹⁷ Ustawa o systemie oświaty: art. 22aa. „Nauczyciel może zdecydować o realizacji programu nauczania:
1) z zastosowaniem podręcznika, materiału edukacyjnego lub materiału ćwiczeniowego lub
2) bez zastosowania podręcznika lub materiałów, o których mowa w pkt. 1”.

Tabela 1. Relacja podstawy programowej, programu nauczania i podręcznika – najważniejsze cechy

Dokument	Status dokumentu	Podmiot zobowiązany do stosowania
Podstawa programowa	– akt prawa normatywnego, powszechnie obowiązującego, – ogłaszany w rozporządzeniu ministra właściwego do spraw edukacji lub właściwego do spraw kultury	– wszyscy użytkownicy systemu oświaty, – autorzy programów i podręczników, nauczyciele, uczniowie
Program nauczania	– dokument autorski, – dopuszczany do użytku szkolnego przez ministra lub dyrektora szkoły, po spełnieniu warunków określonych w rozporządzeniu, – musi zawierać wszystkie elementy podstawy programowej danego przedmiotu wskazane na dany etap edukacyjny	– nauczyciel, który wybrał program do realizacji przedmiotu, – dyrektor szkoły, który zatwierdził stosowanie programów wskazanych przez nauczycieli, – autor podręcznika pisanego do wybranego programu
Podręcznik	– podstawowe źródło przedmiotowej wiedzy dla ucznia, – jedno z głównych narzędzi pracy nauczyciela, – musi zawierać wszystkie elementy podstawy programowej danego przedmiotu na dany etap edukacyjny, – może być uniwersalny – napisany wyłącznie do podstawy programowej określonego przedmiotu lub skorelowany z konkretnym programem nauczania przedmiotu (wszystkie treści podstawy realizowane są w stopniu i proporcjach wskazanych w programie)	– dobrowolność wszystkich odbiorców i użytkowników, – nauczyciel ma prawo uczyć bez korzystania z podręcznika, – uczeń ma prawo korzystać z wszystkich dostępnych źródeł wiedzy, – podręcznik dopuszczany jest do użytku szkolnego przez właściwego ministra, – podręcznik zatwierdzony i wykazany w szkolnym zestawie nakłada na nauczyciela i ucznia obowiązek stosowania go

Źródło: opracowanie własne

Podstawa programowa jest punktem wyjścia dla tworzenia wielu programów, mnogość programów generuje wielokrotnie większą liczbę podręczników. Bez względu na korzyści płynące z opisanego zjawiska, jest ono przyczyną silnego zróżnicowania stopnia i jakości wywiązywania się szkoły z obowiązku przekazania uczniowi wiedzy w poszczególnych zakresach, w tym wiedzy o Stanisławie Moniuszce.

Stopień realizacji przez szkołę obowiązku przekazywania treści określonych w podstawie programowej w istotny sposób determinuje czas, czyli liczba godzin w toku nauki, która przeznaczona jest na realizację każdego przedmiotu. Wymiar godzin nauczania poszczególnych przedmiotów ustalony na poziomie prawa powszechnego, w sposób wiążący, wskazany jest w rozporządzeniach ministrów w sprawie ramowych planów nauczania.

Korelacja katalogu celów, osiągnięć ucznia i treści kształcenia zawartych w podstawie programowej z wymiarem godzin przeznaczonych na realizację przedmiotu na kolejnych etapach kształcenia daje pogląd na rzeczywiste możliwości wywiązywania się szkoły z nałożonych nań obowiązków.

Niżej przedstawiono zestawienie ramowych planów nauczania obowiązujących w kolejnych latach w szkołach ogólnokształcących¹⁸ oraz szkołach muzycznych¹⁹.

W zestawieniu uwzględniono wyłącznie przedmioty, których podstawa programowa wskazuje wprost (nazwiskiem) lub pośrednio obowiązek propagowania postaci i dzieła Stanisława Moniuszki.

2.2.1 Ramowe plany nauczania – szkoły ogólnokształcące

Tabela 2. Edukacja muzyczna w szkołach ogólnokształcących

Przedmiot	Klasa	Etap edukacyjny	Ramowe plany nauczania (liczba godzin w trzyletnim cyklu kształcenia)				
			1999	2002	2008	2012	2017
Edukacja muzyczna wczesnoszkolna	I–III	I	brak ^a	brak ^a	3	3	3
Muzyka	IV–VI	II	3 ^b	4 ^b	2	3	3
	VII–IX	III	3 ^c (+1 ^d)	3 ^c	1	1	1+1 ^e
	X–XII	IV	1 ^f	0	0	0	0
Kształcenie muzyczne razem – na wszystkich etapach			3 ^g (7 lub 8)	3,5 ^g	6	7	7 (8)

Źródło: opracowanie własne

^a brak wskazania wymiaru godzin obowiązkowej edukacji muzycznej

^b blok przedmiotowy sztuka, pula godzin do podziału między plastykę i muzykę

^c blok przedmiotowy sztuka, pula godzin do podziału między plastykę i muzykę lub jako przedmiot do wyboru

^d w klasie IX, czyli I wygaszanego liceum

^e muzyka realizowana w klasie I jako przedmiot do wyboru spośród muzyki, plastyki i filozofii w klasie IX, czyli I nowego liceum i technikum

^f do wyboru spośród plastyki i techniki

^g na muzykę przeznaczona jest połowa godzin bloku sztuka; w nawiasach uwzględniono sumę z godzinami nieobowiązkowymi

18 Wykaz źródeł: dział I.B, poz. 13–20.

19 Wykaz źródeł: dział I.C, poz. 33–40.

Tabela 3. Edukacja humanistyczna w szkołach ogólnokształcących

Przedmiot	Klasa	Etap edukacyjny	Ramowe plany nauczania (liczba godzin w trzyletnim cyklu kształcenia)				
			1999	2002	2008	2012	2017
Historia muzyki	X–XII	IV	brak	brak	8 ^a	8 ^a	8 ^a
Wiedza o kulturze	X–XII	IV	brak	1 ^b	1 ^b	1 ^b	brak
Historia	IV–VI	II	4	4 ^c	4 ^c	4 ^c	5
	VII–IX	III	6	6	6	6	6
	X–XII	IV	6	5	5 ^d	2 ^d	6 ^d
Historia i społeczeństwo	X–XII	IV	– ^g	– ^g	4 ^e	4 ^e	– ^g
Język polski	IV–VI	II	16	16	16	17	15
	VII–IX	III	15	14	14	15	14
	X–XII	IV	14	14	14 ^f	12 ^f	12 ^f

Źródło: opracowanie własne

^a przedmiot nieobowiązkowy, do wyboru^b przedmiot nauczany w latach 2002–2017^c w latach 2002–2016 przedmiot nosił nazwę historia i społeczeństwo^d godziny na poziomie podstawowy^e przedmiot uzupełniający, dla uczniów, którzy nie realizują historii w zakresie rozszerzonym^f godziny na realizację poziomu podstawowego^g brak przedmiotu

Tabela 4. Edukacja muzyczna w szkołach specjalnych dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym lub znacznym

Przedmiot	Klasa	Etap	Typ szkoły	Ramowe plany nauczania (liczba godzin w cyklu kształcenia)				
				1999	2002	2008	2012	2017
Edukacja muzyczna	I–III	I		^a	^a	^a	^a	30 ^b
Muzyka^c	IV–VI	II		–	–	6 ^c	–	–
Muzyka z rytmiką	IV–VI	II		12	12	12	12	38 ^d
Muzyka z rytmiką	VII–IX	III		9	6 ^e	6	6	28 ^f
Muzyka, zajęcia wokalne-muzyczne, zajęcia rozwijające kreatywność	VII–IX	III	zasadnicza szkoła zawodowa specjalna	4	–	–	–	–
			oddziały specjalne szkół podstawowych i gimnazjów	–	4	–	–	–
			przysposabiające do pracy	–	–	–	–	12 ^g

Źródło: opracowanie własne

^a brak wskazania puli godzin, muzyka jest integralnym elementem kształcenia i usprawniania^b zajęcia rozwijające kreatywność (muzyczne, rytmiczne, plastyczne, techniczne, teatralne) realizowane są w wymiarze 10 godzin tygodniowo w każdej klasie

^c w szkołach specjalnych dla dzieci z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim i z autyzmem, w innych latach podstawa programowa dla tego typu szkoły specjalnej w zakresie muzyki wspólna z podstawą dla szkoły podstawowej

^d brak przedmiotu muzyka, wskazane są zajęcia rozwijające kreatywność (muzyczno-rytmiczne, plastyczne, techniczne, teatralne), wspólna pula godzin realizowana w klasach IV–VI, w wymiarze 12, 13 i 13 godzin tygodniowo [zał. nr 3 do rozp. z 2017, p.pr. str. 226/227]

^e od 2001 r. przedmiot realizowany wspólnie z zajęciami wychowania fizycznego

^f zajęcia rozwijające kreatywność (muzyczno-rytmiczne, plastyczne, techniczne, teatralne) realizowane we wspólnej puli godzin, w wymiarze po 14 godzin tygodniowo w klasie VII i VIII

^g trzyletnia szkoła specjalna przysposabiająca do pracy

Edukacja muzyczna w szkołach dla dzieci z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym lub znacznym ma odmienne cele niż muzyka w szkole ogólnej. Szkoły specjalne dla dzieci z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim realizują ramowe plany nauczania przedmiotowego wspólne ze szkołami powszechnymi.

Ilość godzin edukacji muzycznej w dwunastoletnim cyklu nauki w szkole ogólnokształcącej zmieniała się następująco:

Od 2008 r. możliwość prowadzenia w liceach ogólnokształcących i technikach przedmiotu maturalnego na poziomie rozszerzonym, historii muzyki, w wymiarze 8 godzin w cyklu.

W latach 1999–2008: 5,5 godziny, bez wskazania wymiaru godzin edukacji muzycznej w ramach kształcenia zintegrowanego

W latach 2008–2016: 7 lub 7,5 godziny + 1 godzina wiedzy o kulturze w liceum i technikum

Od 2017 r.: 7 godzin + 1 godzina od roku 2019/2020 (liceum i technikum: muzyka, poziom podstawowy, przedmiot do wyboru spośród trzech – muzyki, plastyki, filozofii); brak przedmiotu wiedza o kulturze

2.2.2 Ramowe plany nauczania – szkoły muzyczne

Tabela 5. Edukacja teoretyczna (historyczno-muzyczna) w szkołach muzycznych

Przedmiot	Klasa	Etap edukacyjny	Ramowe plany nauczania (liczba godzin w sześcioletnim cyklu kształcenia)				
			1999	2002	2014	2016	2017
Rytmika	I–III	I	3 ^a	3 ^a	6 ^b	9 ^b	3
Kształcenie słuchu	I–III		6 ^a	6 ^a			6
Kształcenie słuchu	IV–VI		6	6	6 ^b	6	6
Audycje muzyczne	IV–VI		3	3		3	3
Kształcenie słuchu	VII–XII	II	12	12	11	12	12
Literatura muzyczna	VII–VIII		4	4	9 ^c	2	2
Historia muzyki	IX–XII		9	9		8	8

Źródło: opracowanie własne

^a wspólna pula 9 godzin na dwa odrębne przedmioty, możliwość integracji w blok

^b dwa przedmioty zintegrowane w jeden

^c dwa przedmioty zintegrowane w jeden, realizowane w klasach IX–XII

W latach 2014–2016 część przedmiotów została połączona w bloki przedmiotowe, w istotny sposób zmniejszono łączny wymiar teorii w szkole I i II stopnia²⁰.

Kształcenie słuchu z audycjami muzycznymi – redukcja godzin o 50% (od roku szkolnego 2016/17 roku przywrócono audycjom muzycznym pierwotny wymiar 3 godzin w cyklu kształcenia).

Historia muzyki z literaturą muzyczną – redukcja godzin o 30% (od roku szkolnego 2016/17 oba przedmioty przywrócone, ale w zmniejszonym wymiarze godzin).

Ramowe plany nauczania, wprowadzone od roku szkolnego 2016/17²¹, utrwaliły redukcję godzin przeznaczonych na przedmioty o profilu historycznym: literatura muzyczna – wymiar zmniejszony o 2 godziny i historia muzyki o 1 godzinę, łączne zmniejszenie o 3 godziny (23%) w sześcioletnim cyklu kształcenia. Przedstawione zmiany miały wpływ na treść podstawy programowej wskazanych przedmiotów.

Od 1999 roku w ramowych planach nauczania dla szkół zawodowych (zasadniczej szkoły zawodowej oraz dla szkół branżowych I i II stopnia) nie występuje kształcenie artystyczne czy kulturowe w żadnej postaci.

2.3 Relacja podstawy programowej, programu nauczania i podręcznika

Elastyczność relacji między podstawą programową a jej stosowaniem w programach i podręcznikach jest wpisana w prawo oświatowe, które zobowiązuje szkołę i nauczyciela do dostosowania programu nauczania, wyboru metod pracy i podręcznika do możliwości, potrzeb i zainteresowań uczniów, a także do indywidualizacji nauczania²². W odniesieniu do treści nauczania sprowadza się to do różnicowania zakresu, doboru i stopnia uszczegółowienia treści nauczania, które w każdym przypadku muszą wyczerpywać wszystkie zapisy podstawy programowej.

Problem zbadano, porównując dwa hasła podstawy programowej z ich rozwinięciem w programach nauczania, a następnie egzemplifikacją w podręcznikach.

Do analizy wybrano stałe treści podstawy programowej dla klas IV–VI szkoły podstawowej przedmiotu muzyka – polskie tańce narodowe (porównanie ograniczono do jednego tańca, poloneza) oraz przedmiotu historia i społeczeństwo – sylwetki wielkich Polaków (porównanie ograniczono do postaci artystów i uczonych).

Wybrane treści mają charakter trwały, występują we wszystkich badanych wariantach podstawy programowej, od 1999 roku do najnowszej, różniąc się nieznacznie ujęciem stylistycznym. Oba hasła poddane analizie należą do obszaru, którego realizacja pozwala spodziewać się wprowadzenia treści związanych ze Stanisławem Moniuszką.

W odniesieniu do przedmiotu muzyka porównano dwa programy, z 2015 i z 2017 roku, do dwóch różniących się edycji podstawy programowej oraz napisane do nich podręczniki.

²⁰ Wykaz źródeł: dział I.C, poz. 38.

²¹ Wykaz źródeł: dział I.C, poz. 39 i 40.

²² Art. 22a ustawy o systemie oświaty [wykaz źródeł: dział I.A poz. 2] i art. 12 ust. 2 ustawy – Karta Nauczyciela [wykaz źródeł: dział I.A poz. 5].

Tabela 6. Przedmiot muzyka dla klas IV–VI szkoły podstawowej

Zawartość podstawy programowej	Uczeń zna/rozpoznaje/określa: charakterystyczne cechy polskich tańców narodowych (poloneza, krakowiaka, mazura, kujawiaka i oberka)			
	Zawartość przykładowego programu 1	Zawartość przykładowego programu 2	Podręcznik 1 – rozwinięcie programu w odniesieniu do poloneza	Podręcznik 2 – rozwinięcie programu w odniesieniu do poloneza
Rok	2015	2017	2015	2017
	- charakterystyka krakowiaka, - charakterystyka kujawiaka, - charakterystyka oberka, - charakterystyka mazura, - charakterystyka poloneza, - wykonywanie charakterystycznych rytmów tańców, - stylizacja polskiej muzyki ludowej i kompozytorzy, którzy ją stosowali, - pojęci synkopy i stylizacji, - infografika tańców	- uczeń gra na instrumentach perkusyjnych rytmy polskich tańców narodowych, - uczeń śpiewa piosenki i pieśni w rytmach tańców narodowych, - uczeń tańczy podstawowe kroki krakowiaka, poloneza, kujawiaka, - uczeń słucha polskich tańców narodowych i ich artystycznych opracowań (np. kujawiak Wieniawskiego, krakowiak Różyckiego, oberek Twardowskiego), - uczeń na nagraniach ogląda pokaz tańca oraz fragmenty spektakli baletowych i operowych	- rytm i tempo poloneza, - nuty i tekst piosenki <i>Pamięć w nas</i>, - wymienione są utwory, których uczniowie słuchają (taniec ludowy – chodzony, <i>Pożegnanie ojczyzny</i> Ogińskiego, polonez A-dur Chopina, polonez Kilara z filmu <i>Pan Tadeusz</i>, <i>W starym zamku</i> Morzykowskiego)	- rytm i tempo poloneza, - nuty i tekst <i>Poloneza rycerskiego</i> Kurpińskiego, - wymienione są utwory, których uczniowie słuchają (polonez w wykonaniu kapeli ludowej, <i>Polonez rycerski</i> Kurpińskiego, polonez A-dur op. 40 nr 1 Chopina, polonez z opery <i>Halka</i> Moniuszki – fragment spektaklu)

Źródło: opracowanie własne

Oba programy w niemal identycznym zakresie realizują hasło podstawy programowej oraz implikują analogiczne metody pracy. Różnice dostrzegamy w sposobie formułowania treści programu oraz przede wszystkim w doborze utworów wybranych jako przykłady poloneza. Widzimy, jak znaczący jest wpływ autora (autorów) na rodzaj repertuaru (dobór treści szczegółowych), a w konsekwencji obecność (lub jej brak) Moniuszki w programie i podręczniku.

W odniesieniu do przedmiotu historia i społeczeństwo (zastąpionego od roku 2017/18 przedmiotem historia) porównano programy i podręczniki powstałe do podstawy programowej obowiązującej w latach 2009–2016 z analogicznymi źródłami z 2017 roku.

Realizacja wybranego hasła zwyczajowo umieszczana jest w pierwszym roku edukacji historycznej, czyli w klasie IV, toteż porównano podręczniki do klasy IV.

Tabela 7. Przedmiot historia i społeczeństwo dla klas IV szkoły podstawowej

Hasło w podstawie programowej	Program i podręcznik	Rok	Tytuł działu w programach	Postaci wskazane w podręcznikach	Forma przedstawienia
Sylwetki wielkich Polaków (artystów, uczonych, polityków, żołnierzy)	A	2012	Polskie dziedzictwo narodowe	artyści i uczeni: Adam Mickiewicz, Fryderyk Chopin, Jan Matejko, Józef Wybicki	Zamieszczono wizerunki i hasłowe informacje.
	B	2013	Mała i wielka ojczyzna	artyści i uczeni: Jan Matejko, Maria Curie-Skłodowska	Zamieszczono tylko fotografie z podpisem.
	C	2015	Moja ojczyzna – Polska	artyści i uczeni: Józef Wybicki	Zamieszczono informację „autor słów hymnu”.
Postaci i wydarzenia o doniosłym znaczeniu dla polskiej tożsamości kulturowej	D	2017	Moja ojczyzna – Polska	artyści i uczeni: Mikołaj Kopernik, Maria Curie-Skłodowska, Józef Wybicki	Zamieszczono wizerunki i hasłowe informacje.

Źródło: opracowanie własne

Porównanie potwierdza znaczące różnice w doborze treści reprezentujących rozwinięcie tego samego hasła podstawy programowej, szczególnie na poziomie podręcznika. Znaczący jest fakt, że poddane analizie podręczniki A, B i C powstały do podstawy programowej przedmiotu, w której Moniuszko został imiennie przywołany²³, co nakłada obowiązek wprowadzenia jego osoby i dzieła do treści programu i podręcznika. Ponieważ ówczesnie obowiązująca podstawa programowa nie wskazywała dyspozycji materiału na kolejne lata nauki, można założyć, że postać Moniuszki została wprowadzona w klasie V lub VI, w ramach omawiania dzieł nowożytnych, w tym historii XIX wieku.

Zgodnie z treścią podstawy programowej „Formy walki o niepodległość. Uczeń zbiera z różnych źródeł informacje o zasługach dla rozwoju kultury polskiej: Jana Matejki, Stanisława Moniuszki, Henryka Sienkiewicza i Stanisława Wyspiańskiego” realizacja obowiązku została przeniesiona na ucznia, któremu pomagają w wykonaniu zadania nie podręczniki, lecz zeszyty ćwiczeń do przedmiotu (nieobowiązkowe dla nauczyciela i ucznia).

Szczegółowemu badaniu pod kątem obecności treści nakładających obowiązek bądź możliwość wprowadzenia postaci i dzieł Stanisława Moniuszki poddano podstawy programowe i wybrane programy nauczania przedmiotów związanych z edukacją muzyczną, kulturową, polonistyczną i historyczną w szkołach ogólnokształcących oraz z edukacją teoretyczną, muzyczno-historyczną w szkołach muzycznych. Wyniki zaprezentowano w odrębnych częściach ekspertyzy.

²³ Rozporządzenie ministra edukacji z 2008 roku w sprawie podstawy programowej [wykaz źródeł: dział I.B poz.9], II etap edukacyjny, historia i społeczeństwo, pkt 23, ppkt 4.

2.4 Podstawa programowa dla szkół ogólnokształcących

Wynik analizy podstawy programowej dla szkół ogólnokształcących przedstawiono zbiorczo, w niżej zamieszczonych tabelach. W osobnej tabeli (numer 8) ujęto przedmioty związane z edukacją muzyczną, w kolejnej (numer 9) pozostałe przedmioty humanistyczne.

Tabela 8. Moniuszko w podstawie programowej przedmiotów realizujących edukację muzyczną w szkołach ogólnokształcących

Klasy i przedmioty	Wskazania	Rok				
		1999	2002	2009	2012	2017
Klasy I–III Edukacja muzyczna	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	nie	nie	Nie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpieśrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – czterokrotnie	tak – czterokrotnie	tak – czterokrotnie	tak – dwukrotnie	tak – dwukrotnie
Klasy IV–VI Muzyka/sztuka	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpieśrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – pięciokrotnie (muzyka: 4, sztuka: 1)	tak – pięciokrotnie (muzyka: 4, sztuka: 1)	tak – ośmiokrotnie (muzyka: 4, sztuka: 4)	tak – ośmiokrotnie (muzyka: 4, sztuka: 4)	tak – ośmiokrotnie (muzyka: 4, sztuka: 4)
Klasy VII–IX Muzyka/sztuka	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	nie	nie	tak – jednokrotnie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpieśrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – pięciokrotnie	tak – trzykrotnie	tak – czterokrotnie	tak – czterokrotnie	tak – sześciokrotnie ^a (muzyka: 4, drugi przedmiot – filozofia lub plastyka: 2)
Klasy X–XII Muzyka	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	brak przedmiotu w programie	brak przedmiotu w programie	brak przedmiotu w programie	brak przedmiotu w programie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpieśrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – trzykrotnie				
Klasy X–XII Historia muzyki^b	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	brak przedmiotu w programie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpieśrednio, ale nie podaje jego nazwiska	brak w programie	tak – ośmiokrotnie	tak – ośmiokrotnie	tak – ośmiokrotnie	tak – ośmiokrotnie

Źródło: opracowanie własne

^a Przedmiot do wyboru w klasie IX spośród filozofii, plastyki i muzyki. Treści słabo związane z kulturą XIX w.

^b Przedmiot fakultatywny, do wyboru, wprowadzony na listę przedmiotów maturalnych w 2005 roku, możli-

wy do realizacji w szkole lub poza szkołą ogólnokształcącą, od 2012 roku obecny na maturze jako przedmiot dodatkowy, zdawany wyłącznie na poziomie rozszerzonym.

° Moniuszko wskazany pośrednio 8 razy jako treść obowiązkowa.

Niżej podano hasła (treści) podstawy programowej²⁴ pośrednio wskazujące możliwość, czy wręcz konieczność, wprowadzenia Stanisława Moniuszki i jego muzyki do treści programów (i podręczników) wczesnoszkolnej edukacji muzycznej oraz przedmiotów muzyka i historia muzyki.

Edukacja wczesnoszkolna, w tym muzyka:

- ◆ powtarzanie melodii i rytmów,
- ◆ rodzaje głosów ludzkich,
- ◆ kroki i figury wybranych tańców (krakowiaka),
- ◆ formy typu AB i A

Muzyka (szkoła podstawowa i dawne gimnazjum, klasy I–VII):

- ◆ polskie tańce narodowe,
- ◆ rodzaje głosów i chórów,
- ◆ przedstawiciele epoki romantyzmu w muzyce polskiej,
- ◆ styl narodowy w muzyce XIX wieku,
- ◆ gatunki muzyki wokально-instrumentalnej epoki romantyzmu: pieśń, kantata, msza, opera.

Historia muzyki:

- ◆ liryka wokalna XIX wieku,
- ◆ rodzaje pieśni solowej,
- ◆ artystyczne stylizacje muzyki ludowej,
- ◆ charakterystyka twórczości kompozytorów polskich XIX wieku,
- ◆ polski styl narodowy,
- ◆ polska opera narodowa,
- ◆ opera szkół narodowych,
- ◆ kultura muzyczna epoki romantyzmu,
- ◆ synteza sztuk (poezji i muzyka),
- ◆ msza w twórczości kompozytorów XIX wieku.

We wszystkich edycjach podstawy programowej znajdujemy wiele treści, które pozwalają wprowadzać Moniuszkę do programów nauczania, lecz nieliczne zapisy nakładają ten obowiązek wprost, poprzez wskazanie nazwiska kompozytora.

Od 2008 roku obowiązek realizacji treści związanych ze Stanisławem Moniuszką został w wymiarze powszechnym nałożony wyłącznie na przedmiot muzyka, obowiązkowy dla wszystkich uczniów na II etapie edukacyjnym (klasy IV–VI, a od 2017 roku także klasa VII).

24 Podstawa programowa edukacji muzycznej i przedmiotu muzyka na I, II i III etapie edukacyjnym [wykaz źródeł: dział I.B poz. 6–12].

Podstawa programowa edukacji wczesnoszkolnej (kształcenia zintegrowanego) dla pierwszego etapu edukacyjnego nie wprowadza nazwiska Moniuszki i tym samym nie obliguje do sięgania po jego dzieła i do wprowadzania jego postaci. Treść dokumentu również nie zobowiązuje autorów programów i podręczników oraz nauczycieli do wprowadzenia Moniuszki do świadomości uczniów klas I–III.

Podstawa programowa muzyki/sztuki dla III etapu edukacyjnego nie nakłada obowiązku realizacji treści związanych z kompozytorem.

Na IV etapie edukacyjnym przedmiot muzyka posiadał i posiada status przedmiotu nieobowiązkowego, do wyboru, tym samym nie ma zasięgu powszechnego. Podstawa programowa przedmiotu muzyka, od roku szkolnego 2019/20 możliwego do wybrania spośród filozofii i plastyki w pierwszej klasie obecnego liceum i technikum (a więc przedmiotu nienauczanego powszechnie), eksponuje treści związane ze współczesną kulturą muzyczną, multimediami, instytucjami upowszechniania kultury, a nie z dziedzictwem muzycznym minionych wieków. Brak w niej bezpośredniego wskazania Moniuszki.

Status przedmiotu elitarnego posiada historia muzyki, przedmiot możliwy do prowadzenia w liceum i technikum, lecz najczęściej realizowany przez uczniów poza szkołą ogólnokształcącą, często w szkołach muzycznych II stopnia i w oparciu o programy nauczania właściwe dla tych szkół²⁵. Niemniej, historia muzyki jest drugim przedmiotem, w którym dwukrotnie wprowadzono obowiązek prezentowania Stanisława Moniuszki, bezpośrednio przez wskazanie nazwiska kompozytora²⁶, a także czterokrotnie w sposób pośredni, lecz zarazem jednoznaczny.

25 Od roku 2005 historia muzyki jest obecna w katalogu przedmiotów maturalnych, realizacja przedmiotu według podstawy programowej przedmiotu dla szkół artystycznych, ogłoszonej w 2004 roku przez ministra kultury [wykaz źródeł: dział I.C poz. 28] oraz w oparciu o standardy wymagań egzaminacyjnych opublikowane w informatorze maturalnym CKE, 2004 rok.

26 Za podstawą programową przedmiotu historia muzyki dla III etapu edukacyjnego [wykaz źródeł: dział I B. poz. 12].

Tabela 9. Moniuszko w podstawie programowej przedmiotów humanistycznych w szkołach ogólnokształcących

Klasy i przedmioty	Wskazania	Rok				
		1999	2002	2009	2012	2017
Klasy IV–VI j. polski	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	nie	nie	nie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpośrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie
Klasy IV–VI historia i społeczeństwo / historia	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	tak	tak	nie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpośrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – dwukrotnie	tak – dwukrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie
Klasy VII–IX j. polski	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	nie	nie	nie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpośrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – dwukrotnie	tak – dwukrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie
Klasy VII–IX historia	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	nie	nie	nie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpośrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie
Klasy VII–IX WOS	treści podstawy bez związku z kulturą muzyczną XIX wieku					
Klasy X–XII j. polski	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	nie	nie	nie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpośrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – dwukrotnie	tak – dwukrotnie	tak – dwukrotnie	tak – jednokrotnie	tak – czterokrotnie
Klasy X–XII historia	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	nie	nie	nie
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpośrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – jednokrotnie	tak – dwukrotnie
Klasy X–XII wiedza o kulturze	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	nie	nie	
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpośrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – trzykrotnie	tak – trzykrotnie	tak – dwukrotnie	tak – jednokrotnie	
Klasy X–XII wiedza i społeczeństwo ^a	Podstawa wprost wskazuje Moniuszkę i wymienia jego nazwisko	nie	nie	nie	nie	
	Podstawa wskazuje na Moniuszkę niebezpośrednio, ale nie podaje jego nazwiska	tak – trzykrotnie	tak – trzykrotnie	tak – dwukrotnie	tak – jednokrotnie	
Klasy X–XII WOS	treści podstawy programowej bez związku z kulturą muzyczną XIX wieku					

Źródło: opracowanie własne

^a przedmiot uzupełniający, do wyboru przez ucznia

Poniżej znalazł się przykład treści podstawy programowej przedmiotów humanistycznych²⁷ stwarzających możliwość wprowadzania osoby i/lub dzieł Stanisława Moniuszki do programów nauczania przedmiotów humanistycznych i podręczników, na wszystkich etapach edukacyjnych.

1. Język polski – uczeń:

- ◆ rozumie swoistość tekstów kultury przynależnych do: literatury, teatru, filmu, muzyki, sztuk plastycznych i audiowizualnych;
- ◆ wykorzystuje w interpretacji tekstów literackich elementy wiedzy o historii i kulturze;
- ◆ wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, np. biograficzny, historyczny, historycznoliteracki, kulturowy, filozoficzny, społeczny;
- ◆ odczytuje pozaliterackie teksty kultury, stosując kod właściwy w danej dziedzinie sztuki;
- ◆ porównuje teksty kultury, uwzględniając różnorodne konteksty;
- ◆ zna pojęcie syntezy sztuk, rozpoznaje jej cechy i ewolucję od romantyzmu do współczesności.

2. Historia – treści:

- ◆ postaci i wydarzenia o doniosłym znaczeniu dla polskiej tożsamości kulturowej;
- ◆ najważniejsze elementy polskiego dziedzictwa kulturowego;
- ◆ ziemie polskie pod zaborami w II połowie XIX i na początku XX wieku: uczeń opisuje postawy społeczeństwa polskiego w stosunku do zaborców;
- ◆ kultura i nauka polska w II połowie XIX i na początku XX wieku: uczeń
 - rozpoznaje dorobek kultury polskiej doby pozytywizmu i Młodej Polski,
 - wskazuje przykłady najwybitniejszych dzieł tworzonych „ku pokrzepieniu serc”.

3. Historia i społeczeństwo²⁸ – treści:

- ◆ ojczysty Panteon i ojczyste spory;
- ◆ osiągnięcia – uczeń
 - charakteryzuje polską obyczajowość w epoce nowożytnej;
 - analizuje na przykładach (...) sarmackie wzorce zachowań i ocenia trwałość tych wzorców;
 - opisuje, na wybranych przykładach, wzory miłości romantycznej i analizuje trwałość tego wzorca kulturowego;
 - charakteryzuje, na wybranych przykładach, antyczne wzory bohatera, żołnierza obrońcy ojczyzny oraz ich recepcję w polskiej (...) tradycji literackiej i edukacyjnej późniejszych epok.

4. Wiedza o kulturze²⁹ – treści:

- ◆ podstawowe wiadomości o stylach, epokach, wybitnych twórcach i ich dziełach;
- ◆ związki i zależności pomiędzy różnymi dziedzinami sztuki oraz pomiędzy kulturą narodową i kulturą regionu;

²⁷ Za podstawą programową z 2017 i 2018 roku [wykaz źródeł: dział I.B, poz. 11 i 12].

²⁸ Za podstawą programową z 2008 roku, w którym przedmiot został wprowadzony do szkół ponadgimnazjalnych [wykaz źródeł: dział I B, poz. 9]

²⁹ Za podstawą programową z 2002 roku, w którym przedmiot został wprowadzony do szkół ponadgimnazjalnych [wykaz źródeł: dział I B, poz. 8].

♦ osiągnięcia:

- znajomość dzieł różnych dziedzin i epok kultury narodowej i światowej;
- umiejętność powiązania dzieła sztuki z epoką i stylem;
- dostrzeganie związków zachodzących pomiędzy różnymi dziedzinami sztuki;
- znajomość wybitnych dzieł dziedzictwa narodowego.

Wobec tak dużej liczby treści podstawy programowej generujących możliwość zaznajomienia uczniów z twórczością Moniuszki zestawiono ilościowo obszary tematyczne kształcenia w ramach poszczególnych przedmiotów, które dają możliwość implementowania Moniuszki do programów nauczania, podręczników i materiału lekcji z bezpośrednimi wskazaniem obligatoryjnej obecności kompozytora w treściach nauczanego przedmiotu. Zestawienie przeprowadzono dla wszystkich etapów edukacyjnych, porównując podstawy programowe z lat 1999–2016/17 z podstawą programową obowiązującą od roku szkolnego 2017/2018.

Tabela 10. Ilościowe zestawienie obszarów tematycznych potencjalnie i obligatoryjnie wprowadzających Stanisława Moniuszkę do programu nauczania

Edukacja wczesno-szkolna i przedmioty na II, III i IV etapie edukacyjnym	Klasy (etapy)	Liczba obszarów tematycznych pozwalających na wprowadzenie Moniuszki do programów		Liczba wskazań bezpośrednich – nazwisko Moniuszki w podstawach programowych		Łączna liczba obszarów tematycznych i wskazań w podstawach programowych w latach 1999–2016	Łączna liczba obszarów tematycznych i wskazań w podstawie programowej od roku 2017/18
		1999–2016	2017 /2018	1999–2016	2017 /2018	1999–2016	2017 /2018
Muzyczna edukacja wczesnoszkolna	I–III	14	4	0	0	14	4
Muzyka	IV–VI	26	8	2	1	28	9
	VII–IX	16	8	0	1	16	9
	X–XII	3		0		3	
Język polski	IV–VI	4	2	0	0	4	2
	VII–IX	6	1	0	0	6	1
	X–XII	6	1	0	0	6	1
Historia	IV–VI	6	1	2	0	8	1
	VII–IX	4	1	0	0	4	1
	X–XII	4	2	0	0	4	2
Historia i społeczeństwo	X–XII	4	– ^a	0	– ^a	4	– ^a
Wiedza o kulturze	X–XII	8	– ^a	0	– ^a	8	– ^a
Historia muzyki	X–XII	24	4	3	2	27	6
Razem	I–XII	125	32	7	4	132	36

Źródło: opracowanie własne

^a brak przedmiotu w programie

W minionych latach, do 2017 roku, kolejne edycje podstawy programowej przedmiotów artystycznych i humanistycznych tworzyły 132 okoliczności (w tym 125 możliwości i 7 wskazań obligatoryjnych), które pozwalały na wprowadzenie Moniuszki do programów nauczania w szkołach ogólnokształcących.

Nowa podstawa programowa daje łącznie 36 obszarów, w tym 32 możliwości i 4 wskazania obligatoryjne, które pozwalają wprowadzić Moniuszkę do treści kształcenia w ramach różnych przedmiotów ogólnokształcących.

Zbadano także proporcje obowiązku szkoły, wynikającego ze wskazania nazwiska Moniuszki w podstawie programowej i możliwości szkoły, wynikających z treści bezpośrednio z kompozytorem niezwiązanych, lecz tworzących okoliczności pozwalające na jego wprowadzenie. Porównano obowiązek z możliwościami w odniesieniu do podstawy programowej z lat 1999–2017 i obowiązującej od roku 2017/2018.

Tabela 11. Proporcje obowiązku i możliwości wprowadzania Stanisława Moniuszki do programów nauczania w latach 1999–2016 i w roku szkolnym 2017/2018

Obszar kształcenia	Lata 1999–2016				Rok szkolny 2017/2018			
	możliwość		obowiązek		możliwość		obowiązek	
Wszystkie przedmioty	125	94,7%	7	5,3%	32	88,9%	4	11,1%
Edukacja muzyczna wczesnoszkolna	14	10,6%	0	0%	4	11,1%	0	0%
Muzyka	45	34,1%	2	1,5%	16	44,5%	2	5,55%
Historia muzyki	24	18,2%	3	2,3%	4	11,1%	2	5,55%
Historia	14	10,6%	2	1,5%	4	11,1%	0	0%
Polski	16	12,1%	0	0%	4	11,1%	0	0%
Inne	12	9,1%	0	0%	0	0%	0	0%

Źródło: opracowanie własne

Analiza podstawy programowej ukazuje proporcje obowiązku i możliwości szkoły przekazania uczniowi wiedzy o Stanisławie Moniuszce. Obowiązek w stosunku do możliwości w latach 1999–2016 wynosił nieco ponad 5%, zaś od roku 2017 minimalnie przekracza 11%.

W latach 1999–2008 obowiązek propagowania wiedzy o Stanisławie Moniuszce spoczywał wyłącznie na przedmiocie muzyka (sztuka) realizowanym na II i III etapie edukacyjnym. W latach 2009–2016 rozłożony został między trzy przedmioty, w tym niemal w połowie spoczywał na przedmiocie historia muzyki, wprowadzonym do kanonu kształcenia ogólnego dla IV etapu edukacyjnego dopiero w 2008 roku, lecz był to przedmiot nieobowiązkowy, wybierany przez mniej niż 1% uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Pozostałą część obowiązku prezentowania Moniuszki ustawodawca rozłożył po równo między muzykę oraz historię i społeczeństwo, przedmioty realizowane na II etapie edukacyjnym w klasach IV–VI szkoły podstawowej oraz w klasie pierwszej gimnazjum (muzyka).

Nowa podstawa programowa dla wszystkich etapów edukacyjnych, obowiązująca od roku szkolnego 2017/2018, obowiązek ten ponownie ulokowała wyłącznie w kształceniu muzycznym, dzieląc go w równych częściach między przedmiot obowiązkowy na I etapie edukacyjnym – muzykę oraz przedmiot nieobowiązkowy, realizowany na poziomie rozszerzonym w szkołach ponadpodstawowych – historię muzyki.

Analiza możliwości, które tworzy podstawa programowa wszystkich przedmiotów artystycznych i humanistycznych, ukazuje, że w latach 1999–2016 możliwość wprowadzenia w programach nauczania treści związanych z Moniuszką generowały przede wszystkim zapisy podstawy programowej edukacji muzycznej, na wszystkich etapach kształcenia. Stanowią one niemal 70% możliwości wszystkich przedmiotów badanej grupy. Pozostałe ponad 30% rozkłada się między edukację polonistyczną, historyczną (historia oraz historia i społeczeństwo dla IV etapu kształcenia) i kulturową (wiedza o kulturze).

Analiza programów nauczania do przedmiotów język polski i historia dla II, III i IV etapu edukacyjnego oraz do przedmiotów obecnych wyłącznie w IV etapie kształcenia – wiedza o kulturze oraz historia i społeczeństwo – ukazuje całkowity brak wykorzystania tych możliwości w publicznie dostępnej ofercie programów nauczania języka polskiego, historii i wiedzy o kulturze z lat 1999–2017.

Przepis prawa powszechnego – obowiązek wszczepienia dzieciom i młodzieży postaci i dzieła Stanisława Moniuszki – nałożony jest na szkoły w niedużym stopniu. Obecnie, w ramach powszechnej edukacji, dotyczy wyłącznie II etapu kształcenia w szkole podstawowej i w całości spoczywa na edukacji muzycznej.

Na realizację tego obowiązku nauczyciel otrzymuje 4 godziny w cyklu kształcenia, łącznie z wszystkimi pozostałymi treściami podstawy programowej przedmiotu muzyka, w tym prezentacją całej historii muzyki oraz nauką śpiewu, gry na instrumentach i tańca.

2.5 Programy nauczania wybranych przedmiotów dla szkół ogólnokształcących

Na podstawie analizy szkolnych wykazów programów nauczania i podręczników można stwierdzić, że nauczanie w szkołach ogólnokształcących wszystkich stopni prowadzone jest przede wszystkim w oparciu o programy zatwierdzone przez ministra właściwego do spraw edukacji. Szkoły pracujące w oparciu o autorskie programy nauczycielskie stanowią wyjątki. Są to szkoły autorskie współpracujące z wyższymi uczelniami oraz szkoły specjalne przeznaczone dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu średnim lub znacznym, które ze swej istoty, zwłaszcza w realizacji przedmiotów rozwijających kreatywność, muszą dostosowywać program do indywidualnych możliwości uczniów. Ponieważ celem kształcenia w tych szkołach jest usprawnienie i częściowe usamodzielnienie ucznia, treść podstawy programowej koncentruje się na umiejętnościach związanych z funkcjonowaniem w otaczającej rzeczywistości. Po lekturze trzech autorskich programów edukacji muzycznej dla szkoły specjalnej dla uczniów upośledzonych umysłowo w stopniu średnim lub znacznym stwierdzono brak w nich miejsca na wprowadzanie wiedzy o dziełach i osobie Moniuszki.

Pozostałe szkoły specjalne realizują ramowe plany nauczania i podstawy programowe, a także programy nauczania właściwe dla szkół powszechnych, tym samym nie są objęte odrębną analizą.

W badaniu, z racji na reprezentatywność próby, a także ze względu na brak dostępu do programów autorskich, skoncentrowano się na analizie treści programów dopuszczonych do użytku szkolnego i rekomendowanych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej.

Wyżej przedstawione zestawienia i płynące z nich wnioski wskazały konieczność koncentracji badań programów nauczania na programach do przedmiotu muzyka w szkołach podstawowych oraz przedmiotu historia i społeczeństwo nauczanego w szkole podstawowej.

Analizie poddano³⁰ 11 programów edukacji wczesnoszkolnej, 10 programów nauczania języka polskiego i 27 programów nauczania historii dla wszystkich etapów edukacyjnych, a także programy wygaszonych obecnie przedmiotów licealnych – 5 dla przedmiotu wiedza o kulturze oraz jeden program przedmiotu historia i społeczeństwo. Zbadano 19 programów nauczania przedmiotu muzyka oraz przedmiotu sztuka. Program nauczania przedmiotu historia muzyki zostanie omówiony w grupie przedmiotów prowadzonych w szkolnictwie muzycznym³¹.

Programy nauczania muzyki (sztuki) dla II, III i IV³² etapu edukacyjnego, bez względu na zapisy podstawy programowej, wszystkie (100%) zawierają treści wskazujące wprost konieczność wprowadzenia utworów Moniuszki i/lub faktografii związanej z kompozytorem.

W przebadanych 11 programach edukacji wczesnoszkolnej³³ nie znaleziono treści wskazujących na konieczność sięgania po dzieła lub osobę Moniuszki. Treści odnoszące się do kompozytora można jednak znaleźć w dodatkowych materiałach dla nauczyciela kształcenia zintegrowanego, takich jak scenariusze lekcji, podręczniki dla nauczyciela³⁴, płyty CD do realizacji edukacji muzycznej³⁵.

Charakterystyczną cechą tej grupy programów nauczania jest zachowanie zasady spiralności. Nazwisko Stanisława Moniuszki, często wprowadzane wraz z jednym lub dwoma utworami w klasie III, powraca we wszystkich kolejnych latach kształcenia muzycznego, w różnych kontekstach (np. nauka gry i śpiewu na przykładzie pieśni *Przqśniczka*), nauka kroków tanecznych (np. krakowiaka na przykładzie pieśni *Wesół i szczęśliwy*), prezentacji rodzaju głosów (aria Halki, aria Skołuby) oraz rodzaju chórow (chór dziewcząt z opery *Straszny dwór*), czy też stylizowanych polskich tańców narodowych (mazur ze *Strasznego dworu*, znacznie rzadziej polonez z opery *Halka* lub *Hrabina*). Często te same utwory przywoływane są w kolejnych klasach jako przykład różnych zjawisk i zagadnień (szczególnie pieśń *Przqśniczka* oraz fragmenty oper *Halka* i *Straszny dwór*). Zjawisko ze wszech miar pożądane służy utrwaleniu w świadomości ucznia tytułów dzieł i utworów Moniuszki oraz nazwiska ich twórcy,

30 Wykaz źródeł: dział II, poz. 1–80.

31 Znaleziono trzy licea ogólnokształcące (w Warszawie i w Krakowie), które oferują nauczanie przedmiotu historia muzyki w oparciu o autorskie programy [brak dostępu] oraz podręczniki używane w szkołach muzycznych do tego przedmiotu. Wobec brak programu i podręcznika do przedmiotu muzyka dla liceum i technikum, wprowadzonego przedmiotu do szkół od 2019/2020 roku, a także w celach porównawczych, badaniem objęto archiwalne programy nauczania muzyki w szkołach ponadpodstawowych [Wykaz źródeł: dział II, poz. 30–33].

32 Wykaz źródeł: dział II, poz. 14–29.

33 Wykaz źródeł: dział II, poz. 1–13.

34 Wykaz źródeł: dział II, poz. 6–8.

35 Wykaz źródeł: dział II poz. 5–7.

lecz w wyraźny sposób wpływa na stopniową redukcję repertuaru moniuszkowskiego do trzech lub pięciu pozycji.

Postać i twórczość kompozytora zazwyczaj prezentowane są w klasie V oraz w klasie VII (dawnej pierwszej klasie gimnazjum). Spotyka się także inne propozycje rozkładu treści na kolejne lata nauczania, zwłaszcza związane z klasami IV–VI, a obecnie także klasą VII, gdzie obszerniejsza prezentacja Moniuszki migruje między klasami, by w rozszerzeniu powrócić w klasie ostatniej, w ramach porządkowania wiedzy o epokach w dziejach muzyki. Znajduje to odzwierciedlenie w podręcznikach pisanych do wybranych programów nauczania, w których całościowe informacje o Moniuszce możemy znaleźć w książkach dla różnych klas – czwartej, piątej, szóstej, a obecnie także siódmej (wcześniej w programach sztuki lub muzyki dla gimnazjum).

Z podobnym zjawiskiem mamy do czynienia w odniesieniu do Fryderyka Chopina, którego życiorys i twórczość znajdziemy przywołane we wszystkich programach dla wszystkich klas. Kompozytor ten jest jednak przywoływany dwukrotnie częściej niż Moniuszko.

Proporcjonalnie, w programach nauczania przedmiotu muzyka w szkole podstawowej (dotyczy zarówno lat 2008–2016, jak i roku 2017/18) Moniuszce łącznie poświęca się średnio 5% czasu przeznaczanego na realizację całego programu, a Chopinowi 7% (wyliczenie wykonano na podstawie rozkładu materiału dołączanego do dwóch najczęściej stosowanych programów nauczania muzyki³⁶). Lekcje w całości poświęcone każdemu z tych kompozytorów w obu rozkładach materiału zajmują podobny wymiar czasu, Moniuszce poświęca się 1% (program z 2012 roku) i 1,7% (program z 2017 roku), zaś Chopinowi 3,2% (program stary) i 2,1% (program nowy) wszystkich lekcji. Twórczość Moniuszki w toku całego etapu edukacyjnego dla klas IV–VI egzemplifikowana jest pięcioma lub sześcioma utworami, zaś w nowym programie dla klas IV–VII aż trzynastoma. Twórczość Chopina reprezentuje odpowiednio dziewięć lub dziesięć utworów (stary program) i czternaście w nowym programie. W nowym programie widzimy równowagę w prezentacji twórczości obu polskich romantyków, w programie funkcjonującym w latach 2012–2017 występuje wyraźna przewaga dzieł Chopina. Charakterystyczną wspólną cechą obu badanych programów jest wprowadzenie fragmentów filmów związanych z każdym kompozytorem.

W omawianym programie z 2017 roku, na cztery lata nauki w szkole podstawowej – poza licznymi piosenkami dziecięcymi, kolędami, pieśniami patriotycznymi i pieśniami ludowymi reprezentującymi różne kultury – proponowanych jest około 40 utworów muzyki rozrywkowej i popularnej. Jest to zgodne z podstawą programową przedmiotu muzyka, która wśród osiągnięć ucznia wymienia następujące: „Uczeń wykazuje się znajomością i dokonuje charakterystyki: 1) muzyki ze względu na jej rodzaj (wokalna, instrumentalna, wokально-instrumentalna, artystyczna, rozrywkowa, ludowa oraz do wyboru: sakralna, filmowa, teatralna i inne); 2) stylów muzycznych (do wyboru: pop, rock, jazz, folk, rap, techno, disco, reggae i inne)”³⁷.

Analiza programów nauczania przedmiotu sztuka (muzyka i plastyka) obecnego w szkołach podstawowych i gimnazjach w latach 1999–2008 dobitnie ilustruje oczywisty

³⁶ Wykaz źródeł: dział II poz. 21 i 23.

³⁷ Wykaz źródeł: dział I. B poz. 11.

związek zakresu przekazywanych treści i wymagań z czasem przeznaczonym na realizację przedmiotu.

Przy (teoretycznym) założeniu równego podziału godzin wskazanych w ramowych planach nauczania, kształcenie muzyczne zostało zredukowane do ½ godziny lekcyjnej tygodniowo (1,5 godziny w trzyletnim cyklu kształcenia) dla gimnazjum (1999–2008) oraz dla klas IV–V szkoły podstawowej w latach 1999–2002. Następnie zaś, w latach 2002–2008, rozszerzone było do jednej godziny. W zbadanych programach nauczania ilość wskazań dotyczących Moniuszki jest znacząco mniejsza niż w programach do przedmiotu muzyka. Dotyczy to zarówno programów wcześniejszych, sprzed 1999 roku, jak i tworzonych do podstawy programowej z 2008 roku, po przywróceniu odrębnego przedmiotu z osobną pulą dwóch godzin w szkole podstawowej i jednej godziny w gimnazjum.

W programach przedmiotu sztuka dla klas IV–VI³⁸ repertuar moniuszkowski przeznaczony do słuchania sprowadzony jest do jednej (maksimum trzech) pieśni i jednego lub dwóch fragmentów oper. Osiągnięcia ucznia to np. uczeń „wymienia dwa tytuły oper”, „rozpoznaje nazwy (sic!) polskich tańców narodowych w stylizowanych tańcach Chopina i Moniuszki” lub „ilustruje treści realistyczne w pieśniach Chopina i Moniuszki” (efekt łączenia plastyki z muzyką). Właściwością tych programów jest zrównanie rangi obu „wieszczów” muzyki polskiego romantyzmu.

Podobną redukcję treści i wymagań obserwuje się w programach sztuki dla gimnazjum³⁹. W jednym z nich mamy załączony rozkład materiału przewidziany na 125 godzin (dla obu przedmiotów) w trzyletnim cyklu kształcenia. Materiał nauczania w klasie II, zaplanowany na 39 lekcji, obejmuje dzieje muzyki i sztuk plastycznych od średniowiecza do końca XX wieku. „Muzyka romantyzmu – style narodowe w muzyce XIX wieku”⁴⁰ to temat **jednej** godziny lekcyjnej. Podczas lekcji nauczyciel ma wskazać następujących kompozytorów: „Robert Schumann, Ryszard Wagner, Antoni Dvořák, Fryderyk Chopin, Franz Liszt, Gustaw Mahler” (kolejność oryginalna). Na tę samą lekcję zaplanowane są „krótkie referaty uczniów na temat życia i twórczości Moniuszki, Chopina i Szymanowskiego” oraz prezentacja fragmentów utworów tych trzech polskich kompozytorów. Oczekiwane osiągnięcia: „uczeń potrafi powiedzieć kilka zdań o muzyce Chopina i Wagnera”.

Moniuszko w programie pojawia się jako temat pracy domowej, a nauczyciel – jeśli zdąży – uczniowski referat zilustruje fragmentem jakiegoś (brak wskazań) utworu. Uczeń nie musi zapamiętać nazwiska kompozytora i wiadomości o nim.

Inny z programów wskazuje tylko jeden utwór Moniuszki do wysłuchania, którym jest mazur z opery *Straszny dwór*. Odwołanie do kompozytora pojawia się jeszcze raz – w dołączonych do programu ćwiczeniach dla ucznia, w których pojawia się informacja o tym, że Moniuszko był twórcą polskiej opery narodowej oraz autorem *Śpiewników domowych*.

38 Wykaz źródeł: dział II poz. 14,15,17,18.

39 Wykaz źródeł: dział II poz. 26–28.

40 Wykaz źródeł: dział II poz. 26; wszystkie cytaty z materiału lekcji nr 39.

Kolejny program w materiale dla klasy II umieszcza dział „Duchem narodowe (romantyzm)”, a w nim hasło – „twórczość Moniuszki”. Tu spodziewane osiągnięcia ucznia, to „rozpoznaje utwory Moniuszki”. Brak wskazania w programie tytułów i liczby utworów zostawia nauczycielom, realizatorom programu, pełną swobodę.

W programach sztuki dla gimnazjum Moniuszko występuje na poziomie symbolicznym, jeden raz, w toku nauki w II klasie, w ramach 2,6% lekcji, ale wspólnie z całą problematyką muzycznego romantyzmu.

Dla porównania, wobec braku aktualnego programu nauczania muzyki w liceum i technikum, do którego przedmiot powrócił (jako jeden z trzech do wyboru) po osiemnastu latach nieobecności, badaniem objęto programy archiwalne, z drugiej połowy XX wieku⁴¹, w tym program, który obowiązywał w roku 1999 i 2000, czyli w ostatnich latach nauczania muzyki w szkołach ponadpodstawowych (II klasa gimnazjum odpowiada I klasie ówczesnego liceum, a więc porównuje się ofertę edukacyjną skierowaną do uczniów w tym samym wieku).

W badanym programie z 1998 roku Moniuszko i jego twórczość wskazywane są trzykrotnie, przy następujących zagadnieniach: muzyka w polskiej kulturze narodowej, nurt muzyki narodowej w twórczości Stanisława Moniuszki – źródła inspiracji, styl narodowy w muzyce (Polska), a powyższe zagadnienia ilustruje osiem utworów wskazanych do wysłuchania i dwa do śpiewania.

Szczególną uwagę zwraca obecność programu z 1984 roku do przedmiotu muzyka dla **zasadniczej szkoły zawodowej**⁴². Moniuszko i jego twórczość występują w nim dwukrotnie – pieśni w materiale dla klasy pierwszej oraz opery w materiale dla klasy drugiej. Na realizację każdego tematu przeznaczona jest jedna godzina i zalecono wysłuchanie fragmentów oper *Halka* i *Straszny dwór* oraz kilku pieśni, w tym ballady *Trzech budrysów* do słów Adama Mickiewicza.

Od 1999 roku edukacja muzyczna została całkowicie wyeliminowana z kształcenia zawodowego oraz ponadgimnazjalnego!

Do liceum i technikum edukacja muzyczna powróci w roku 2019. Dla porównania rangi i miejsca Moniuszki w ponadpodstawowej ogólnokształcącej edukacji prowadzonej w ramach przedmiotu muzyka przytacza się programy nauczania z trzeciej i szóstej dekady XX wieku, sięgając 60 i 90 lat wstecz, do roku 1959 i 1929.

Program nauczania z 1959 roku dla czteroletniego liceum pedagogicznego i liceum pedagogicznego dla wychowawczyń przedszkoli⁴³ przewiduje w klasach I–III praktyczną naukę muzyki, zaś w klasie IV audycje muzyczne⁴⁴ (9 godzin w miesiącu) prezentujące dzieje muzyki, w tym biografię Chopina i Moniuszki jako kompozytorów narodowych. W repertuarze moniuszkowskim przeznaczonym do słuchania obecne są cztery pieśni (*Gdy słońeczko*, *Prząśniczka*, *Pieśń wieczorna*, *Niech się panie stroją*

41 Wykaz źródeł: dział II poz. 29–33

42 Wykaz źródeł: dział II poz. 33.

43 Wykaz źródeł: dział II poz. 32.

44 Nazwa przedmiotu obecna od okresu międzywojennego, obecnie zachowana w szkołach muzycznych I stopnia. Przedmiot przedstawiający dzieje muzyki przez prezentację przykładów literatury muzycznej.

w pasy) oraz fragmenty czterech oper: *Halki*, *Strasznego Dworu*, *Hrabiny*, *Verbum nobile*.

Sięgając jeszcze wcześniej, do pierwszej dekady po odzyskaniu niepodległości, w programie z 1929 roku dla gimnazjum wyższego⁴⁵ znajdziemy dyspozycję materiału na 75 lekcji audycji muzycznych. Piętnaście z nich (20%), od pierwszej zaczynając, prezentuje utwory Stanisława Moniuszki, sześć godzin (8%) w całości poświęconych jest jego twórczości – w tym jedna pieśniom, trzy operom, a dwie (2,7%) omówieniu całokształtu dzieła i życiorysu. Uczniowie poznają trzy opery (*Halka*, *Straszny Dwór*, *Hrabina*) oraz dwadzieścia kompozycji Moniuszki. Przy lekcji poświęconej pieśniom kompozytora znajdziemy uwagę metodyczną „Pieśni Moniuszki są bardzo lubiane przez młodzież, należy je nieraz powtarzać”⁴⁶.

Porównując programy nauczania muzyki z połowy XX wieku oraz z początków niepodległej Polski z programami współczesnymi (w tym aktualnymi), można stwierdzić, że twórczość Stanisława Moniuszki – jej rola służąca podtrzymywaniu tożsamości narodowej i patriotyzmu – w XXI wieku, po trzydziestu latach istnienia w pełni wolnej Polski, straciła swoje znaczenie i ustępuje miejsca współczesnej muzyce popularnej.

Repertuar utworów Moniuszki oferowany uczniom został omówiony w odrębnej części ekspertyzy (str. 54–58).

W programach do języka polskiego dla wszystkich etapów edukacyjnych⁴⁷ nie znalazł ani jednego przywołania Moniuszki lub jego dzieł. Synteza sztuk w XIX wieku przedstawiana jest przez korelację poezji Goethego z pieśniami Schuberta czy ballad Mickiewicza z fortepianowymi balladami Chopina i piosenkami Marka Grechuty. Kontekst kulturowy i rozumienie specyfiki innych niż literackie tekstów kultury niemal całkowicie pomija muzykę, co szczególnie w odniesieniu do twórczości XIX wieku jest istotnym zubożeniem wiedzy uczniów. Lektura programów nauczania języka polskiego, także tych, które za główny cel przyjmują uświadomienie uczniom związków literatury z szeroko rozumianą kulturą i sztuką epoki, budzi smutną refleksję na temat braku obecności muzyki i jej roli w kulturze w świadomości wykształconych – i kształcących kolejne pokolenia – Polaków.

Podobnie w programach nauczania historii dla gimnazjum, liceum i technikum⁴⁸ oraz w programach historii dla klas IV–VI⁴⁹ i IV–VIII⁵⁰ szkoły podstawowej, a także w programach przedmiotu licealnego historia i społeczeństwo⁵¹ przy treściach związanych z walką o zachowanie polskości w okresie zaborów, rolą dzieł tworzonych „ku pokrzepieniu serc” czy charakterystyką kultury polskiej XIX wieku nie znalazł nazwiska Stanisława Moniuszki. Natomiast w większości badanych programów znajdziemy nazwisko Fryderyka Chopina, szczególnie w kontekście „wielkiej emigracji”.

45 *Materiały do audycji muzycznych w gimnazjum wyższem*, Tadeusz Joteyko, Nakład Gebethner i Wolffa, Warszawa 1929. [Wykaz źródeł: dział II poz. 30].

46 Tamże, str. 24.

47 Wykaz źródeł: dział II poz. 68–80.

48 Wykaz źródeł: dział II, poz. 52–67.

49 Wykaz źródeł: dział II, poz. 39–48.

50 Wykaz źródeł: dział II, poz. 49–51.

51 Wykaz źródeł: dział II, poz. 66, 67.

W badaniu szczególną uwagę poświęcono programom nauczania przedmiotu historia i społeczeństwo w szkole podstawowej z lat 2009–2016 tworzonemu do podstawy programowej z roku 2008 i 2012, w których wskazano nazwisko Moniuszki, nakładając tym samym obowiązek uwzględniania kompozytora w treściach programów i podręczników.

Zbadano 7 programów nauczania przedmiotu⁵², powstałych w latach 2009–2015, dopuszczonych do użytku szkolnego i opublikowanych przez pięć różnych wydawnictw, które także wydały podręczniki i materiały pomocnicze do ich realizacji.

W sześciu programach (86%) autorzy lokują treści związane z historią XIX wieku w klasie szóstej szkoły podstawowej, w jednym (14%) w klasie piątej (od 2017 roku ten obszar historii obowiązkowo realizowany jest w klasie siódmej).

Wszystkie badane programy uwzględniły postać kompozytora, w jednym nie występuje ona bezpośrednio w treściach nauczania, a w załączonym do programu rozkładzie materiału nauczania. Jeden z programów nazwisko Moniuszki wskazuje dwukrotnie, w innym stwierdzono obecność Moniuszki i Sienkiewicza, a jednocześnie brak wskazanych w podstawie programowej Matejki i Wyspiańskiego, co potwierdza znaczną swobodę autorów programów nauczania w interpretacji podstawy programowej.

100% przebadanych programów w ślad za podstawą programową jako sposób realizacji treści związanych z twórcami, którzy przyczynili się do walki o zachowanie polskości, wskazuje samodzielne zdobycie wiedzy przez ucznia przy wykorzystaniu różnych źródeł. Obowiązek szkoły w znaczącej części został przeniesiony na ucznia.

Badaniu poddano także ewolucję treści programów nauczania historii w szkole podstawowej w latach 1999–2017, porównując programy tych samych wydawnictw i często tych samych autorów pod kątem reprezentacji Polaków z okresu zaborów, zasługujących na powszechną pamięć historyczną. Stałe miejsce, obecność we wszystkich programach, znajduje Maria Curie-Skłodowska, tuż za nią plasują się Adam Mickiewicz, Fryderyk Chopin i Helena Modrzejewska, dalej Henryk Sienkiewicz i Jan Matejko⁵³. Wszyscy wymienieni – wprowadzeni do edukacyjnego panteonu reformą z 2008 roku – po zmianach podstawy programowej w roku 2017 pozostali w nim nadal, choć słabo umocowani, bez wymienienia nazwisk w podstawie programowej. Są jednak – jak pokazują programy i podręczniki – zakorzenieni w świadomości autorów na tyle mocno, by wiedzę o nich przekazywali następnemu pokoleniu.

Uwagę zwraca jeden z nowych programów, z 2017 roku⁵⁴, w którym katalog twórców walczących o polskość jest znacząco rozszerzony w stosunku do wcześniejszych programów tego samego autora. Znajdziemy w nim – obok wymienionych w podstawie programowej z 2008 i 2012 roku Jana Matejki, Stanisława Wyspiańskiego i Henryka Sienkiewicza – także: Artura Grottgera, Andrzeja Towiańskiego, Elżbę Orzeszkową, Marię Konopnicką, Bolesława Prusa, działających na emigracji Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Zygmunta Krasińskiego i Fryderyka Chopina. Stanisława Moniuszki brak! Autor programu – podobnie jak twórcy wszystkich nowych programów do historii

52 Wykaz źródeł: dział II, poz. 42–48.

53 W części programów i podręczników wymieniana jest również Maria Konopnicka, choć brak jej nazwiska w podstawie programowej.

54 Wykaz źródeł: dział II, poz. 49.

– zdecydował, że nie jest on dostatecznie ważną postacią wśród zasłużonych dla polskiej kultury.

Na wyższych etapach edukacyjnych (III i IV) odniesienia do osoby i dzieła Moniuszki znajdziemy wyłącznie w programach przedmiotu sztuka lub muzyka dla gimnazjum oraz w części programów przedmiotu wiedza o kulturze realizowanego w latach 2002–2016⁵⁵ zazwyczaj w klasie pierwszej liceum i technikum.

Poddano analizie pięć programów nauczania przedmiotu z lat 2002–2012⁵⁶. Programy (a także podręczniki) prezentują dwie biegunowo różne koncepcje przedmiotu, stworzone w oparciu o tę samą podstawę programową.

Jedna nadaje przedmiotowi charakter historyczny, obejmujący swym zasięgiem wszystkie sztuki, a tytułem wprowadzenia i zakończenia obejmuje podstawowe elementy wiedzy z zakresu teorii kultury oraz współczesnych środków komunikacji (multimedia)⁵⁷.

Druga koncentruje się na zagadnieniach teorii kultury i funkcjonowaniu kultury we współczesnym świecie, a jako egzemplifikację omawianych problemów przytacza wyłącznie wytwory sztuki i kultury współczesnej⁵⁸.

Postać i twórczość Moniuszki nie są reprezentowane w żadnym z badanych programów nauczania wiedzy o kulturze. Autorzy unikają wskazywania dzieł i twórców stanowiących uszczegółowienie treści wymienianych zagadnień, zostawiając w tym zakresie swobodę nauczycielom, realizatorom programu. Obecne w nich hasła, związane np. z wpływem kultury na poczucie tożsamości narodowej oraz kulturę XIX wieku, tworzą przestrzeń pozwalającą na wprowadzenie Moniuszki, lecz nie nakładają takiej konieczności.

Reasumując, na poziomie programów nauczania obowiązek wskazany w podstawie programowej w 100% realizowany jest w programach nauczania przedmiotów: muzyka, historia muzyki, historia i społeczeństwo (szkoła podstawowa, lata 2009–2016) oraz w małym stopniu (jako swoisty naddatek do zapisów podstawy) w ramach edukacji wczesnoszkolnej. Najintensywniejsze nasycenie treści programów nauczania osobą i dziełem Moniuszki w XXI wieku przypada na lata 2009–2016⁵⁹.

2.6 Podstawa programowa dla szkół muzycznych

Podstawa programowa kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego w swoich kolejnych edycjach, od 2002 do 2018 roku, ani razu nie wymienia nazwiska Stanisława Moniuszki. Tym samym, formalnie, nie nakłada na szkoły artystyczne obowiązku wprowadzenia do programów nauczania oraz treści podręczników wiedzy o kompozytorze oraz o jego dziełach.

55 Szkolne wykazy programów i podręczników ukazują, że przedmiot prowadzony jest nadal, także w bieżącym roku szkolnym.

56 Wykaz źródeł: dział II, poz. 34–38.

57 Wykaz źródeł: dział II, poz. 34–37.

58 Wykaz źródeł: dział II, poz. 38.

59 Programy nauczania i podręczniki do przedmiotu historia i społeczeństwo w roku szkolnym 2018/19 stosowane są w klasach szóstych szkoły podstawowej (kontynuacja programu zainicjowanego w roku szkolnym 2016/2017).

Charakterystyczną cechą podstawy programowej dla szkół muzycznych jest niemal całkowita rezygnacja ze wskazywania nazwisk kompozytorów. Wiąże się to ze specyfiką kształcenia muzycznego i koniecznością silnego różnicowania repertuaru dydaktycznego, indywidualnie dostosowywanego do możliwości i potrzeb ucznia. Podstawa programowa wskazuje rodzaj umiejętności niezbędnych do opanowania, a nie służący temu repertuar. Tym samym w badaniu pominięto naukę gry na instrumentach, przedmioty nauczane indywidualnie oraz chór, orkiestrę i zespół kameralny, których repertuar każdego roku musi być dostosowany do składu zespołu. Z racji na charakter twórczości Moniuszki, w której dominują pieśń i opera, zbadano podstawę programową kształcenia wokalistów – indywidualną naukę śpiewu solowego.

Wśród przedmiotów teoretycznych badaniem objęto przedmiot realizowany przez dwanaście lat nauki w szkole I i II stopnia – kształcenie słuchu oraz przedmioty o profilu historycznym, których celem jest zaznajomienie ucznia z dziejami muzyki, twórczością muzyczną przedstawicieli kolejnych epok, gatunkami i formami muzycznymi, aparatem wykonawczym muzyki. To audycje muzyczne w szkole I stopnia oraz literatura muzyczna i historia muzyki w szkole II stopnia, jedyne przedmioty, dla których w podstawie programowej od 2010 roku wprowadzone zostały nazwiska kompozytorów.

Wynik analizy podstawy programowej⁶⁰ dla wybranych przedmiotów nauczanych w szkołach muzycznych przedstawiono zbiorczo, w niżej zamieszczonej tabeli (tabela 12).

W komórkach odpowiadających treściom podstawy programowej dla przedmiotów nauczanych w szkołach muzycznych nazwiskiem „Moniuszko” zaznaczono bezpośrednie wskazanie kompozytora, a cyfrą arabską przy nazwisku wskazano liczbę wystąpień nazwiska w podstawie programowej. Wprowadzono także nazwiska wszystkich kompozytorów wskazane w podstawie programowej, każde z nich występuje jeden raz.

W tabeli, zgodnie z podstawą programową⁶¹, zastosowano podział dwunastu klas na dwa etapy edukacyjne: klasy I–VI – szkoła podstawowa (I stopnia) i klasy VII–XII – szkoła średnia (ponadpodstawowa, II stopnia)⁶².

60 Wykaz źródeł: dział I.C poz. 27–32.

61 Wykaz źródeł: dział I.C poz. 30, str. 60.

62 Analogiczny podział dotyczy również ogólnokształcących szkół muzycznych, w których – bez względu na przyporządkowanie klas siódmej i ósmej do gimnazjum lub szkoły podstawowej oraz klasy dziewiętej do gimnazjum lub liceum – kształcenie w zakresie muzycznym odbywa się zgodnie z podziałem na dwa etapy i na każdym z nich obejmuje te same przedmioty, realizowane w jednakowym wymiarze godzin, co w szkołach bez pionu ogólnokształcącego.

Tabela 12. Obecność Stanisława Moniuszki w podstawie programowej szkół artystycznych

przedmiot	klasa	etap	podstawa programowa				uwagi
			2002	2010	2014	2017	
kształce- nie słuchu z rytmiką*	I–III	I	Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	*od 2017 r. odrębne przedmioty
kształcenie słuchu*	IV–VI		Moniuszko – 0	Moniuszko – 0		Moniuszko – 0	
audycje muzyczne*	IV–VI		Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	Moniuszko – 0 Bach, Mozart, Chopin, Szymanowski	Moniuszko – 0 Bach, Mozart, Chopin, Szymanowski, Lutosławski	*w latach 2014–2017 blok przed- miotowy
literatura muzyczna*	VII–IX		Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	Moniuszko – 0 Palestrina**, Bach, Haen- del, Haydn, Mozart, Beethoven, Chopin, Wagner, Szy- manowski, Strawiński	Moniuszko – 0 Bach, Mozart, Beethoven, Cho- pin, Szymanowski, Strawiński, Luto- sławski	*w latach 2014–2017 blok przed- miotowy ** w odnie- sieniu do wszystkich obowiązuje znajomość twórczości i biografii
historia muzyki*	IX–XII	II	Moniuszko – 0	Moniuszko – 0		Moniuszko – 0 Machaut**, des Prés, Palestrina, Bach, Haendel, Haydn, Mozart, Beethoven, Cho- pin, Wagner, Verdi, Karłowicz, Szymanowski, Bartók, Strawiński, Messiaen, Luto- sławski	
kształcenie słuchu	VII–XII		Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	
śpiew solowy*	IX–XII		Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	Moniuszko – 0	*nauka w cyklu czte- roletnim

Źródło: opracowanie własne

Kolejne edycje podstawy programowej trzech przedmiotów (audycje muzyczne, literatura muzyczna, historia muzyki) łącznie wskazują 43 razy nazwiska 17 różnych kompozytorów, w tym 4 kompozytorów polskich. Stanowi to niemal jedną czwartą (23,5%) wszystkich twórców, których uczeń musi poznać w toku nauki.

Fryderyk Chopin i Karol Szymanowski, obok Bacha i Mozarta, występują w obu edycjach podstawy programowej badanych przedmiotów. Witold Lutosławski wprowadzony został do podstawy programowej wszystkich trzech przedmiotów w 2017 roku, co gwarantuje utrwalenie postaci i dzieła Lutosławskiego, podobnie jak Chopina i Szymanowskiego, przez zachowanie zasady spiralnego powracania do najważniejszych treści

kształcenia. Mieczysław Karłowicz został dodany do kanonu najważniejszych polskich twórców w 2017 roku, na ostatnim etapie kształcenia. Stanisława Moniuszki nie włączono do podstawy programowej.

Niżej przedstawiono procentową obecność polskich kompozytorów wskazanych jako obowiązek szkoły w propagowaniu ich życia i twórczości.

Tabela 13. Kompozytorzy polscy w podstawie programowej dla szkół muzycznych

Przedmiot	2014			2017		
	Liczba wszystkich kompozytorów	Polscy kompozytorzy	Procentowy udział polskich kompozytorów	Liczba wszystkich kompozytorów	Polscy kompozytorzy	Procentowy udział polskich kompozytorów
Klasy IV–VI audycje muzyczne	4	Chopin Szymanowski	50%	5	Chopin Szymanowski Lutosławski	60%
Klasy VII–XII literatura muzyczna	10	Chopin Szymanowski	20%	7	Chopin Szymanowski Lutosławski	42,9%
Klasy VII–XII historia muzyki				17	Chopin Karłowicz Szymanowski Lutosławski	23,5%

Źródło: opracowanie własne

Jak widzimy, procentowa obecność polskich twórców największa jest na etapie szkoły podstawowej (klasy IV–VI – 50%, 60%) i w kolejnych latach edukacji zmniejsza się proporcjonalnie o około 20%, do 43% w klasach VII–VIII i 23% w klasach IX–XII.

Na szkoły muzyczne I i II stopnia nie został nałożony ustawowy obowiązek przekazywania wiedzy o twórcy polskiej opery narodowej. Stanisława Moniuszki nie znajdziemy wśród kompozytorów XIX i XX wieku, o których musi dowiedzieć się każdy uczeń polskiej szkoły muzycznej.

Mimo braku obowiązku wynikającego z podstawy programowej, twórczość i działalność Stanisława Moniuszki znalazła miejsce w programach nauczania oraz w podręcznikach. Niżej podano przykłady treści podstawy programowej wybranych przedmiotów, generujące możliwość (lub konieczność) wprowadzenia postaci i dzieł Moniuszki. Wybrano treści, które powtarzają się we wszystkich kolejnych wariantach dokumentu, z nieznacznymi różnicami redakcyjnymi.

Edukacja wczesnoszkolna, klasy I–III

Kształcenie słuchu i rytmika

- ◆ Uczeń realizuje głosem z nut:
 - proste motywy i melodie oparte o poznane struktury interwałowe i harmoniczne;
 - melodie z akompaniamentem drugiej osoby;
- ◆ uczeń rozpoznaje podstawowe kroki tańców polskich i potrafi je wykonać.

II etap edukacyjny, klasy IV–VI

Audycje muzyczne:

- ◆ Zdobywanie wiedzy z zakresu budowy dzieła muzycznego, obsady wykonawczej, polskich tańców narodowych, twórczości wybranych kompozytorów i epok.

III etap edukacyjny, klasy VII–VIII

Literatura muzyczna:

- ◆ Znajomość i rozpoznawanie wybranych utworów muzycznych, określanie ich przynależności do stylu epoki historycznej;
- ◆ Umiejętność rozpoznawania i określania charakterystycznych cech podstawowych form i gatunków muzyki wokalne, instrumentalnej i wokálně-instrumentalnej;
- ◆ Przystwojenie podstawowych wiadomości o pieśniach, tańcach, instrumentach i zespołach, zwyczajach i obrzędach w polskiej kulturze ludowej oraz o stylizacjach muzyki ludowej w twórczości artystycznej.

IV Etap edukacyjny, klasy IX–XII

Historia muzyki:

Uczeń

- ◆ charakteryzuje twórczość kompozytorów reprezentatywnych dla epoki, stylu, kierunku, szkoły lub ugrupowania;
- ◆ opisuje dzieje muzyki na podstawie poznanych dzieł muzycznych twórców reprezentatywnych dla epoki, stylu, kierunku i szkoły kompozytorskiej;
- ◆ formułuje przejrzystą wypowiedź, określając:
 - cechy stylów muzycznych różnych epok historycznych oraz stylów indywidualnych;
 - problemy i procesy historyczne, jak wykorzystanie folkloru w twórczości artystycznej,
- ◆ rozpoznaje i opisuje cechy gatunków i form muzycznych typowych dla poszczególnych epok.

Śpiew solowy:

Osiągnięcia na koniec nauki:

- ◆ Opanowanie literatury wokalne w następującym zakresie: wprawki i ćwiczenia różnych autorów, pieśni i arie klasyczne, romantyczne i współczesne;
- ◆ Poprawne wykonanie: cyklu pieśni i arii lub dwóch arii i dwóch pieśni z uwzględnieniem poprawnej emisji i właściwej interpretacji.

II, III i IV Etap edukacyjny

Kształcenie słuchu:

- ◆ Czytanie nut głosem;
- ◆ Analiza słuchowa przykładów z literatury muzycznej;
- ◆ Korekta błędów.

Powyższe zestawienie pozwala domniemywać, że mimo pełnego braku obowiązku (bezpośredniego wskazania Moniuszki) nałożonego na szkoły muzyczne podstawą

programową, postać lub dzieła kompozytora znajdują się w programach nauczania omawianych przedmiotów.

2.7 Programy nauczania przedmiotów teoretycznych w szkołach muzycznych

Szkoły muzyczne, w przeciwieństwie do szkół ogólnokształcących, pracują w oparciu o programy autorskie, do których dostęp jest ograniczony⁶³. Wśród badanych szkół artystycznych nie natrafiono na szkołę, która posługiwałaby się wyłącznie programami oficjalnie zalecanymi (dopuszczonymi) przez ministerstwo kultury. We wszystkich badanych szkołach, od 2002 roku, dla większości przedmiotów funkcjonują programy autorskie (nauczycielskie) lub autorskie modyfikacje programów dopuszczonych do użytku szkolnego, zarówno w ostatniej dekadzie, jak i w minionym półwieczu.

Analizie poddano 34 programy nauczania przedmiotów teoretycznych⁶⁴: kształcenie słuchu i rytmika, audycje muzyczne, kształcenie słuchu z audycjami muzycznymi, literatura muzyczna, historia muzyki z literaturą muzyczną i historia muzyki dopuszczone w minionych latach do użytku szkolnego przez Centrum Edukacji Artystycznej (MKiDN) oraz programy autorskie, szkolne, tworzone od 2002 roku do kolejnych zmian podstawy programowej.

Zmiany podstawy programowej oraz – przede wszystkim – zmiany ramowych planów nauczania w widoczny sposób wpłynęły na treści programów nauczania tych przedmiotów, które miały lub mają zredukowaną liczbę godzin w stosunku do wcześniej przyjętych wymiarów. Dotyczy to przedmiotów: kształcenie słuchu z audycjami muzycznymi (prowadzony w latach 2014–2017, redukcja godzin o 50% – od roku szkolnego 2017/18 przywrócono audycjom muzycznym pierwotny wymiar 3 godzin w cyklu kształcenia) oraz literatura muzyczna (od roku 2016 redukcja godzin o 50%) i historia muzyki – od roku szkolnego 2017/18 redukcja godzin o 11%). Oba przedmioty w latach 2014–2016 funkcjonowały w bloku przedmiotowym z liczbą godzin zmniejszoną o 4 godziny (czyli o 30%) w cyklu kształcenia.

Ograniczenie wymiaru godzin wpłynęło na miejsce, wagę i ilość przywołań Moniuszki i jego dzieł w programach nauczania wskazanych przedmiotów, niosąc zauważalne redukcje. Przedstawione zestawienie ukazuje oczywisty związek czasu wskazanego na realizację przedmiotu, zapisów podstawy programowej i obecności Moniuszki w programach nauczania. W oficjalnym programie audycji muzycznych z lat 2002–2014 znajdziemy dziewięć utworów Moniuszki, w bloku przedmiotowym kształcenie słuchu z audycjami z lat 2014–2017 już tylko dwie kompozycje. Stanowi to redukcję o 78%. Podobnie, porównując zalecane programy przedmiotów literatura muzyczna oraz historia muzyki z oficjalnym programem bloku przedmiotowego historia muzyki z literaturą muzyczną (lata 2014–2017), obserwujemy redukcję przywołań nazwiska kompozytora o 20% (z 5 do 4 razy) i przede wszystkim redukcję moniuszkowskiego repertuaru o 50% – z 20 kompozycji przewidzianych do wysłuchania w toku sześciolletniej nauki do zaledwie 10 utworów. Podobnie redukcja godzin przeznaczonych na literaturę muzyczną wpłynęła na ograniczenie liczby utworów obowiązkowych do wysłuchania o 25–30%.

⁶³ Na trzydzieści próśb o udostępnienie programów autorskich pozytywnie odpowiedziały tylko cztery szkoły.

⁶⁴ Wykaz źródeł: dział IV, poz. 1–34.

Niżej, w tabelarycznym ujęciu (tabela 14) przedstawiono wynik analizy programów nauczania. Przyjęto następujący układ tabeli:

- ◆ pierwszy wiersz każdego przedmiotu prezentuje analizę programu dopuszczonego przez ministerstwo, przy nazwie przedmiotu znalazła się adnotacja (MKiDN),
- ◆ kolejne wiersze prezentują analizę programów poszczególnych szkół,
- ◆ kreska (myślnik) wskazuje brak programu oficjalnego lub programu danej szkoły z wskazanego okresu.

Analiza programów nauczania przedmiotów kształcenie słuchu i rytmika⁶⁵ oraz kształcenie słuchu z rytmiką⁶⁶ (2014–2016, blok przedmiotowy realizowany w wymiarze godzin zmniejszonym o trzy godziny) pozwala stwierdzić ich zgodność z podstawą programową, czyli zupełny brak przywołania utworów Stanisława Moniuszki.

Dla porównania zbadano program nauczania obu przedmiotów z 1976 roku⁶⁷, napisany przez wybitne specjalistki, autorytety w dziedzinie pedagogiki muzycznej i tym samym stanowiący wzór (punkt odniesienia) dla programów tworzonych w kolejnych dziesięcioleciach. Tu również nie znajdziemy przywołania utworów Moniuszki. Metodyka przedmiotu zakłada pracę w oparciu o repertuar dziecięcy i ludowy.

65 Wykaz źródeł: dział IV poz. 8 oraz poz. 4–7.

66 Wykaz źródeł: dział IV poz. 2–3.

67 Wykaz źródeł: dział IV poz. 1; przedmiot umuzykalnienie jest tożsamy z przedmiotem kształcenie słuchu.

Tabela 14. Obecność Stanisława Moniuszki w programach nauczania dla szkół muzycznych

Przedmiot	Liczba wskazań Stanisława Moniuszki w hasłach programów								
	kla- sa	2002		2010		2014		2017	
		liczba hasła	liczba utwo- rów	liczba hasła	liczba utwo- rów	liczba hasła	liczba utwo- rów	liczba hasła	liczba utwo- rów
Kształcenie słuchu (MKiDN)	I–III	0 ^f	0	0	0	0	0	–	–
Programy szkolne		–	–	–	–	0	0	0	0
		–	–	–	–	0	0	0	0
Audycje muzyczne (MKiDN)	IV–VI	[1	10] ⁵	1	10			–	–
Programy szkolne		3	Brak kanonu utwo- rów ^a	3	Brak kanonu utwo- rów ^a			4	Brak kanonu utwo- rów ^a
		1	Brak kanonu utwo- rów ^a	1	Brak kanonu utwo- rów ^a			1	Brak kanonu utwo- rów ^a
Kształcenie słuchu z audycjami (MKiDN)	IV–VI					1 ^b	2 ^b		
						1	brak ^a		
Literatura muzyczna (MKiDN)	VII–VIII	0	9	0	9			–	–
Programy szkolne		–	–	1	6			1	6
		0	9	0	9			0 ^c	9 ^d
		–	–	0	8			0	7 ^d
Historia muzyki z literaturą (MKiDN)	IX–XII					4	10		
Program szkolny						5	21		
Historia muzyki (MKiDN)	IX–XII	–	–	–	–			–	–
Programy szkolne		–	–	–	–			3	11
		[5	11] ^e	5	11			5	11
		–	-	–	–			3	15
		[2	6] ^e	2	6			–	–

Źródło: opracowanie własne

^a do programu nie załączono kanonu utworów do wysłuchania^b wskazano treści związane z realizacją przedmiotu audycje muzyczne. Jednocześnie w publikacji, która stanowiła wzorzec dla autorów programów, znajdziemy zalecenie „śpiewanie pieśni Moniuszki z podręczników do kształcenia słuchu (...)”^c w programie brak nazwiska Stanisława Moniuszki, lecz dwukrotnie występuje ono w dołączonych propozycjach szczegółowych – rozkładzie materiału oraz w kanonie utworów do wysłuchania^d utwory wskazane jako ilustracja różnych zagadnień (tematów), brak lekcji poświęconej Moniuszce^e programy napisane do podstawy programowej z 2002 (audycje) i 2004 roku (historia muzyki), realizowane do roku 2014, a w klasach wyższych niż pierwsza – do roku 2017^f zero wpisane jest tam, gdzie podano utwory, ale nie ma wśród nich utworów Moniuszki

Puste pola oznaczają brak programu dla danego przedmiotu we wskazanym okresie. W 2014 roku nie było przedmiotu audycje muzyczne (był blok przedmiotowy „kształcenie słuchu z audycjami muzycznymi”).

Wszystkie programy nauczania przedmiotu audycje muzyczne, zarówno oficjalne⁶⁸, zalecane przez ministerstwo, jak i szkolne⁶⁹ w treściach nauczania co najmniej jeden raz wprowadzają nazwisko Stanisława Moniuszki (w jednym z programów występuje czterokrotnie) w następujących kontekstach: czołowi przedstawiciele muzyki XIX wieku, polskie tańce narodowe, pieśń i opera XIX wieku, rodzaje głosów, rodzaje chórów. Przytoczone zagadnienia zaleca się wprowadzać poprzez kompozycje Moniuszki. Większość programów nie podaje kanonu literatury, ale w programie zalecanym znajdziemy dzieł jego utworów. W programach wykorzystano niemal wszystkie możliwości wprowadzenia Moniuszki, które tworzy podstawa programowa, mimo iż nie obligeje ona bezpośrednio do prezentowania kompozytora.

Zalecane przez ministerstwo kultury (Centrum Edukacji Artystycznej) programy bloku przedmiotowego kształcenie słuchu z audycjami muzycznymi⁷⁰ zgodnie z podstawą programową jednoznacznie koncentrują materiał nauczania na zagadnieniach właściwych dla kształcenia słuchu. Na pięć obszarów problemowych wskazanych w treściach nauczania tylko jeden bezpośrednio związany jest z problematyką właściwą dla audycji muzycznych. Tu szczególną uwagę zwraca publikacja Centrum Edukacji Artystycznej z 2014 roku⁷¹, wzór metodycznych rozwiązań dla autorów programów i nauczycieli, której autorki, zalecając „śpiewanie pieśni Moniuszki z podręczników do kształcenia słuchu”, zrekomensowały brak czasu na omówienie i przybliżenie twórczości kompozytora, proponując rekordową liczbę 21 pieśni Stanisława Moniuszki, głównie do ćwiczeń solfeżowych.

Badane programy porównano z programami ministerialnymi obowiązującymi czterdzieści i siedemdziesiąt lat temu.

W programie nauczania umuzykalnienia z audycjami muzycznymi z 1976 roku (od 1 IX 1976 roku wprowadzono blok przedmiotowy, podobnie jak w latach 2014–2016, lecz z większą liczbą godzin, uwzględniającą jedną godzinę na realizację audycji), w materiale dla klasy szóstej znajdziemy następujący zapis „Stanisław Moniuszko, przedstawiciel polskiej pieśni i opery narodowej”⁷². Program nie podaje kanonu literatury, ale opisuje wymagania wobec uczniów, od których oczekuje się nie tylko wymieniania tytułów reprezentatywnych dzieł, lecz także umiejętności zaśpiewania, zagrania i zapisania z pamięci najważniejszych tematów omawianych na lekcjach utworów. Warto dodać, że wśród obowiązkowo omawianych kompozytorów obok Moniuszki znaleźli się Chopin, Szymanowski, Lutosławski i Penderecki (ostatni z nich ani razu nie występuje w podstawie programowej i programach nauczania audycji muzycznych z XXI wieku!).

W pierwszym powojennym programie lekcji słuchania muzyki (przedmiot tożsamy z audycjami muzycznymi) dla szkoły muzycznej I stopnia z połowy ubiegłego wieku (cz. I z 1949 roku i cz. II z 1951 roku), autorzy informowali „Niniejszy program jest pierwszą próbą uporządkowania materiału do lekcji słuchania muzyki – najmłodszego przedmiotu

68 Wykaz źródeł: dział IV poz. 14, 16.

69 Wykaz źródeł: dział IV poz. 15, 19, 20.

70 Wykaz źródeł: dział IV poz. 9 oraz 17–18.

71 Wykaz źródeł: dział IV poz. 17, str. 101 (pieśni Moniuszki jako materiał kształcenia słuchu – do śpiewania, czytania nut głosem, pisanie dyktand, korekty błędów).

72 Wykaz źródeł: dział IV poz. 23, str. 28.

w dziejach szkolnictwa muzycznego"⁷³. W programie trzyletniego kursu realizowanego w wymiarze jednej godziny tygodniowo i 34 lekcji w roku szkolnym, czyli razem 102 godzin (z których sześć przeznaczono na klasówki, a 96 na przerabianie materiału) twórczość Moniuszki wprowadzona zostaje do 8 lekcji (8,3%) w liczbie 25 utworów. By w pełni ocenić stopień nasycenia omawianego programu twórczością Moniuszki, należy pamiętać, że były to lata, w których literaturę muzyczną prezentował uczniom pianista (rzadziej także śpiewak lub skrzypek), szkoły nie dysponowały gramofonami, które powszechnie zaczęły być używane dopiero w latach 60. XX wieku, a nagrań płytowych było niewiele. Jednocześnie, w latach 1949–1951 autorzy programu nie mogli pominąć takich dzieł, jak *Poemat o Stalinie* Arama Chaczaturiana, *Samotna harmonia* Mokrousova, *Marsz entuzjastów* i *Pieśń o przyjaźni* Dunajewskiego czy wielokrotnie powracającego *Hymnu Światowej Federacji Młodzieży Demokratycznej* Nowikowa. Mimo tych ograniczeń w programie znaleziono miejsce na wprowadzenie nie tylko Moniuszki i Chopina, lecz także Wieniawskiego, Noskowskiego, Żeleńskiego, Karłowicza, Paderewskiego i Szymanowskiego, a także Kasserna, Malawskiego, Maciejewskiego, Lutosławskiego i Witolda Rudzińskiego, czyli polskich kompozytorów i dzieł współczesnych tworzonemu programowi⁷⁴.

Z badanych programów nauczania wynika, że w XXI wieku uczeń podstawowej szkoły muzycznej z zasady poznaje postać i dzieła Moniuszki w klasach IV–VI, w ramach nauki jednego przedmiotu – audycji muzycznych, na przykładach co najwyżej dziewięciu utworów.

Programy nauczania dla szkół muzycznych II stopnia zawierające hasło „Stanisław Moniuszko” to wyłącznie programy dwóch przedmiotów – literatury muzycznej⁷⁵ i historii muzyki⁷⁶ czy w latach 2014–2016 bloku przedmiotowego historia muzyki z literaturą muzyczną. W tej grupie programów szczególną uwagę zwraca jeden szkolny program dla bloku przedmiotowego, który wbrew podstawie programowej oraz ramowym planom nauczania, redukującym o 49% godziny na realizację obu przedmiotów (z 13 do 8 godzin w cyklu kształcenia), pięciokrotnie przywołuje Moniuszkę, a do kanonu literatury wprowadza 21 dzieł kompozytora (o jedną pozycję więcej niż łącznie rozpatrywany programy literatury i historii muzyki z lat 2002–2014). To także jedyny program, w którym znajdziemy, obok pieśni i oper Moniuszki, jego *Sonetów krymskie*, *Litanie ostrobramskie* oraz msze. I choć pod znakiem zapytania pozostaje możliwość realizacji wszystkich treści wskazanych w podstawie programowej i w samym programie, zwłaszcza w ramach zredukowanego limitu godzin, to program wyróżnia wskazanie innego kręgu twórczości Moniuszki niż pieśń i opera.

Programy nauczania bloku przedmiotowego historii muzyki z literaturą muzyczną⁷⁷, tak oficjalny (zalecany) jak i program autorski, szkolny⁷⁸, uwzględniają potrzebę wprowadzenia Moniuszki do przekazywanych uczniom treści oraz stawianych im wymagań. Uwagę zwraca dysproporcja obecności dzieł Moniuszki – w programie zalecanym – 10

⁷³ Wykaz źródeł: dział IV poz. 21, str. 9.

⁷⁴ Wykaz źródeł: dział IV poz. 22, str. 137–149.

⁷⁵ Wykaz źródeł: dział IV poz. 24–27.

⁷⁶ Wykaz źródeł: dział IV poz. 28–29 oraz 32–34.

⁷⁷ Wykaz źródeł: dział IV poz. 30.

⁷⁸ Wykaz źródeł: dział IV poz. 31.

utworów, w programie szkolnym – 21. Potwierdza to, obserwowaną w programach dla szkół ogólnokształcących, znaczącą dowolność autorów programu w interpretacji podstawy programowej.

Oba programy porównano z programem nauczania przedmiotu o tej samej nazwie, który obowiązywał w szkole muzycznej II stopnia od lat 80. ubiegłego wieku. Nie był to blok przedmiotowy, lecz przedmiot, którego nazwa – historia muzyki z literaturą muzyczną – eksponowała metodę nauczania historii wychodzącą od znajomości dzieł muzycznych. Realizowany, jak historia muzyki w latach 2002–2014, przez cztery lata, w klasach IV–VI (klasy IX–XII), w wymiarze 8 godzin w cyklu (analogicznie do wymiaru godzin historii muzyki obowiązującego od 2016 roku), na podbudowie przedmiotu nauka o muzyce prowadzonego przez dwa lata (w klasach I i II) w wymiarze czterech godzin w cyklu kształcenia (odpowiednik literatury muzycznej). W omawianym programie⁷⁹ Moniuszko wskazany jest pięć razy, a jako obowiązkowe do wystuchania wskazano 15 (lub więcej) utworów: 9 pieśni, fragmenty czterech oper (w tym *Flisa* i *Verbum Nobile*), dwa mazury (z *Halki* i *Strasznego dworu*), uwerturę *Bajka* oraz *Kwartet smyczkowy c-moll*. Twórczość Moniuszki prezentowana jest na wielu lekcjach w toku jednego semestru, w ramach omawiania takich zagadnień jak: pieśń epoki romantyzmu, opera drugiej połowy XIX wieku, styl narodowy w muzyce XIX wieku, uwertura programowa i muzyka kameralna w twórczości romantyków. Przedstawiony program, z założenia, celowo eksponował muzykę polską wszystkich epok, co nie znalazło kontynuacji w programach współczesnych.

Uczeń szkoły muzycznej II stopnia na drugim etapie edukacyjnym – poza nauką historii muzyki – powinien mieć styczność z dziełami twórcy polskiej pieśni romantycznej oraz polskiej opery narodowej w ramach kształcenia na wydziale wokalnym. Podstawa programowa przedmiotu śpiew solowy nie wskazuje Moniuszki jako obowiązkowej treści kształcenia. Brak aktualnie zalecanego przez ministerstwo kultury (CEA) programu dla przedmiotu śpiew solowy nie pozwala na przeprowadzenie analizy porównawczej. Badanie ograniczono do analizy kolejnych wersji programu szkolnego obowiązującego w latach 2002–2018 w jednej ze stołecznych szkół muzycznych⁸⁰. Pieśni i arie z oper Moniuszki (wskazanie ogólne, bez przytaczania konkretnych utworów) występują w tych programach jako materiał obowiązkowy, przerabiany w ostatnim, czwartym roku nauki (tym samym jest to element egzaminu dyplomowego). Dobór repertuaru pozostawia się nauczycielowi, zgodnie z zasadą indywidualizacji, czyli dostosowania materiału nauczania do możliwości i zainteresowań ucznia.

Dla porównania zbadano dostępny program nauczania śpiewu solowego⁸¹ w szkole muzycznej I stopnia⁸² z 1976 roku. Tu nazwisko Moniuszki występuje dwa razy, a jego pieśni są obowiązkowym repertuarem drugiego (łatwiejsze pieśni) i trzeciego roku nauki (pieśni artystyczne). Ostatni, czwarty rok nauki kończy egzamin dyplomowy, w ramach którego uczeń musi wykonać m.in. pieśń romantyczną, pieśń kompozytora polskiego oraz łatwą arię operową, co implikuje sięganie po twórczość Moniuszki także w klasie

79 Wykaz źródeł: dział IV poz. 35.

80 Wszystkie programy są autorstwa jednej osoby, której zagwarantowano anonimowość, dlatego brak programów w wykazie źródeł.

81 Wykaz źródeł: dział IV, poz. 36.

82 Naukę śpiewu solowego do lat 80. XX w. prowadzono także w ramach działu młodzieżowego szkół I stopnia, w czteroletnim cyklu kształcenia, analogicznie do szkół II stopnia.

czwartej. Jak widać, w latach 70. ubiegłego wieku twórczość Moniuszki była obowiązkowym repertuarem kształcenia śpiewaka przez 75% czasu nauki szkolnej.

Wnioski z analizy programów nauczania wybranych przedmiotów w szkołach muzycznych I i II stopnia:

- ◆ podstawa programowa nie nakłada obowiązku wprowadzania do programów nauczania treści związanych ze Stanisławem Moniuszką;
- ◆ programy nauczania przedmiotów historycznych uwzględniały i nadal uwzględniają twórczość Moniuszki, lecz w znacznie zróżnicowanym stopniu;
- ◆ wiedzę i znajomość dzieł Moniuszki uczeń szkoły muzycznej otrzymuje na pierwszym i drugim etapie edukacyjnym, poczynając od klasy IV, przede wszystkim w ramach kształcenia historycznego;
- ◆ w programach z XXI wieku twórczość Moniuszki jest w ilościowo ograniczona w stosunku do programów z XX wieku (zjawisko analogiczne do kształcenia w szkołach ogólnokształcących).

3. MOŻLIWOŚCI UZYSKANIA PRZEZ UCZNIA WIEDZY O STANISŁAWIE MONIUSZCE I POZNANIA JEGO DZIEŁ W TOKU NAUKI SZKOLNEJ

Podstawa programowa określa obowiązek wprowadzenia określonych treści do programów nauczania, które – dopuszczone do użytku szkolnego i przyjęte przez szkołę do realizacji – stają się obowiązkiem szkoły i nauczycieli. Uczeń, w ramach nauki szkolnej, otrzymuje informacje od nauczyciela oraz z podręczników. To przede wszystkim podręczniki stanowią o możliwościach pozyskania przez ucznia podstawowego zakresu informacji. Badaniem objęto podręczniki najczęściej wybierane przez szkoły, umieszczane w szkolnych zestawach programów i podręczników na dany rok szkolny.

Łącznie zbadano 140 podręczników dopuszczonych do użytku szkolnego, w tym 105 podręczników do przedmiotów humanistycznych i artystycznych nauczanych w szkołach ogólnokształcących na wszystkich etapach edukacyjnych. Wśród nich znajduje się 99 podręczników z XXI wieku oraz 3 podręczniki archiwalne, z ubiegłego stulecia.

Badaniu poddano również 35 podręczników do wybranych przedmiotów teoretycznych nauczanych w szkołach muzycznych I i II stopnia, w tym 4 podręczniki archiwalne, z XX wieku, sporadycznie nadal będące w użyciu.

3.1 Podręczniki do wybranych przedmiotów dla szkół ogólnokształcących

Przebadane podręczniki do edukacji wczesnoszkolnej z lat 2002–2017⁸³ w części obejmującej kształcenie zintegrowane nie zawierają informacji o Stanisławie Moniuszce. Niektóre wydawnictwa, zarówno starsze, jak i najnowsze, wprowadziły odrębne części podręczników oraz (lub) zeszyty ćwiczeń i płyty CD z materiałami przeznaczonymi do edukacji muzycznej. Tu występują jeden lub dwa utwory kompozytora, przede wszystkim aria Skołuby z opery *Straszny dwór* w wykonaniu Bernarda Ładysza (prezentacja głosu basowego) oraz mazur z tej samej opery lub z opery *Halka* oraz pieśń *Przqśniczka*.

Spośród badanych materiałów wyróżnia się jedna z nowszych ofert wydawniczych (rok 2014 i 2015)⁸⁴, w której znajdziemy realizację treści z zakresu kształcenia muzycznego zwyczajowo umieszczanych w programie przedmiotu muzyka dla klasy IV. W materiałach do klasy III znajdziemy jedną lekcję poświęconą Chopinowi i dwukrotnie fragmenty lekcji poświęcone Moniuszce. W ramach I etapu edukacyjnego uczeń może poznać po 6 utworów każdego z tych kompozytorów (Moniuszko – aria Skołuby i mazur ze *Strasznego dworu*, uwertura fantastyczna *Bajka* oraz pieśni: *Złota rybka*, *Niedźwiadek*, *Przqśniczka*).

Do każdego zeszytu ćwiczeń i podręcznika dla ucznia dołączona jest jedna płyta CD z nagraniem repertuarem, podobnie podręcznik nauczyciela wyposażony jest w dwie płyty CD z utworami przeznaczonymi do prezentacji na lekcjach. Tutaj na dziewięciu

83 Wykaz źródeł: dział III, poz. 2–5 oraz 20.

84 Wykaz źródeł: dział III, poz. 6–8.

płytkach znajdują się nagrania w liczbie 450 ścieżek dźwiękowych (161 dla klasy I, 144 dla klasy II, 145 dla klasy III), wśród nich znajdziemy odgłosy natury, dźwięki instrumentów muzycznych, akompaniamenty do piosenek, piosenki dziecięce oraz fragmenty utworów wielu kompozytorów, w tym fragment jednego utworu Moniuszki – arii Skołuby ze *Strasznego dworu*. Stanowi to 0,2% wszystkich nagrań oferowanych uczniowi i nauczycielowi. Płyty CD są atrakcyjną pomocą dydaktyczną, potrzebną obudową podręcznika i programu. W tym przypadku, wbrew treści podręcznika, mimo tak dużej liczby nagrań, nie służą propagacji dzieł Moniuszki.

Krótkie informacje o życiu i twórczości Moniuszki (także Chopina) oraz nuty pieśni *Prząśniczka* znajdują się także w zeszytach materiałów pomocniczych do edukacji muzycznej dla klasy III z 2001 roku⁸⁵, które stworzono do podstawy programowej z 1999 roku.

Porównanie z podręcznikiem archiwalnym⁸⁶ z 1968 roku, w którym nie znalazła się żadna z pieśni Moniuszki ani też informacje o kompozytorze, obie wcześniej omówione publikacje ukazują progres w zakresie propagowania Moniuszki na pierwszym etapie edukacyjnym po 2000 roku.

Powszechna obecność Moniuszki w ofercie edukacyjnej wkracza do szkół od II etapu edukacyjnego, czyli od klasy IV. Wszystkie podręczniki i materiały pomocnicze (zeszyty ćwiczeń, karty pracy, testy) do przedmiotu muzyka dla szkoły podstawowej przedstawiają uczniowi postać i informacje o twórczości Stanisława Moniuszki. Na tym etapie uczeń poznaje słuchowo i wykonawczo (praktycznie – w śpiewie lub grze na instrumencie lub w ramach nauki tańca) kilka utworów kompozytora. Podręczniki różnią się ilością i jakością informacji oraz repertuarem i ilością utworów, a także wnikliwością ich omówienia, ale wszystkie kilkakrotnie wprowadzają Moniuszkę do treści prezentowanych na drugim etapie edukacji.

Tę różnorodność dobrze ilustrują dwa podręczniki do muzyki dla klasy piątej i szóstej, jednego wydawnictwa, z tego samego 2014 roku.

W jednym z nich Moniuszce poświęcono łącznie dziesięć stron, zalecono wysłuchanie czterech utworów i wykonanie (śpiew, gra na flecie) dwóch innych. Uczeń klasy V i VI poznaje postać i dzieło Moniuszki.

Drugi z podręczników kilkakrotnie wymienia nazwisko Moniuszki, ale nie poświęca kompozytorowi odrębnego omówienia. Wskazuje zaledwie jeden utwór do wysłuchania i *Prząśniczkę* do nauki śpiewu. Uczeń klasy V i VI korzystający z tego podręcznika ma znacznie mniej możliwości zachowania w pamięci postaci kompozytora.

Przykład zawartości podręcznika do muzyki stosunkowo obszernie przedstawiającego Moniuszkę: kompozytorowi poświęcono odrębny rozdział, w którym znalazły się nota biograficzna, etykieta – „twórca opery narodowej i pieśni”, symboliczne omówienia (wskazania) pięciu utworów, zdjęcie Moniuszki, nuty (prymka, bez tekstu) melodii pieśni *Prząśniczka*, do zagrania na flecie prostym. Całość zawarta jest na trzech stronach. W tymże podręczniku, w innych miejscach jeszcze trzykrotnie znajdziemy wzmiankę lub tytuł utworu kompozytora. Moniuszko pojawi się przy rodzajach głosów ludzkich (bas),

⁸⁵ Wykaz źródeł: dział III, poz. 1.

⁸⁶ Wykaz źródeł: dział III, poz. 11.

przy omawianiu muzyki ludowej, jako twórca mazura i kompozytor wykorzystujący folklor w swojej twórczości, jest także na okładce książki – w galerii wielkich muzyków umieszczono ramkę z podpisanym wizerunkiem kompozytora. Chopinowi poświęcone są dwa rozdziały, a ilość utworów i informacji jest dwukrotnie większa, co jest cechą typową dla niemal wszystkich badanych podręczników⁸⁷.

W sześciu podręcznikach do języka polskiego dla II etapu edukacyjnego⁸⁸, zgodnie z podstawą programową i programami nauczania, nie znaleziono odwołań do postaci Stanisława Moniuszki.

Badaniem objęto osiemnaście podręczników do przedmiotu historia i społeczeństwo dla klas IV–VI⁸⁹ z racji na obecność Moniuszki w podstawie programowej przedmiotu. Moniuszki nie wskazuje ani jeden podręcznik do klasy IV, w której zagadnienie „Polska – moja ojczyzna” realizowane jest między innymi poprzez wskazanie Polaków zasłużonych dla naszego kraju. Natomiast kompozytor prezentowany jest uczniom w niektórych (nie we wszystkich) badanych podręcznikach dla klasy szóstej lub – rzadziej – piątej (w zależności od ulokowania historii XIX wieku w materiale jednej bądź drugiej klasy) z lat 2009–2015⁹⁰, a więc okresu obowiązywania podstawy programowej przedmiotu wskazującej Moniuszkę.

Na III etapie edukacyjnym, podczas nauki w gimnazjum, informacje o osobie i twórczości Stanisława Moniuszki znajdziemy **wyłącznie** w podręcznikach do muzyki, które powstały w latach 1999–2015. Mimo funkcjonowania przez wiele lat bloku przedmiotowego sztuka, podręczniki do edukacji muzycznej tworzone niezależnie od ścieżki edukacji plastycznej⁹¹. Szczególnie wiele podręczników ukazało się po przywróceniu do gimnazjów muzyki od 2009 roku. Wszystkie objęte badaniem książki posiadają wspólną cechę – skrótowość informacji, które bazują na wiedzy uzyskanej w szkole podstawowej i na tym etapie kształcenia porządkują ją chronologicznie. W porównaniu z podręcznikami do muzyki dla szkoły podstawowej ilość informacji o Moniuszce i ilość utworów obowiązkowych do wysłuchania lub wykonania jest mniejsza, z reguły powtarzają się pozycje poznane na II etapie edukacji.

Zjawisko dotyczy w takim samym stopniu podręczników do muzyki napisanych do podstawy programowej z 2008 roku⁹², a więc do przedmiotu muzyka⁹³. Z wyjątkiem dwóch podręczników z 2009 roku, w których życiorys, działalność i twórczość Moniuszki są przedstawione w obszernym podrozdziale (4 strony i 6 stron), a uczeń musi obowiązkowo wysłuchać 4 utworów (w tym fragmentów oper). Pozostałe podręczniki ograniczają informacje do kilku wersów, zaś repertuar moniuszkowski redukują do dwóch (maksimum czterech) utworów.

87 Wykaz źródeł: dział III poz. 12–30.

88 Wykaz źródeł: dział III poz. 81–87.

89 Wykaz źródeł: dział III poz. 50–67.

90 Wykaz źródeł: dział III poz. 61–67.

91 W bibliotekach i antykwariatach nie znaleziono podręczników dla gimnazjum do przedmiotu sztuka, natomiast dostępne są podręczniki do muzyki z lat 1999–2008.

92 Wykaz źródeł: dział III, poz. 33–39.

93 Rozbudowana podstawa programowa dla muzyki w gimnazjum i jednocześnie mały wymiar godzin na realizację przedmiotu (1 godzina przez 1 rok w trzyletnim cyklu kształcenia) wymuszały hasłowe ujęcie wszystkich treści w podręcznikach.

Najobszerniej kompozytora i jego twórczość zaprezentowano w podręczniku archiwalnym, dla klasy VIII ówczesnej szkoły podstawowej (odpowiednik klasy II gimnazjum) z 1966 roku. Uczeń poznaje tytuły i fragmenty 4 oper, słucha łącznie 13 utworów, 1 utwór (*Pieśń wieczorną*) śpiewa z nut, a ilość informacji o Chopinie i Moniuszce jest równoważna.

W ostatnim, czwartym, etapie kształcenia, obejmującym naukę w szkołach ponadgimnazjalnych (liceach i technikach), przedmiot muzyka funkcjonował w klasie pierwszej w latach 1999–2002 i po osiemnastoletniej przerwie ma powrócić do szkół ponadpodstawowych od roku szkolnego 2019/20 jako jeden z trzech przedmiotów do wyboru. Obecnie nie ma jeszcze oferty programowej i podręcznikowej.

W jedynym podręczniku do muzyki dla szkół licealnych⁹⁴ z 1999 roku Moniuszko i jego twórczość są zwięźle przedstawione w szerokim kontekście kulturowym, kompozytorowi poświęcono ½ strony, ale wymienionych jest 12 kompozycji, a do wysłuchania zalecono 7 utworów, w tym ballady *Świtezianka* i *Czaty*.

Historia muzyki jako przedmiot fakultatywny, realizowany wyłącznie na poziomie rozszerzonym, prowadzona jest w nielicznych liceach ogólnokształcących (znaleziono trzy szkoły w kraju), w oparciu o te same podręczniki, które stosowane są w szkołach muzycznych, zatem zostaną one omówione w kolejnym dziale ekspertyzy.

Wśród poddanych analizie 42 podręczników do przedmiotów humanistycznych nauczanych w liceach i technikach⁹⁵, z uwzględnieniem przewodników (reperytoriów) maturalnych do języka polskiego, informacje o Stanisławie Moniuszce, poza jednym podręcznikiem do muzyki, znaleziono w trzech podręcznikach do przedmiotu wiedza o kulturze⁹⁶ oraz w dwóch podręcznikach do języka polskiego⁹⁷, łącznie w pięciu pozycjach wydawanych w okresie 19 lat (11,9% przebadanych podręczników).

W podręcznikach do wiedzy o kulturze Moniuszko występuje jako twórca polskiej opery narodowej oraz pieśni. Zakres podawanych tytułów dzieł i informacji o kompozytorze jest analogiczny do zawartości typowych podręczników do muzyki dla klas IV–VI szkoły podstawowej.

Wśród podręczników do języka polskiego szczególną uwagę zwracają dwie pozycje, a w zasadzie dwa kolejne wydania (z 2013 i 2017 roku) tego samego podręcznika, dostosowanego do kolejnego wariantu podstawy programowej, w którym Stanisław Moniuszko przywołany jest pięciokrotnie, informacji o II części *Dziadów* Mickiewicza towarzyszy informacja o kantacie *Widma* Moniuszki, a data warszawskiej premiery *Halki* jest wskazana wśród kilku innych, szczególnie ważnych dla polskiej kultury XIX wieku.

94 Wykaz źródeł: dział III, poz. 42.

95 Wykaz źródeł: dział III, poz. 42–49, poz. 75–80, poz. 88–105.

96 Wykaz źródeł: dział III, poz. 45–47.

97 Wykaz źródeł: dział III, poz. 100 (i poz. 94).

Swoistym ewenementem, jedynym na rynku podręczników do języka polskiego, jest płyta CD zawierająca wyłącznie nagrania muzyki z epoki romantyzmu⁹⁸, w najlepszych wykonaniach. Wśród 23 utworów znajdują się 4 kompozycje Chopina oraz 2 Moniuszki – aria Skołuby z opery *Straszny dwór* i *Prząśniczka* w aranżacji na 2 fortepiany. Płyta stanowiła wyposażenie podręcznika do języka polskiego dla szkół ponadgimnazjalnych z 2004 roku. Podręcznik został wznowiony w 2017 roku⁹⁹, lecz w jego treści nie znajdziemy przywołania Moniuszki ani też informacji o wznowieniu CD z nagraniami muzyki z epoki, której literaturę przedstawia.

W analizowanych repetytoriach maturalnych do języka polskiego¹⁰⁰, tak jak w podręcznikach, Stanisław Moniuszko nie występuje, za wyjątkiem publikacji gdyńskiego wydawnictwa Operon z 2017 roku, w której Moniuszko przywołany jest dwukrotnie, raz jako twórca polskiej opery narodowej, autor *Halki* i *Straszego dworu*¹⁰¹, a po raz drugi w sposób pośredni, w kontekście romantycznej ballady: „Motyw ballady *Rybka* Włodzimierz Wolski wykorzystał w librecie opery *Halka* Moniuszki”¹⁰².

W badanych podręcznikach do historii oraz przedmiotu uzupełniającego historia i społeczeństwo¹⁰³ nie znaleziono ani jednej wzmianki o Stanisławie Moniuszce.

Jak wynika z powyższego zestawienia, uczeń szkoły ponadgimnazjalnej (ponadpodstawowej) ma nieznaczne możliwości pozyskania wiedzy o osobie i dziełach Stanisława Moniuszki. Obecnie w szkole nie istnieją przedmioty niosące taką możliwość. Muzyka jest nieobecna w ofercie edukacyjnej dla liceów i techników od 2002 roku, a przedmiot wiedza o kulturze został z tej oferty usunięty w 2017 roku. Historycy i poloniści, z wyjątkami potwierdzającymi powszechny stan rzeczy, niezobligowani ustawowym obowiązkiem – podstawą programową, nie znajdują w podręcznikach miejsca na propagowanie wiedzy i utrwalanie pamięci o Stanisławie Moniuszce. Dzieje się tak bez względu na fakt, że jest on jedynym polskim kompozytorem, który tak licznie wykorzystał w swej twórczości poezje Adama Mickiewicza i innych poetów XIX wieku oraz bez względu na jego zasługi w walce o zachowanie tożsamości narodowej i budowanie polskiej kultury w okresie najintensywniejszej rusyfikacji i germanizacji podczas zaborów.

3.2 Podręczniki do wybranych przedmiotów w szkołach muzycznych

Analizą objęto 35 podręczników do badanych przedmiotów¹⁰⁴, w tym 34 dopuszczone do użytku szkolnego w różnych okresach minionego pięćdziesięciolecia oraz jeden funkcjonujący w Internecie bez dopuszczenia. Badaniem objęto podręczniki znajdujące się w szkolnych zestawach podręczników publikowanych przez szkoły muzyczne w latach 2009–2018.

98 *Przeszłość to dziś. Muzyka – Romantyzm. Płyta CD*, Wydawnictwo Piotra Marciszuka Stentor, Warszawa 2005.

99 Wykaz źródeł: dział III, poz. 99.

100 Wykaz źródeł: dział III, poz. 101–105.

101 Wykaz źródeł: dział III, poz. 105, str. 83.

102 Wykaz źródeł: dział III, poz. 105, str. 21.

103 Wykaz źródeł: dział III, poz. 75–80.

104 Wykaz źródeł: dział V, poz. 1–35.

Jak widać z zestawienia źródeł, rynek oferuje najwięcej podręczników do kluczowego przedmiotu teoretycznego – kształcenia słuchu. Przedmiot literatura muzyczna nie posiada aktualnego podręcznika, szkoły i nauczyciele wskazują uczniom podręczniki pierwotnie przeznaczone do nauczania innych, pokrewnych przedmiotów lub oferują uczniom własne, autorskie skrypty.

Przedmiot historia muzyki nauczany jest w oparciu o dwa aktualne podręczniki adresowane do uczniów szkoły II stopnia. W badaniu uwzględniono także pierwszy po wojnie i najpopularniejszy podręcznik historii muzyki, po który do dzisiaj chętnie sięgają uczniowie. Objęte analizą podręczniki wskazują, że możliwość poznania przez ucznia Moniuszki i jego dzieła w toku nauki w szkole muzycznej sukcesywnie zwiększa się wraz z kolejnymi latami edukacji.

W dziewięciu¹⁰⁵ podręcznikach do kształcenia teoretycznego w klasach I–III, na etapie wczesnoszkolnym, w zakresie kształcenia słuchu i rytmiki, a także w jednym, ale powszechnie stosowanym, podręczniku dla klasy III¹⁰⁶ znaleziono krótki życiorys Moniuszki, trzy pieśni i tytuły dwóch oper.

Podobnie jak w szkołach ogólnokształcących, intensywniejszy kontakt z twórczością kompozytora uczniowie zyskują od klasy IV szkoły podstawowej, wraz z nauką przedmiotu audycje muzyczne.

Wszystkie podręczniki do audycji muzycznych oraz przedmiotu blokowego (2014–2016) kształcenie słuchu z audycjami muzycznymi¹⁰⁷ zawierają informacje o Stanisławie Moniuszce, prezentują biografię kompozytora, charakterystykę twórczości, omówienie reprezentatywnych dzieł oraz wskazują utwory do wysłuchania i zapamiętania. Różnią się ilością przywołań nazwiska kompozytora i jego utworów, wykorzystując w pełni lub zupełnie nie wykorzystując możliwość prezentowania dzieł Moniuszki jako ilustracji różnych zjawisk w muzyce, które nie dotyczą bezpośrednio twórczości kompozytora. W toku trzyletniej nauki minimalna liczba przywołanych utworów Moniuszki wynosi 2, maksymalna 19, zaś nota o kompozytorze zajmuje od pół strony do czterech stron podręcznika.

Jedyny podręcznik do przedmiotu blokowego kształcenie słuchu z audycjami muzycznymi napisany do podstawy programowej z 2014 roku nie posiada formalnego dopuszczenia do użytku szkolnego. Dostępny jest jednak w Internecie i cieszy się uznaniem użytkowników. Podawany jest przez szkoły w wykazach zalecanych pomocy naukowych. Spośród innych wyróżnia się szczególną troską o obecność Moniuszki. Utwory kompozytora przytaczane są przy wszystkich tematach, które dają ku temu sposobność, a więc jako przykłady: polskich tańców narodowych, rodzajów głosów, rodzajów zespołów wokalnych i rodzajów chóru, pieśni i opery. Życiorys i twórczość omówione są w ramach prezentacji sylwetek wielkich twórców epoki romantyzmu. Uczeń otrzymuje zalecenie wysłuchania 15 utworów. Treści zawarte w podręczniku wydają się być niemożliwe do realizacji w toku lekcji, zwłaszcza przy istotnej redukcji godzin na zakres tematyczny audycji muzycznych. Podręcznik, napisany dla uczniów małej, prowincjonalnej szkoły, oferując zakres informacji w istotny sposób wykraczający poza podstawę

¹⁰⁵ Wykaz źródeł: dział V, poz. 1–9.

¹⁰⁶ Wykaz źródeł: dział V, poz. 9.

¹⁰⁷ Wykaz źródeł: dział V, poz. 10–15.

programową¹⁰⁸, tworzy uczniowi możliwość zdobycia wiedzy o Moniuszce (i innych kompozytorach) z jednego, dostępnego, dostosowanego do dojrzałości intelektualnej źródła.

Brak aktualnego podręcznika do przedmiotu literatura muzyczna wiąże się z charakterem przedmiotu – jednocześnie interdyscyplinarnym i praktycznym, co pozwala na pracę bez podręcznika lub w oparciu o podręczniki do poszczególnych dyscyplin wiedzy, takich jak instrumentoznawstwo, formy muzyczne, folklor muzyczny, historia muzyki. Najczęściej wskazywanym i wykorzystywanym przez szkoły jest podręcznik do funkcjonującego na przełomie stuleci przedmiotu nauka o muzyce.

Wszystkie podręczniki wykorzystywane do nauki historii muzyki, tak z ubiegłego wieku, jak i współczesne, zawierają odrębne rozdziały poświęcone życiu, działalności i twórczości Stanisława Moniuszki. Podobnie jak te do audycji muzycznych, różnią się stopniem szczegółowości i ilością informacji o Stanisławie Moniuszce.

Niżej, w tabeli numer 15, przedstawiono ilościowe zestawienie obrazujące nasycenie podręczników treściami związanymi ze Stanisławem Moniuszką. Jako element porównawczy przyjęto obecność w badanych podręcznikach Fryderyka Chopina i Ryszarda Wagnera, kompozytorów często wskazywanych jako najważniejsi twórcy doby romantyzmu, występujących także w materiałach do przedmiotów nauczanych w szkołach ogólnokształcących – muzyki/sztuki, także w części podręczników do wiedzy o kulturze, języka polskiego, historii i społeczeństwa oraz historii na II, III i IV etapie edukacyjnym.

Punktem odniesienia dla wyliczeń procentowych jest objętość rozdziału podręcznika poświęcona muzyce XIX wieku (100%) lub objętość całego podręcznika, jeśli treści związane z wymienionymi kompozytorami są rozproszone i podawane w różnych kontekstach.

Porównaniu poddane zostały:

- ◆ liczba stron podręcznika poświęcona omówieniu każdego z kompozytorów i jej procentowy udział w całości informacji o muzyce XIX wieku (lub wszystkich informacji w podręczniku),
- ◆ liczba wskazań w indeksie osobowym podręcznika (poza rozdziałem poświęconym każdemu kompozytorowi otrzymujemy informację o ilości przywołań każdego z nich, w różnych kontekstach),
- ◆ liczba podanych w podręczniku tytułów utworów każdego kompozytora.

Dane procentowe podano w zaokrągleniu do liczb całkowitych.

¹⁰⁸ Wg podstawy programowej obowiązkowa jest znajomość czterech kompozytorów – Bacha, Mozarta, Chopina i Szymanowskiego, w podręczniku znajduje się przystępne omówienie życia i dzieł 23 kompozytorów, w tym Moniuszki, Wieniawskiego, Lutosławskiego i Pendereckiego. Nadto w notach o utworach przytaczanych w podręczniku znajdują się informacje o Noskowskim, Paderewskim i Malawskim.

Tabela 15. Porównanie obecności Moniuszki, Chopina i Wagnera w podręcznikach dla szkół muzycznych I i II stopnia

Przed- miot/ podręcz- nik	Rok wydania	XIX w. liczba stron	Wagner				Chopin				Moniuszko			
			liczba stron	% treści	indeks	tytuły	liczba stron	% treści	indeks	tytuły	liczba stron	% treści	indeks	tytuły
Audycje muzyczne														
Muzyko- logia dla dzieci i młodzieży	2004	53	3	6%	— ^a	12	9	17%	— ^a	5	4	8%	— ^a	15
W krainie muzyki	2006	12	0	0%	— ^a	0	2,5	24%	— ^a	25	1,5	12%	— ^a	19
Literatura muzyczna														
Nauka o muzyce	2012	105 ^b ca- łość	—	—	— ^a	1	—	—	— ^a	22	—	—	— ^a	12
Historia muzyki														
Mała histo- ria muzyki ¹⁰⁹	1965	54	1,5	3%	20	17	3	6%	27	30	1,5	3%	6	24
Pogadanki o muzyce	1980	227	11	5%	6	15	17	8%	15	67 ^c	16	7%	2	20
O muzyce, najpięk- niejszej ze sztuk ¹¹⁰	1999	75	1	1%	8	13	9	12%	53	12	3	5%	26	17
ABC historii muzyki	2001	121	5	4%	16	19	17	14%	28	72	8	7%	14	43
Historia muzyki, t. 2	2006	130	6	5%	28	11	9	7%	36	30	3	2%	11	8

Źródło: opracowanie własne

^a brak indeksów osobowego i rzeczowego

^b podręcznik propedeutyki form muzycznych, nie ma w nim rozdziałów omawiających twórczość kompozytorów

^c większość tytułów jest kilkakrotnie powtarzana

Liczba stron poświęcona na omówienie życia, działalności i twórczości Stanisława Moniuszki różni się dziesięciokrotnie, od 1,5 strony do 16 stron, a w ujęciu procentowym o 10% – od 2% do 12% objętości podręcznika w części poświęconej muzyce XIX wieku.

W siedmiu na osiem badanych (87,5%) podręczników ilość informacji poświęconych Moniuszce jest dwukrotnie mniejsza niż poświęcona Fryderykowi Chopinowi, a w sześciu podręcznikach (75%) zdecydowanie większa (znaczące zróżnicowanie, od 1 do 12%) niż poświęcona Ryszardowi Wagnerowi.

¹⁰⁹ *Mała historia muzyki* Józefa Reissa (pierwsze wydanie w roku 1949, szóste w roku 1987) to pierwszy i przez dwie dekady jedyny powojenny podręcznik historii muzyki stosowany do nauki na wszystkich etapach, zarówno w szkołach ogólnokształcących, jak i muzycznych.

¹¹⁰ Podręcznik adresowany do uczniów szkół ogólnokształcących, stworzony przede wszystkim jako pomoc dla uczestników Olimpiady Artystycznej, a także dla uczniów szkół muzycznych, do przedmiotu literatura muzyczna. Jest poszerzonym wariantem wcześniejszej książki autora *Z muzyką przez wieki i kraje* (Polski Dom Wydawniczy, Warszawa 1993).

W jednym podręczniku (12,5%) informacje o Chopinie (7%) i Wagnerze (5%) są kilkakrotnie obszerniejsze w stosunku do Moniuszki (2%), w drugim (12,5%) ilość informacji o wszystkich trzech kompozytorach jest niemal równa i wynosi między 5% a 7% (Moniuszko – 6%).

Jeszcze silniejsze zróżnicowanie występuje w stosunku do ilości przytoczonych w podręcznikach tytułów dzieł Moniuszki – od 8 do 43 tytułów, ze średnią oscylującą wokół 20 pozycji. W siedmiu podręcznikach (87,5%) tytuły utworów Chopina przytoczone są w dwukrotnie większej liczbie niż tytuły utworów Moniuszki. Ilościowa różnica jest tu jeszcze znaczniejsza niż w przypadku utworów Moniuszki i sięga aż 67 pozycji (min. 5 – max. 72), przy średniej równej 30 pozycjom.

W odniesieniu do Wagnera różnica wynosi 19 pozycji (min. 0 – max. 19) i jest równa maksymalnej liczbie przytoczonych tytułów, przy średniej wynoszącej 11 pozycji.

Poglądową informację o podręcznikach do przedmiotów historyczno-teoretycznych dla szkół muzycznych i miejscu, które zajmuje w nich Stanisław Moniuszko, z odniesieniem do usytuowania w nich Chopina i Wagnera, przedstawia tabela numer 16.

Pokazuje, we wszystkich obszarach, dwukrotną przewagę informacji o Chopinie w stosunku do informacji o Moniuszce oraz taką samą dwukrotną przewagę informacji o Moniuszce w stosunku do informacji o Wagnerze, z wyjątkiem ilości wskazań nazwisk kompozytorów w indeksach. Tutaj Wagner przywoływany jest częściej niż Moniuszko, co wskazuje na większą ilość kontekstów, w których autorzy odwołują się do twórczości i osoby Ryszarda Wagnera niż Stanisława Moniuszki.

Tabela 16. Średnia obecność w podręcznikach informacji o Moniuszce, Chopinie i Wagnerze

Kompozytor	Średnia ilość miejsca w podręcznikach ^a	Średnia liczba tytułów utworów	Średnia liczba wskazań w indeksach ^b
Moniuszko	6,3%	20	11,8
Chopin	12,6%	30	31,8
Wagner	3,4%	11	15,6

Źródło: opracowanie własne

^a przy obliczaniu średniej pominięto podręcznik do nauki o muzyce

^b przy obliczaniu średniej uwzględniono pięć podręczników, wszystkie posiadające indeksy

Uczeń szkoły muzycznej przez pełny cykl kształcenia (dwanaście lat) w szkole I i II stopnia realizuje naukę przedmiotu kształcenie słuchu, każdego roku w wymiarze 2 godzin tygodniowo. Przedmiot, obok nauki gry na instrumencie lub śpiewu, jest podstawową komponentą kształcenia muzycznego. Z tego powodu, obok podręczników do wczesnoszkolnej edukacji muzycznej (zob. Wykaz Źródła: dział II) badaniem objęto także najczęściej wskazywane podręczniki do kształcenia słuchu dla klas IV–XII¹¹¹.

Utwory Stanisława Moniuszki znajdują się we wszystkich jedenastu powszechnie używanych podręcznikach do kształcenia słuchu spośród czternastu poddanych badaniu¹¹².

¹¹¹ Wykaz źródeł: dział V, poz. 23–35.

¹¹² Pominięto zbiory dyktand (Wykaz źródeł: dział V, poz. 30–32) oraz podręcznik rzadziej obecny w szkolnych wykazach (Wykaz źródeł: dział V, poz. 23).

Są to fragmenty arii, chórów, utworów instrumentalnych i religijnych, pieśni z tekstem lub tylko ich melodie. W większości ze wskazaniem tytułu oraz nazwiska kompozytora i autora tekstu. Stanowią repertuar do czytania nut głosem, ćwiczeń solfeżowych, dyktand, analizy harmonicznego, tonalnej i rytmicznej, w proporcjach od 1,5% do 5% wszystkich umieszczonych w podręczniku ćwiczeń. Porównanie przedstawiono w tabeli numer 17.

W większości przypadków w badanych podręcznikach do kształcenia słuchu zamieszczone są utwory, których nie znajdziemy w podręcznikach do innych przedmiotów. Tym samym, niezależnie od przedmiotów o profilu historycznym, uczeń na każdym etapie edukacyjnym otrzymuje możliwość rzeczywistego, praktycznego poznania około 20 utworów Stanisława Moniuszki.

Tabela 17. Utwory Stanisława Moniuszki w podręcznikach do kształcenia słuchu

Podręcznik	Rok wydania	Liczba ćwiczeń z utworami Moniuszki	% ćwiczeń*	Liczba utworów Moniuszki w cyklu kształcenia
<i>Solfeż elementarny, cz. 4</i>	2001	4	2,5%	23
<i>Solfeż elementarny, cz. 5</i>	2001	9	4,5%	
<i>Solfeż elementarny, cz. 6</i>	2001	10	5,4%	
<i>Nowy solfeż</i>	2002	12	1,5%	12
<i>Nasz muzyka 4</i>	2009	6	2,7%	10
<i>Nasz muzyka 5</i>	2010	4	2,5%	
<i>Solfeż cz. I</i>	1981	16	1,3%	19
<i>Solfeż cz. II</i>	1980	13	1,7%	
<i>Materiały do czytania nut głosem, cz. I</i>	1992	7	2,2%	30
<i>Materiały do czytania nut głosem, cz. II</i>	1993	14	5%	
<i>Materiały do czytania nut głosem, cz. III</i>	1994	9	3,3%	

Źródło: opracowanie własne

* procentowy udział ćwiczeń z utworami Moniuszki w stosunku do wszystkich ćwiczeń w podręczniku

Ponadto, pojedyncze utwory Stanisława Moniuszki można znaleźć w podręcznikach z ubiegłego wieku, które nadal używane są do nauki przedmiotów harmonia¹¹³ oraz formy muzyczne¹¹⁴ w szkole II stopnia.

Recepcja Moniuszki przez ucznia szkoły muzycznej odbywa się w toku nauki kilku przedmiotów, w sposób ciągły, w oparciu o podręczniki szkolne oraz zróżnicowany ilościowo repertuar przyswajany w sposób bierny i czynny, lecz także z tendencją do redukcji obecności dzieł i osoby kompozytora, obserwowaną w podręcznikach z XXI wieku.

¹¹³ Franciszek Wesołowski, *Materiały do ćwiczeń harmoniczych*, PWM, Kraków 1978 (tu 28 utworów Moniuszki, m.in. fragmenty 4 oper).

¹¹⁴ Analiza rzadko wskazywanych pieśni Moniuszki (Wykaz źródeł: dział V, poz. 16, str. 100–102, *Polna różyczka* oraz poz. 17, str. 100–102 pieśń *Czy powróci?*).

3.3 Internetowe źródła wiedzy o Stanisławie Moniuszce

Dla współczesnego ucznia źródłem wiedzy jest nie tylko podręcznik, lecz także, a czasem głównie, Internet. Nauczyciele mogą to obserwować w pracach domowych uczniów, do których w miejsce bibliografii załączana jest netografia. Również programy nauczania i podręczniki, tak dla szkół ogólnokształcących, jak i szkół muzycznych, od ponad dekady wśród źródeł i materiałów pomocniczych wskazują źródła internetowe.

Tym samym badaniem objęto wybrane strony internetowe. Materiał ograniczono do portali (stron) publikujących wiedzę weryfikowaną, a więc haseł w encyklopediach (PWN, Wikipedia) oraz stron (witryn) edytowanych przez instytucje kultury¹¹⁵.

Porównano objętość informacji, które otrzymujemy po wpisaniu w wyszukiwarkę hasła „Moniuszko” i hasła „Chopin” oraz etykiety otwierające teksty, które wstępnie przedstawiają kompozytorów. Objętość tekstu mierzono liczbą znaków bez spacji (zbs), uwzględniając wyłącznie tekst główny, bez rozwinięć w linkach i tagach. Wynik porównania przedstawiono w tabeli numer 18.

Tabela 18. Moniuszko i Chopin w Internecie. Pozapodręcznikowe źródła wiedzy

Źródło internetowe	Moniuszko		Chopin	
	Objętość tekstu (zbs)	Główka tekstu lub Informacja wstępna/ wprowadzająca/ identyfikująca z pierwszego akapitu.	Objętość tekstu (zbs)	Główka tekstu lub Informacja wstępna/ wprowadzająca/ identyfikująca z pierwszego akapitu.
Encyklopedia PWN	5.761	Kompozytor, dyrygent, organista i pedagog muzyczny.	13.481	Najwybitniejszy kompozytor polski, słynny pianista, współtwórca europejskiego romantyzmu.
Wikipedia	5.557	Polski kompozytor, dyrygent, pedagog, organista; autor ok. 268 pieśni, operetek, baletów i oper.	38.085	Polski kompozytor i pianista. Jest uważany za jednego z najwybitniejszych kompozytorów romantycznych, a także za jednego z najważniejszych polskich kompozytorów w historii.
culture.pl (Instytut Adama Mickiewicza)	9.575	Kompozytor, dyrygent oper, orkiestr symfonicznych i chórów oraz pedagog.	35.235	Jeden z najwybitniejszych kompozytorów polskich.
Muzykoteka Szkolna	5.795	Autor najlepiej znanych polskich oper XIX wieku – <i>Halki</i> , <i>Strasznego dworu</i> , a także operetek, muzyki teatralnej, pieśni, kantat...	8.909	Najwybitniejszy twórca muzyki polskiej, czołowy przedstawiciel romantyzmu w muzyce. Jest nie tylko najbardziej znanym na świecie twórcą polskiej kultury, lecz także najpopularniejszym kompozytorem wszechczasów.
Kanon Muzyki Szkolnej	Uwertura <i>Bajka</i> Mazur z opery <i>Halka</i> i z opery <i>Straszny Dwór</i> , pieśni <i>Dziad i baba</i> , <i>Prząśniczka</i> 5 utworów		Twórczość poza kanonem, odesłanie (link) do podstrony NIFC, z rekomendacją 9 opusów (m.in. op.10, op.25 i op.28), co łącznie daje wykaz 61 utworów	

Źródło: opracowanie własne

¹¹⁵ Wykaz źródeł: dział VI, poz. 1–9.

Powyższe zestawienie odzwierciedla miejsce (lub w języku właściwym dla Internetu – pozycjonowanie) Moniuszki w świadomości współczesnych, dorosłych Polaków.

W pierwszej wydanej po odzyskaniu niepodległości encyklopedii, *Ilustrowanej Encyklopedii Trzaski, Everta i Michalskiego*¹¹⁶ analogiczne porównanie również daje świadectwo świadomości ówczesnych Polaków, pięćdziesiąt lat po śmierci Moniuszki.

Tabela 19. Moniuszko i Chopin w Ilustrowanej Encyklopedii

Źródło	Moniuszko		Chopin	
	Objętość tekstu	etykieta	Objętość tekstu	etykieta
<i>Ilustrowana Encyklopedia TEM</i>	43 wiersze	Najwybitniejszy talent kompozytorski polski poza Chopinem w pierwszej połowie XIX wieku, świetny przedstawiciel narodowej opery, którą doprowadził do wysokiego poziomu artystycznego.	24 wiersze	Wielki kompozytor polski, najznakomitszy przedstawiciel muzyki narodowej, romantyk pobeethovenowskiej epoki.

Źródło: opracowanie własne

¹¹⁶ *Ilustrowana Encyklopedia TEM*: t. I, str. 611; t. III, str. 586, Nakładem Domu Wydawniczego Trzaska, Evert, Michalski, Warszawa 1925 (t. I), 1927 (t. III).

4. OBECNOŚĆ STANISŁAWA MONIUSZKI W POLSKIEJ KULTURZE EDUKACYJNEJ

Podsumowując analizy podstaw programowych, programów nauczania i podręczników szkolnych, otrzymujemy potwierdzenie obecności Stanisława Moniuszki w polskiej kulturze edukacyjnej minionego stulecia. Jednocześnie, wraz z biegiem lat, obserwuje się wyraźną tendencję stopniowego ograniczania tej obecności w XXI wieku w stosunku do wieku XX, szczególnie w szkolnictwie ogólnokształcącym.

4.1 Moniuszko w edukacji ogólnokształcącej i w edukacji muzycznej

Uczeń szkoły ogólnokształcącej poznaje postać Stanisława Moniuszki z zasady na lekcjach muzyki w szkole podstawowej, głównie na II etapie edukacyjnym, w klasach IV–VI (obecnie IV–VII). Ponadto, w zależności od przyjętych przez szkołę programów nauczania i podręczników, może mieć styczność z informacją o kompozytorze i jego twórczością także na lekcjach historii w szkole podstawowej oraz języka polskiego w szkole ponadpodstawowej. Stopień poznania jest skromny, oparty na znajomości co najwyżej pięciu utworów i sprowadzony do hasłowej informacji „twórca polskiej opery narodowej i pieśni”.

Uczeń szkoły muzycznej wiedzę o Stanisławie Moniuszce otrzymuje w toku całej edukacji, z zasady od klasy IV do XII, a informacje o kompozytorze w toku nauki powtarzane są trzykrotnie – w ramach audycji muzycznych, literatury muzycznej oraz historii muzyki. Obszerniejszy jest także repertuar moniuszkowskich dzieł, które może poznać – także w sposób czynny, wykonawczo – m.in. na lekcjach kształcenia słuchu, co stanowi ważne uzupełnienie oferty przedmiotów historyczno-muzycznych, w których ilość informacji o Moniuszce również jest stopniowo redukowana.

W obu typach szkolnictwa, ogólnokształcącym i muzycznym, ilość i częstość występowania postaci i kompozycji Moniuszki jest dwukrotnie lub trzykrotnie mniejsza niż Fryderyka Chopina.

Różnicę tę znacząco pogłębia niemal pełny brak Moniuszki w nauczaniu historii i języka polskiego, przy niemal 100% obecności nazwiska Chopina w podręcznikach do obu wskazanych przedmiotów w szkołach ogólnokształcących, na wszystkich etapach edukacji.

4.2 Repertuar utworów Stanisława Moniuszki w obu pionach szkolnictwa

Różnicę recepcji twórczości Stanisława Moniuszki przez uczniów szkół ogólnokształcących i uczniów szkół muzycznych wskazuje repertuar obecny w podręcznikach dla obu pionów szkolnictwa. Niżej, w tabeli numer 20, przedstawiono zestawienie oparte na podręcznikach do nauczania muzyki w szkole ogólnokształcącej oraz audycji muzycznych i historii muzyki w szkole muzycznej, wybierając spośród badanych źródeł pozycje powtarzające się większości podręczników z XXI wieku.

W zestawieniu pominięto utwory wskazywane w podręcznikach wyłącznie tytułami, bez omówienia i poznania słuchowego lub wykonawczego. Uwzględniono wyłącznie repertuar wskazany do wystuchania.

W tabeli **pogrubieniem** zaznaczono utwory występujące we wszystkich podręcznikach¹¹⁷.

Tabela 20. Repertuar dzieł Moniuszki w szkołach ogólnokształcących i muzycznych

Gatunek	Tytuł	Utwór	Szkoła ogólnokształcąca – występowanie i częstotliwość	Szkoła muzyczna – występowanie i częstotliwość
Opera	Halka	polonez	tak	tak
		mazur	tak	tak
		dumka Jontka Szumią jodły	tak, rzadko	tak
		aria Halki Gdyby rannym słońciem	tak, rzadko	tak
		tańce góralskie	tak, sporadycznie	tak, rzadko
		dumka Jadwigi Biegnie słuchać w lasy	nie	tak, rzadko
		chór Ojciec z niebios, Boże, Panie	nie	tak
	Straszny dwór	mazur	tak	tak
		aria Miecznika Kto z mych dziewczek	tak	tak
		aria Stefana Ciska dokoła, noc jasna	tak, rzadko	tak
		aria Skołuby Ten zegar stary	tak	tak
		chór dziewcząt Spod igiełek kwiaty rosną	nie	tak
		chór rycerzy Więc gdy się rozstaniem	nie	tak, rzadko
		duet Stefana i Zbi-gniewa	nie	tak, rzadko
	Hrabina	polonez	tak, sporadycznie	tak, rzadko

¹¹⁷ Pominięto utwory wskazane do wystuchania tylko w jednym podręczniku.

Gatunek	Tytuł	Utwór	Szkoła ogólnokształcąca – występowanie i częstotliwość	Szkoła muzyczna – występowanie i częstotliwość
Pieśń	<i>Kozak</i>		tak, rzadko	tak
	<i>Kum i kuma</i>		tak, rzadko	tak, rzadko
	<i>Morel</i>		nie	tak, rzadko
	<i>Pieśń wieczorna</i>		tak, rzadko	tak
	<i>Prząśniczka</i>		tak	tak
	<i>Przylecieli sokołowie</i>		nie	tak, rzadko
	<i>Stary kapral</i>		tak, rzadko	tak
	<i>Wesół i szczęśliwy</i>		tak	tak
	<i>Wiosna</i>		nie	tak, rzadko
	<i>Złota rybka</i>		tak, sporadycznie	tak, rzadko
	<i>Znasz-li ten kraj</i>		tak, rzadko	tak
Ballada	<i>Dziad i baba</i>		tak	tak
	<i>Trzech budrysów</i>		tak	tak
	<i>Czaty</i>		tak, sporadycznie	tak, rzadko
	<i>Świtezianka</i>		tak, sporadycznie	tak, sporadycznie
	<i>Pani Twardowska</i>		nie	tak, sporadycznie
Kantata	<i>Widma</i>		nie	tak, sporadycznie
Muzyka religijna	<i>Litanie ostrobramskie</i>		nie	tak, rzadko
	<i>Msza piotrowińska</i>		nie	tak, sporadycznie
	<i>Msza żałobna</i>		nie	tak, sporadycznie
Muzyka kameralna	<i>Kwartet smyczkowy</i>		nie	tak, sporadycznie
Muzyka symfoniczna	<i>Bajka</i>	uwertura	tak, rzadko	tak
	<i>Halka</i>	uwertura	nie	tak, rzadko
	<i>Straszny dwór</i>	uwertura	nie	tak, rzadko

Źródło: opracowanie własne

W obu pionach szkolnictwa – ogólnokształcącym i muzycznym – obserwuje się wspólny kanon dzieł Moniuszki, sprowadzony do trzech utworów: poloneza z opery *Halka*, mazura i arii Skołuby z opery *Straszny dwór* oraz pieśni *Prząśniczka*. W szkołach ogólnokształcących *Prząśniczka* jest z reguły jedynym utworem Moniuszki wskazywanym do poznania czynnego, śpiewu lub gry na flecie prostym. W szkołach muzycznych kanon rozszerza się o kolejne cztery pozycje: dumkę Jontka z *Halki*, arię Miecznika ze *Straszne-go dworu*, balladę *Trzech budrysów* oraz uwerturę *Bajka*.

4.3 Moniuszko w programach nauczania i podręcznikach z XX i XXI wieku

Dla porównania przytacza się repertuar moniuszkowski, przeznaczony do wykonania (!) na „lekcjach śpiewu zbiorowego w szkołach początkowych i niższych klasach szkół średnich” z 1924 roku¹¹⁸: *Ojciec z niebios Boże, Panie, Pieśń poranna, Przqśniczka, Znasz-li ten kraj, Żwawy chłopczyk*. Sześć pieśni śpiewanych w szkole podstawowej.

Repertuar przedmiotu audycje muzyczne w programie z 1929 roku¹¹⁹, obowiązkowego w gimnazjum wyższym (odpowiednik współczesnego liceum), obejmował wybór dzieł Moniuszki niemal tożsamy z obecną ofertą szkół muzycznych II stopnia i zawierał ponad 10 utworów – siedemnaście pozycji, ale w tym po kilka fragmentów z każdej opery, które nauczyciel prezentował we własnym, wokalnym i instrumentalnym (na fortepianie) wykonaniu:

- ◆ opera *Halka* – uwertura oraz przedstawienie treści i fragmentów całej opery, obowiązkowe: mazur, aria *Szumią jodły*;
- ◆ opera *Straszny dwór* – przedstawienie treści i fragmentów całej opery, obowiązkowe: mazur;
- ◆ opera *Hrabina* – przedstawienie treści i fragmentów całej opery, obowiązkowe: polonez;
- ◆ uwertura fantastyczna *Bajka*;
- ◆ pieśni: *Znasz-li ten kraj, Pieśń wojenna, Stary kapral, O, matko moja!, Krakowiaczek, Piosnka żołnierska, Pieśń wieczorna, Kozak, Wiosna, Przqśniczka, Czaty, Trzech Budrysów, O władco świata (Modlitwa)* itp.

Jak stwierdził Tadeusz Joteyko, „pieśni Moniuszki są bardzo lubiane przez młodzież, należy je nieraz powtarzać”¹²⁰.

Po wojnie, w pierwszym programie nauczania lekcji słuchania muzyki (audycji muzycznych) z 1949 roku wymieniono 25 kompozycji Moniuszki do obowiązkowego wystuchania, a w jedynym ówczesnym podręczniku, *Małej historii muzyki* Józefa Reissa (pierwsze wydanie z 1946 roku) podane są 24 tytuły utworów Moniuszki.

W podręczniku dla szkół muzycznych z 1980 roku umieszczono 20 utworów reprezentujących wszystkie tworzone przez Moniuszkę gatunki, zaś w najnowszym, z 2005 roku, już tylko 8 tytułów, z zaleceniem wystuchania 10 fragmentów jednej opery, *Straszego dworu*.

Przekrojowe, historyczne porównanie repertuaru moniuszkowskiego w programach i podręcznikach do muzyki dla szkół ogólnokształcących oraz w programach i podręcznikach do audycji muzycznych i historii muzyki dla szkół muzycznych przedstawia tabela numer 21.

Przyjęto stały interwał czasowy dziesięciolecia jako okres objęty obserwacją i dwadzieścia lat jako dystans między dekadami.

¹¹⁸ Tadeusz Joteyko, *Podręcznik do nauki szkolnej śpiewu zbiorowego*, Gebethner i Wolff, Warszawa–Kraków–Łublin–Łódź 1924, wydanie 3. zmienione.

¹¹⁹ Tadeusz Joteyko *Materiały do Audycji muzycznych w gimnazjum wyższym*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1929.

¹²⁰ Tamże.

Źródła wykorzystane do porównania wybrano według zasady reprezentatywności, czyli np. programy nauczania obowiązujące wszystkie szkoły danego typu lub jeden funkcjonujący na rynku podręcznik (lata 1950–1990). Dla ostatniej dekady wybrano programy i podręczniki najczęściej wskazywane przez użytkowników.

Brak dostępu do podręcznika lub programu (np. do historii muzyki dla szkoły muzycznej z lat 1920–1930), w tabeli wskazano przez pozostawienie pustej komórki.

Brak programu lub podręcznika dopuszczonego do użytku przez właściwego ministra (np. związany z brakiem nauczania przedmiotu wdanej dekadzie) zaznaczono myślnikiem (kreską).

W porównaniu, dla zachowania spójności, uwzględniono szkoły podstawowe oraz ponadpodstawowe, bez wyodrębniania gimnazjów. W latach 1920–1930 stanowiły odpowiednik współczesnego liceum, w okresie 1950–1990 nie było ich, zaś w ostatniej dekadzie 2010–2018 są wygaszane, a prowadzona w nich edukacja muzyczna nie ma istotnego wpływu na wynik porównania.

Tabela 21. Obecności Stanisława Moniuszki w programach nauczania i podręcznikach w latach 1920–2018

dekada	źródło	szkoły ogólnokształcące		szkoły muzyczne	
		szkoła podstawowa: liczba utworów	szkoła licealna: liczba utworów	szkoła podstawowa: liczba utworów	szkoła licealna: liczba utworów
1920–30	podręcznik	6	–	–	–
	program	–	17	–	–
1950–60	podręcznik	14 ^a		24	24
	program		8	25	
1980–90	podręcznik		7 ^b	3	20
	program		8	– ^c	15
2010–15	podręcznik	6	–	10	8 ^d
	program	6	–	10	10
2016–18	podręcznik	6	–	4 ^d	8 ^d
	program	13	–	[– ^c] ^e	[11] ^e

Źródło: opracowanie własne

^a podręcznik dla klasy VIII szkoły podstawowej z 1966 roku

^b podręcznik z 1997 roku

^c program wskazuje Moniuszkę, ale nie podaje kanonu utworów

^d podręczniki wydane w 2005 i 2006 roku, używane także obecnie; podana liczba dotyczy utworów wskazanych do wysłuchania, a oba podręczniki podają po kilkanaście tytułów dzieł Moniuszki

^e przedstawiono programy szkolne z powodu braku programów dopuszczonych przez ministra

5. WNIOSKI I REKOMENDACJE

5.1 Wnioski

Zmiany systemu edukacji – zmienna liczba klas szkoły podstawowej, liceów i techników, obecność lub brak w systemie gimnazjum – nie wywarły istotnego wpływu na ramowe plany nauczania muzyki w szkołach wszystkich typów, ogólnokształcących i muzycznych. W minionym dwudziestoleciu (1999–2019) nieznacznie wzrosła ranga edukacji muzycznej w szkołach ogólnokształcących w stosunku do lat 90. XX wieku. Przejawia się to zwiększoną liczbą godzin przeznaczonych na obowiązkowy przedmiot muzyka (z 5,5 godziny w dwunastoletnim cyklu kształcenia w latach 1999–2008 do 7 godzin w tym samym cyklu, od roku 2008 do chwili obecnej). Pozytywną zmianą dla kształcenia muzycznego była likwidacja bloku przedmiotowego sztuka i wprowadzenie od 2008 roku kształcenia przedmiotowego, odrębnego w zakresie muzyki i plastyki.

Zmiany ramowych planów nauczania w szkolnictwie muzycznym od 2014 roku wprowadziły kolejne redukcje godzin przeznaczonych na kształcenie historyczno-muzyczne. W efekcie są one zmniejszone o 23% w sześcioletnim cyklu kształcenia na II etapie edukacyjnym (szkoła średnia) w stosunku do wymiaru godzin utrwalonego ponad czterdziestoletnią tradycją.

Liczba godzin na realizację przedmiotu (przedmiotów) wiąże się w sposób bezpośredni z treściami podstawy programowej i w następstwie wpływa na programy nauczania, co potwierdziły przeprowadzone analizy. Badane podstawy programowe i programy nauczania wykazały redukcję treści związanych ze Stanisławem Moniuszką, zwłaszcza w przedmiotach realizowanych blokowo w obu rodzajach szkół.

Treści podstawy programowej do przedmiotów muzyka, język polski, historia, wiedza o kulturze, wiedza o społeczeństwie na przestrzeni 19 lat nie wniosły istotnych zmian w stosunku do prezentacji postaci i twórczości Stanisława Moniuszki.

Moniuszko obligatoryjnie występuje wyłącznie w podstawie programowej przedmiotu muzyka dla szkoły podstawowej i dotychczasowego gimnazjum.

Istotną zmianę wnosi podstawa programowa przedmiotu muzyka, poziom podstawowy (jeden z trzech przedmiotów do wyboru) dla liceum i technikum, w której centrum znajdują się kompetencje multimedialne oraz znajomość instytucji kultury muzycznej, tym samym nie pojawiają się w niej nazwiska kompozytorów czy znajomość epok, stylów i gatunków muzycznych. Do chwili obecnej żadne wydawnictwo nie opublikowało programu i podręcznika do przedmiotu muzyka – poziom podstawowy dla liceum i technikum. Zjawiskiem zasługującym na uwagę jest odwrotna proporcjonalność podstawy programowej i programów nauczania dla szkół ogólnokształcących i dla szkół muzycznych.

Podczas gdy podstawa programowa kształcenia ogólnego od 2008 roku nakłada na dwa przedmioty obowiązek propagowania osoby i twórczości Moniuszki, programy

nauczania historii i społeczeństwa obowiązek ten spełniają symbolicznie i od chwili usunięcia nazwiska kompozytora z podstawy programowej (2017 rok) autorzy „relegują” go z programów i podręczników. W efekcie następuje rugowanie Moniuszki z panteonu twórców narodowej kultury i świadomości młodych Polaków. Jedynym kompozytorem polskim utrwalanym w świadomości uczniów tak na lekcjach języka polskiego, jak i historii jest Fryderyk Chopin.

Zbadane programy nauczania i podręczniki szkolne do przedmiotów humanistycznych z lat 1999–2017 potwierdzają pełny brak wykorzystania możliwości propagowania dzieła i osoby Moniuszki w toku nauki szkolnej, a nieliczne wyjątki są potwierdzeniem reguły ignorowania postaci i twórczości kompozytora.

W programach nauczania muzyki i podręcznikach obserwuje się znaczne rozbieżności w wykorzystaniu dzieł Stanisława Moniuszki do wprowadzania lub egzemplifikowania wskazanych treści programowych. W edukacji wczesnoszkolnej oraz na II etapie edukacyjnym powszechna jest tendencja do ilustrowania części lub większości zagadnień przykładami z repertuaru dziecięcego, tworzonego na potrzeby podręcznika lub utworami z repertuaru współczesnej muzyki popularnej i różnych gatunków muzyki rozrywkowej (także w kształceniu muzycznym na poziomie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym).

Podstawa programowa kształcenia muzycznego na przestrzeni 19 lat ani razu nie wprowadziła do swych zapisów nazwiska kompozytora, tym samym nie zobowiązując szkoły do realizacji treści związanych z jego postacią. Podobnie część programów nauczania nie wymienia nazwiska Moniuszki. Bez względu na ten fakt, wszystkie badane podręczniki zawierają informacje o życiu, działalności i twórczości kompozytora.

5.2 Rekomendacje

Na podstawie wniosków z przeprowadzonego badania rekomenduje się następujące działania. Poszerzenie repertuaru utworów Stanisława Moniuszki w podręcznikach i programach nauczania przedmiotu muzyka w szkole ogólnokształcącej oraz przedmiotu historia muzyki w szkole muzycznej II stopnia, co może ułatwić większa dostępność nut, partytur i nagrań dzieł Stanisława Moniuszki.

Pożądane jest wprowadzenie twórczości Stanisława Moniuszki do treści programów nauczania i podręczników do języka polskiego, ze względu na istotną korelację twórczości pieśniowej Moniuszki z poezją Adama Mickiewicza (liryki, ballady, sonety, dramaty) oraz twórczości operowej kompozytora z komediami Fredry, epopeją *Pan Tadeusz* i powieścią realistyczną drugiej połowy XIX wieku. Muzyka Moniuszki wnosi pożądany materiał kontekstów kulturowych i intertekstualnych dla dzieł literackich.

W toku nauki historii wskazane jest przytaczanie form kultury muzycznej (opera, pieśń) i twórczości Moniuszki jako zjawisk charakterystycznych dla kultury XIX wieku, w tym szczególnie kultury polskiej, oraz sposobu walki o zachowanie tożsamości narodowej w okresie zaborów.

„Wyrabianie pojęć o sztuce muzycznej musi leżeć w zakresie powszechnego nauczania, odbywa się zatem przez szkołę ogólnokształcącą. Szkoła powszechna i dalszy jej

ciąg – gimnazjum wyższe – muszą tę rolę spełnić najsumienniejszemu w ramach, na jakie pozwala ogólny program nauczania i warunki szkoły ogólnokształcącej”¹²¹.

Być może, wówczas gdy powyższy postulat zostanie w pełni zrealizowany, absolwent liceum ogólnokształcącego na pytanie „Kim był Stanisław Moniuszko?” nie będzie dawał odpowiedzi „Królem Polski”, a szkoła, zgodnie z preambułą ustawy Prawo oświatowe będzie „kształcić i rozwijać u młodzieży poszanowanie dla polskiego dziedzictwa kulturowego”.

¹²¹ Tamże, str. 5.

6. WYKAZ ŹRÓDEŁ

- I. **Przepisy prawa, ustawy, rozporządzenia ministra właściwego do spraw edukacji oraz ministra właściwego do spraw kultury w sprawie podstawy programowej, w sprawie ramowych planów nauczania oraz w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów nauczania i podręczników.**

I.A Ustawy

1. Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku. (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910950425>
[dostęp: 4.10.2018]
2. Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku, tekst jednolity, stan na 5 lipca 2018 r.
Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 5 lipca 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o systemie oświaty (Dz.U. z 2018 r. poz. 1457)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001457>
[dostęp: 4.10.2018]
3. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe. (Dz.U. 2017 poz. 59)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000059>
[dostęp: 4.10.2018]
4. Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 roku – Karta Nauczyciela. (Dz. U. 1982 nr 3 poz. 19)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19820030019>
[dostęp: 4.10.2018]
5. Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 roku – Karta Nauczyciela, tekst jednolity, stan na 13 kwietnia 2018 r.
Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 kwietnia 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Karta Nauczyciela (Dz. U. 2018 poz. 967)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000967>
[dostęp: 4.10.2018]

I.B Rozporządzenia ministra właściwego do spraw edukacji

6. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego. (Dz.U. 1999 nr 14 poz. 129 z późn zm. 3)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19990140129>
[dostęp: 6.10.2018]
7. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego, kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół oraz kształcenia w profilach w liceach profilowanych. (Dz.U. 2001 nr 61 poz. 625)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010610625>
[dostęp: 6.10.2018]

8. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. (Dz.U. Nr 51, poz. 458, z późn. zm. 3)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20020510458>
[dostęp: 6.10.2018]
9. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. (Dz.U. 2009 nr 4 poz. 17)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20090040017>
[dostęp: 6.10.2018]
10. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. (Dz.U. 2012 poz. 977)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20120000977>
[dostęp: 6.10.2018]
11. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000356>
[dostęp: 6.10.2018]
12. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia. (Dz. U.2018 poz. 467)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000467>
[dostęp: 6.10.2018]
13. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych. (Dz.U. 1999 nr 14 poz. 128)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19990140128>
[dostęp: 6.10.2018]
14. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych. (Dz.U. 2001 nr 61 poz. 626)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010610626>
[dostęp: 6.10.2018]
15. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 12 lutego 2002 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych. (Dz.U. 2002 nr 15 poz. 142)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20020150142>
[dostęp: 6.10.2018]

16. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 lutego 2005 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych. (Dz.U. 2005 nr 30 poz. 252)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050300252>
[dostęp: 6.10.2018]
17. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 kwietnia 2008 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych. (Dz.U. 2008 nr 72 poz. 420)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20080720420>
[dostęp: 6.10.2018]
18. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 marca 2009 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych. (Dz.U. 2009 nr 54 poz. 442)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20090540442>
[dostęp: 6.10.2018]
19. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych. (Dz.U. 2012 poz. 204)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20120000204>
[dostęp: 6.10.2018]
20. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół. (Dz.U. 2017 poz. 703)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000703>
[dostęp: 6.10.2018]
21. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie warunków i trybu dopuszczania do użytku szkolnego programów nauczania z zakresu kształcenia ogólnego oraz warunków i trybu dopuszczania do użytku szkolnego podręczników i zalecania środków dydaktycznych. (Dz. U. 1999 nr 14 poz.129)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19990140129>
[dostęp: 6.10.2018]
22. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 24 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków i trybu dopuszczania do użytku szkolnego programów nauczania, programów wychowania przedszkolnego i podręczników oraz zalecania środków dydaktycznych. (Dz.U. 2002 Nr 69, poz. 635)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20020690635>
[dostęp: 6.10.2018]
23. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 5 lutego 2004 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów wychowania przedszkolnego, programów nauczania i podręczników oraz cofania dopuszczenia. (Dz.U. 2004 nr 25 poz.220)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040250220>
[dostęp: 6.10.2018]

24. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 6 stycznia 2009 r. w sprawie dopuszczenia do użytku szkolnego programów wychowania przedszkolnego, programów nauczania i podręczników oraz cofania dopuszczenia. (Dz.U. 2009 nr 4 poz. 18)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20090040018>
[dostęp: 6.10.2018]
25. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 8 lipca 2014 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego podręczników. (Dz. U. 2014 poz. 909)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20140000909>
[dostęp: 6.10.2018]
26. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 marca 2017 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego podręczników. (Dz. U. 2017 poz. 481)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000481>
[dostęp: 6.10.2018]

I.C Rozporządzenia ministra właściwego do spraw kultury

27. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 19 sierpnia 2002 r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego. (Dz.U. 2002 nr 138 poz. 1164)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20021381164>
[dostęp: 12.10.2018]
28. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 8 marca 2004 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego. (Dz.U. 2004 nr 49 poz. 473)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040490473>
[dostęp: 12.10.2018]
29. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 grudnia 2010 r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego w publicznych szkołach artystycznych. (Dz.U. 2011 nr 15 poz. 70)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20110150070>
[dostęp: 12.10.2018]
30. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2014 r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego w publicznych szkołach artystycznych. (Dz.U. 2014 poz. 1039)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20140001039>
[dostęp: 12.10.2018]
31. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 grudnia 2016 r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego w publicznych szkołach artystycznych. (Dz.U. 2016 poz. 2248)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160002248>
[dostęp: 12.10.2018]
32. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 września 2017 r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego w publicznych szkołach artystycznych. (Dz.U. 2017 poz. 1793)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170001793>
[dostęp: 12.10.2018]

33. Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 24 listopada 1998 r. w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach i placówkach artystycznych. (Dz.U. 1999 nr 2 poz. 8)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19990020008>
[dostęp: 12.10.2018]
34. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2000 r. w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach i placówkach artystycznych. (Dz.U. 2000 nr 52 poz. 625)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20000520625>
[dostęp: 12.10.2018]
35. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 19 sierpnia 2002 r. w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach i placówkach artystycznych. (Dz.U. 2002 nr 138 poz. 1163)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20021381163>
[dostęp: 12.10.2018]
36. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 grudnia 2010 r. w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach i placówkach artystycznych. (Dz.U. 2011 nr 15 poz. 69)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20110150069>
[dostęp: 12.10.2018]
37. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 sierpnia 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach i placówkach artystycznych. (Dz.U. 2012 poz. 956)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20120000956>
[dostęp: 12.10.2018]
38. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 20 maja 2014 r. w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach i placówkach artystycznych. (Dz.U. 2014 poz. 785)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20140000785>
[dostęp: 12.10.2018]
39. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 31 sierpnia 2016 r. w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach i placówkach artystycznych. (Dz.U. 2016 poz. 1408)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160001408>
[dostęp: 17.02.2019]
40. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 września 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach i placówkach artystycznych. (Dz.U. 2017 poz. 1763)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170001763>
[dostęp: 12.10.2018]
41. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 31 stycznia 2005 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów nauczania i podręczników dla szkół artystycznych (Dz.U. 2005 nr 30 poz. 254)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050300254>
[dostęp: 12.10.2018]

42. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 25 lutego 2011 r. w sprawie dopuszczania do użytku w szkołach artystycznych programów nauczania oraz dopuszczania do użytku szkolnego podręczników dla szkół artystycznych. (Dz.U. 2011 nr 52 poz. 268)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20110520268>
[dostęp: 12.10.2018]
43. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 lutego 2015 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego podręczników do kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego. (Dz.U. 2015 poz. 269)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150000269>
[dostęp: 12.10.2018]

II. Programy nauczania dla szkół ogólnokształcących – edukacji wczesnoszkolnej oraz przedmiotów: muzyka, sztuka, wiedza o kulturze, język polski, historia, historia i społeczeństwo prowadzonych na wszystkich etapach edukacyjnych.

II.A Edukacja wczesnoszkolna

1. *Muzyka: szkoła podstawowa: klasy I–III: program nauczania*, Alicja Twardowska, Ilona Pisarkiewicz, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
2. *Elementarz XXI wieku: dzień odkrywców: klasa 1: broszura dla nauczyciela*, [aut. pytań kontrolnych Lidia Rosiak et al.], Nowa Era, Warszawa 2013.
3. *Elementarz XXI wieku: dzień odkrywców: klasa 2: broszura dla nauczyciela*, [aut. pytań kontrolnych Lidia Rosiak et al.], Nowa Era, Warszawa 2013.
4. *Elementarz XXI wieku: dzień odkrywców: klasa 3: broszura dla nauczyciela*, [aut. pytań kontrolnych Lidia Rosiak et al.], Nowa Era, Warszawa 2013.
5. *Elementarz XXI wieku: program nauczania dla I etapu – edukacji wczesnoszkolnej*, Nowa Era, Warszawa 2014.
6. *Nasz Elementarz: Poradnik dla nauczyciela klasy pierwszej szkoły podstawowej: Inspiracje muzyczne do podręcznika Nasz Elementarz*, Jerzy Hamerski, Ewa Jakubowska, Michał Józwiak, Agnieszka Putkiewicz, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2014.
<https://naszelementarz.men.gov.pl/kategoria/poradnik-dla-nauczyciela/klasa-1-poradnik-dla-nauczyciela/>
[dostęp: 14.11.2018]
7. *Nasz Elementarz: Poradnik dla nauczyciela klasy drugiej szkoły podstawowej: Inspiracje muzyczne do podręcznika Nasz Elementarz*, Michał Józwiak, Agnieszka Putkiewicz, Katarzyna Rozmus, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015.
<https://naszelementarz.men.gov.pl/kategoria/poradnik-dla-nauczyciela/klasa-2-poradnik-dla-nauczyciela/>
[dostęp: 14.11.2018]
8. *Poradnik dla nauczyciela klasy trzeciej szkoły podstawowej. Inspiracje muzyczne do podręcznika Nasz Elementarz*, Michał Józwiak, Agnieszka Putkiewicz, Katarzyna Rozmus, Karolina Szczerbakowska-Biniśzewska, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2017.
<https://www.ore.edu.pl/2018/01/inspiracje-muzyczne/>
[dostęp: 14.11.2018]

9. *Doświadczenie świata: edukacja wczesnoszkolna, program nauczania dla pierwszego etapu kształcenia*, Marzena Kędra, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2014.
http://uploads.wszpwn.com.pl/uploads/oryginal/6/3/0852a330_Doswiadczenie-swiata_Edukacj.pdf
[dostęp: 14.11.2018]
10. *Program edukacji wczesnoszkolnej: Tropiciele: klasy I–III szkoły podstawowej (I etap edukacyjny)*, Jolanta Brzózka, Katarzyna Harmak, Kamila Izbińska, Anna Jasiocha, Wiesław Went, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
11. *Program edukacji wczesnoszkolnej: Ćwiczenia z pomysłem: klasy I–III szkoły podstawowej: (I etap edukacyjny)*, Jolanta Brzózka, Katarzyna Harmak, Kamila Izbińska, Anna Jasiocha, Wiesław Went, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
12. *Na szlakach kreatywności: Edukacja wczesnoszkolna: Program nauczania dla I etapu kształcenia*, Marzena Kędra, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2017.
https://issuu.com/elementarz/docs/program_na_szlakach_kreatywno__ci_k
[dostęp: 14.11.2018]
13. *Elementarz odkrywców: program nauczania–uczenia się dla I etapu kształcenia – edukacji wczesnoszkolnej*, Teresa Janicka-Panek [et al.], Nowa Era, Warszawa 2017.

II.B Muzyka/Sztuka – szkoła podstawowa

14. *Sztuka (muzyka i plastyka): program nauczania przedmiotu blokowego w klasach IV–VI szkoły podstawowej: (II etap edukacyjny)*, Maria Tomaszewska, Katarzyna Turowska-Zakrzewicz, Wydawnictwo M. Rożak, Gdańsk 1999.
15. *Program nauczania muzyki w szkole podstawowej: II etap kształcenia – klasy IV–VI: do realizacji z plastyką*, oprac. Eugeniusz Wachowiak, „GAWA”, Piła 1999.
16. *Muzyka w szkole podstawowej: autorski program przedmiotu*, Bogumiła Roszak, Oficyna Wydawnicza G&P – Oficyna Wydawnicza Atena, Poznań 2000.
17. *Sztuka: plastyka – muzyka: program nauczania dla klas 4–6*, Agnieszka Misior-Waś, Teresa Wójcik, Mac Edukacja, Kielce 2000.
18. *Malowane muzyką: program nauczania sztuki (muzyki) w klasach IV–VI szkoły podstawowej*, Paweł Piątek, Wydawnictwo Arka, Poznań 2000.
19. *Klucz do muzyki: program nauczania: poradnik dla nauczyciela*, Katarzyna Jakóbczak-Drążek, Urszula Smoczyńska, Agnieszka Sołtysik, wyd. 2, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2010.
20. *Muzykowanie metodą cyfrowo-literową z uczniami niepełnosprawnymi intelektualnie w stopniu lekkim*, Tadeusz Wolak, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
21. *Program nauczania ogólnego muzyki w klasach IV–VI szkoły podstawowej*, Monika Gromek, Grażyna Kilbach, Nowa Era, Warszawa 2012, 2015.
22. *Lekcja muzyki*, Monika Gromek, Grażyna Kilbach, Nowa Era, Warszawa 2017.

23. *Program nauczania: klucz do muzyki klasy 4, 5, 6, 7*, Urszula Smoczyńska, Katarzyna Jakóbczak-Drażek, Agnieszka Sołtysik, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, 2017.

II.C Muzyka/Sztuka – gimnazjum

24. *Muzyka: gimnazjum: program nauczania*, Maria Przychodzińska, Barbara Smoleńska-Zielińska, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
25. *Muzyka w gimnazjum: program nauczania*, Agnieszka Kreiner-Bogdańska, Oficyna Edukacyjna Krzysztof Pazdro, Warszawa 1999.
26. *Program nauczania sztuki: gimnazjum I–III*, Jolanta Ciesielska, Wydawnictwo M. Rożak, Gdańsk 2000.
27. *Muzyka: program nauczania sztuki (muzyki) w klasach I–III gimnazjum*, Paweł Piątek, Wydawnictwo Arka, Poznań 2000.
28. *Sztuka: plastyka – muzyka: program nauczania sztuki w gimnazjum*, Dariusz Stępień, Wojciech Syguł, Małgorzata Matys-Ziemska, Mac Edukacja, Kielce 2002.

II.D Muzyka – liceum, technikum

29. *Muzyka: dla szkoły średniej (liceum ogólnokształcącego, technikum, liceum zawodowego)*, Dorota Malko, Maria Przychodzińska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998.

II.E Programy archiwalne

30. *Materiały do Audycji muzycznych w gimnazjum wyższym*, Tadeusz Joteyko, Gebethner i Wolff, Warszawa 1929.
31. *Śpiew: instrukcja programowa i podręcznikowa dla 11-letnich szkół ogólnokształcących na rok szkolny 1956/57*, Ministerstwo Oświaty, wyd. 2, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1956.
32. *Programy nauczania w liceum pedagogicznym i w liceum pedagogicznym dla wychowawczyń przedszkoli: przedmioty: Śpiew – Muzyka – Rytmika*, Ministerstwo Oświaty, Ministerstwo Oświaty, Warszawa 1959.
33. *Muzyka: program zasadniczej szkoły zawodowej*, Ministerstwo Oświaty i Wychowania, Instytut Programów Szkolnych, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1984.

II.F Wiedza o kulturze

34. *Wiedza o kulturze: program nauczania w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym i w technikum: kształcenie w zakresie podstawowym i rozszerzonym*, Irena Panek, Wacław Panek, Wydawnictwo Polskie, Wołomin 2002.
35. *Wiedza o kulturze: program nauczania dla liceów ogólnokształcących, profilowanych i techników*, Krzysztof Moraczewski, Oficyna Edukacyjna Wydawnictwa eMPI?, Poznań 2002.

36. *Wiedza o kulturze: program nauczania: szkoły ponadgimnazjalne: zakres podstawowy, zakres rozszerzony*, Krzysztof Chmielewski, Jarosław Krawczyk, wyd. 2, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2003.
37. *Wiedza o kulturze: program nauczania dla liceum ogólnokształcącego (w zakresach podstawowym i rozszerzonym), liceum profilowanego i technikum (w zakresie podstawowym)*, Sław Krzemień-Ojak [et al.], Operon, Gdynia 2004.
38. *Spotkania z kulturą: program nauczania przedmiotu wiedza o kulturze w liceum i technikum*, Barbara Łabęcka, Nowa Era, Warszawa 2012.

II.G Historia – szkoła podstawowa

39. *Historia i społeczeństwo dla klas 4–6: szkoła podstawowa: program nauczania*, Ewa Marciniak, Krystyna Mierzejewska-Orzechowska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
40. *Człowiek i jego cywilizacja: program nauczania historii i społeczeństwa w klasach IV–VI szkoły podstawowej*, oprac. Wiesława Surdyk-Fertsch, Bogumiła Szeweluk-Wyrwa, Grzegorz Wojciechowski, Wydawnictwo Arka, Poznań 1999.
41. *Program nauczania do historii i społeczeństwa klasach IV–VI szkoły podstawowej*, Małgorzata Chen-Wincławska, Krystyna Polacka, Janusz Rulka, M. Rożak, Gdańsk 2001.
42. *Przygoda z Klio: program nauczania przedmiotu historia i społeczeństwo w szkole podstawowej: II etap edukacyjny*, Małgorzata Wojnarowska, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2009.
43. *Wehikuł czasu: program nauczania historii i społeczeństwa dla szkoły podstawowej: w klasach IV–VI*, Tomasz Maćkowski, Jacek Rzeźniowiecki, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2009, 2012.
44. *Oto historia: historia i społeczeństwo: program nauczania w klasach 4–6, przewodnik metodyczny dla klasy 4, scenariusze dla klasy 4*, Maria Jadczak, Anita Garbat, MAC Edukacja – Grupa Edukacyjna, Kielce 2012.
45. *My i historia: program nauczania ogólnego historii i społeczeństwa w klasach IV–VI szkoły podstawowej*, Bogumiła Olszewska, Wiesława Surdyk-Fertsch, Nowa Era, Warszawa 2015.
46. *Wczoraj i dziś: program nauczania ogólnego historii i społeczeństwa w klasach IV–VI szkoły podstawowej*, Tomasz Maćkowski, Nowa Era, Warszawa 2015.
47. *Klucz do historii: program nauczania historii i społeczeństwa w szkole podstawowej: klasy IV–VI*, Małgorzata Lis, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2015.
48. *Historia wokół nas: program nauczania historii i społeczeństwa: szkoła podstawowa: klasy IV–VI*, Radosław Lolo, Anna Pieńkowska, Rafał Towalski, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2015.
49. *Wczoraj i dziś: program nauczania ogólnego historii w klasach IV–VIII szkoły podstawowej*, Tomasz Maćkowski, Nowa Era, Warszawa 2017.
50. *Historia: program nauczania: szkoła podstawowa klasy IV–VIII*, Anita Plumińska-Miełoch, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2017.

51. *Podróże w czasie: program nauczania historii w szkole podstawowej*, Robert Tocha, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2017.

II.H Historia – gimnazjum

52. *Historia dla klas 1–3: gimnazjum: program nauczania*, Melania Bondaruk [et al.], Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
53. *Historia dla gimnazjalistów: program nauczania*, Kazimierz Przybysz, Wojciech J. Jakubowski, Mariusz Włodarczyk, Krzysztof Pazdro, Warszawa 2000.
54. *Historia: program nauczania historii w klasach I–III gimnazjum*, Dariusz Bąkowski, Maria Ryckowska-Bryl, Operon, Gdynia 2002.
55. *Poznajemy historię ojczyzny: poradnik dla nauczyciela i program nauczania*, Katarzyna Błachowska, Zofia T. Kozłowska [et al.], Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2002.
56. *Podróż przez wieki: program nauczania historii w gimnazjum*, Teresa Maresz, Barbara Tarnowska, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2002.
57. *Historia: program nauczania historii w gimnazjum w klasach I–III*, Tomasz Małkowski, Jacek Rzeźniowiecki, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2009.
58. *Podróże w czasie: program nauczania historii dla gimnazjum w klasach I–III*, Tomasz Małkowski, Jacek Rzeźniowiecki, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2012.
59. *Bliżej historii: program nauczania historii w gimnazjum*, Katarzyna Błachowska, Anita Plumińska-Mieloch, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2015.

II.I Historia – liceum, technikum

60. *Historia dla każdego: program nauczania: szkoły ponadgimnazjalne: zakres podstawowy i rozszerzony*, Ewa Wipszycka [et al.], Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2002.
61. *Człowiek i historia: program nauczania historii w liceum ogólnokształcącym: kształcenie w zakresie rozszerzonym*, Katarzyna Zielińska [et al.], Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2002.
62. *Człowiek i historia. Cz. 1, Kształcenie w zakresie rozszerzonym: poradnik dla nauczyciela i program nauczania w liceum ogólnokształcącym*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2002.
63. *Historia: program nauczania w zakresie rozszerzonym dla liceum ogólnokształcącego zakres rozszerzony*, Bogumiła Burda [et al.], Operon, Gdynia 2003.
64. *Poznać przeszłość: program nauczania historii w zakresie podstawowym dla szkół ponadgimnazjalnych: Historia,, Marek Jekel, Nowa Era, Warszawa 2014.*
65. *Historia. Po prostu: program nauczania historii dla szkół ponadgimnazjalnych. Zakres podstawowy*, Jędrzej Smoleński, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2015.

II.J Historia i społeczeństwo

66. *Korzenie nowoczesności: program nauczania przedmiotu historia i społeczeństwo dla IV etapu edukacyjnego*, Grzegorz Szymanowski, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012.
http://www.bc.ore.edu.pl/Content/518/Szymanowski_historia_i_spoleczenstwo.4.pdf
[dostęp: 10.11.2018]
67. *Poznać przeszłość. dziedzictwo epok: program nauczania przedmiotu historia i społeczeństwo. Liceum ogólnokształcące i technikum*, Nova Era, Warszawa [2009].
https://cloud5.edupage.org/cloud/program_HiS_LO.pdf?z%3A1rtQOwLActaAoGRkcYa%2BOTOtQHKlk5d5f5cbCy6QmJXEbgurpjjWByAir5EmrhP%2F
[dostęp: 10.11.2018]

II.K Język polski – szkoła podstawowa

68. *Myśli i słowa: program nauczania do języka polskiego IV–VI: szkoła podstawowa*, Agnieszka Gorzałczyńska-Mróż [et al.], wyd. 2, M. Rożak, Gdańsk 2001.
69. *Między nami. Program nauczania języka polskiego w szkole podstawowej (klasa VI)*, Agnieszka Łuczak, Anna Murdzek, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2012.
70. *Między nami. Program nauczania języka polskiego w szkole podstawowej w klasach IV–VIII*, Joanna Piasta-Siechowicz, Agnieszka Łuczak, Anna Murdzek, Ewa Prylińska, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2017.
71. *Jutro pójdę w świat: podręcznik do kształcenia literackiego, kulturowego i językowego dla szkoły podstawowej 5*, Hanna Dobrowolska, Urszula Dobrowolska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2013.
72. *Jutro pójdę w świat. Program nauczania języka polskiego w klasach IV–VIII szkoły podstawowej*, Andrzej Surdej, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2017.
73. *Język polski: program nauczania: klasy 4–8*, Alicja Krawczuk-Gołuch, Operon Gdynia 2017.

II.L Język polski – gimnazjum

74. *Myśli i słowa: program nauczania języka polskiego dla trzeciego etapu edukacyjnego (klasy I–III gimnazjum)*, Agnieszka Gorzałczyńska-Mróż [et al.], Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 1999.
75. *Między nami. Program nauczania języka polskiego dla trzeciego etapu edukacyjnego (klasy I–III gimnazjum)*, Agnieszka Łuczak, Ewa Prylińska, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2009, 2015.
76. *Myśli i słowa: program nauczania języka polskiego w gimnazjum*, Ewa Nowak, Joanna Gawęł, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2015.

II.M Język polski – liceum, technikum

77. *Ponad słowami: program nauczania przedmiotu język polski w liceum i technikum: zakres podstawowy i rozszerzony*, Barbara Łabęcka, Nowa Era, Warszawa 2012.
78. *Przeszłość to dziś: program nauczania języka polskiego w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym i technikum: zakres podstawowy i rozszerzony*, Zofia Stawonnik [et al.], Stentor, Warszawa 2012.
79. *Nowe lustra świata: program nauczania języka polskiego w liceach, liceach profilowanych i technikach*, Witold Bobiński, Anna Janus-Sitarz, Maciej Pabisek, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2015.
80. *Program nauczania języka polskiego dla IV etapu edukacyjnego: Nowe: zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka*, Katarzyna Olejnik, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2015.

III. Podręczniki do edukacji wczesnoszkolnej oraz przedmiotów: muzyka, sztuka, wiedza o kulturze, język polski, historia, historia i społeczeństwo dla wszystkich etapów edukacyjnych.

III.A Edukacja wczesnoszkolna

1. *Śpiew i muzyka dla smyka: Materiały pomocnicze dla ucznia: część 1 i 2: klasa 3*, Weneda Wołęjsza, Oficyna Wydawnicza „Adam”, Warszawa 2001.
2. *Razem w szkole: kształcenie zintegrowane: dla klasy 1, 2, 3*, Jolanta Brzóska, Katarzyna Harmak, Kamila Izbińska, Anna Jasiocha, Wiesław Went, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2009.
3. *Tropiciele: podręcznik dla klasy 1, 2, 3*, Agnieszka Banasiak, Agnieszka Burdzińska, Aldona Danielewicz-Malinowska [et al.], Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2012.
4. *Elementarz XXI wieku: część 1, 2, 3*, Ewa Hryszkiewicz, Barbara Stępień, Małgorzata Ogrodowczyk, Joanna Winiecka-Nowak, Małgorzata Kwil, Maria Bura, Krystyna Bielenica, Nowa Era, Warszawa 2016.
5. *Elementarz XXI wieku: Muzyka: podręcznik: klasa 3: szkoła podstawowa*, Monika Gromek, Grażyna Kilbach, Nowa Era, Warszawa 2014.
6. *Elementarz XXI wieku [Dokument dźwiękowy]: edukacja wczesnoszkolna klasa 1: utwory do słuchania i zabawy, piosenki w wersji instrumentalnej*, CD 2–3, aranżacje piosenek Fryderyk Babiński [et al.], Nowa Era, Warszawa 2012.
7. *Elementarz XXI wieku [Dokument dźwiękowy]: edukacja wczesnoszkolna klasa 2: utwory do słuchania i zabawy, piosenki w wersji instrumentalnej*, CD 2–3, aranżacje piosenek Fryderyk Babiński [et al.], Nowa Era, Warszawa 2014.
8. *Elementarz XXI wieku [Dokument dźwiękowy]: edukacja wczesnoszkolna klasa 3: utwory do słuchania i zabawy, piosenki w wersji instrumentalnej*, CD 2–3, aranżacje piosenek Fryderyk Babiński [et al.], Nowa Era, Warszawa 2014.

9. *Nasz elementarz, nasza szkoła: części 1, 2, 3*, Maria Lorek [et al.], Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2014.
<https://naszelementarz.men.gov.pl/>
[dostęp: 14.11.2018]
10. *My i nasz elementarz: My i nasza szkoła: części 1, 2, 3*, Maria Lorek [et al.], Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2018.
<http://elementarz.org/>
[dostęp: 14.11.2018]

III.B Podręcznik archiwalny

11. *Uczymy się muzyki: podręcznik wychowania muzycznego dla klasy III szkoły podstawowej*, Halina Lisowska, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1968.

III.C Muzyka/Sztuka – szkoła podstawowa

12. *Muzyka: podręcznik dla klasy czwartej*, Maria Tomaszewska, wyd. 2 popr., Wydawnictwo M. Rożak, Gdańsk 1999.
13. *Muzyka: podręcznik dla klasy piątej*, Maria Tomaszewska, wyd. 2, Wydawnictwo M. Rożak, Gdańsk 1999.
14. *Muzyka: podręcznik dla klasy szóstej*, Maria Tomaszewska, Wydawnictwo M. Rożak, Gdańsk 2000.
15. *21 [Dwadzieścia jeden] spotkań z muzyką: podręcznik do klasy 4–6*, Agnieszka Kreiner-Bogdańska, Krzysztof Pazdro, Warszawa 2002.
16. *Klucz do muzyki: podręcznik dla klas 4–6 szkoły podstawowej. Cz. 1*, Katarzyna Jakóbczak-Drażek, Urszula Smoczyńska, Agnieszka Sołtysik, wyd. 5, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2010.
17. *Klucz do muzyki: podręcznik dla klas 4–6 szkoły podstawowej. Cz. 2*, Katarzyna Jakóbczak-Drażek, Urszula Smoczyńska, Agnieszka Sołtysik, wyd. 4, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2010.
18. *Muzyka 4: podręcznik dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Justyna Górską-Guzik, Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdynia 2012.
19. *Klucz do muzyki 5: podręcznik dla klasy piątej szkoły podstawowej*, Katarzyna Jakóbczak-Drażek, Urszula Smoczyńska, Agnieszka Sołtysik, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2013.
20. *Klucz do muzyki 6: podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Katarzyna Jakóbczak-Drażek, Urszula Smoczyńska, Agnieszka Sołtysik, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
21. *Muzyka: Nuty, smyki i patyki: cz. I i II: podręcznik z ćwiczeniami i CD; klasa piąta: szkoła podstawowa*, Katarzyna Jakóbczak-Drażek, Olivia Kaczyńska, Malina Sarnowska, Urszula Smoczyńska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
22. *Muzyka: Nuty, smyki i patyki: cz. I i II: Podręcznik z ćwiczeniami; klasa szósta: szkoła podstawowa*, Katarzyna Jakóbczak-Drażek, Olivia Kaczyńska, Malina Sarnowska, Urszula Smoczyńska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.

23. *Muzyka i my: Podręcznik dla klasy piątej szkoły podstawowej*, Romana Rataj, Włodzimierz Sołtysik, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
24. *Muzyka i my: Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Romana Rataj, Włodzimierz Sołtysik, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
25. *I gra muzyka. Podręcznik dla klas IV–VI szkoły podstawowej*, Monika Gromek, Grażyna Kilbach, Nowa Era, Warszawa 2015.
26. *Klucz do muzyki 6: Podręcznik do szkoły podstawowej*, Katarzyna Jakóbczak-Drą-
żek, Urszula Smoczyńska, Agnieszka Sołtysik, wyd. 3, Wydawnictwa Szkolne i Peda-
gogiczne, Warszawa 2016.
27. *Lekcja muzyki: Podręcznik do muzyki dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Moni-
ka Gromek, Grażyna Kilbach, Nowa Era, Warszawa 2017.
28. *Lekcja muzyki: Podręcznik do muzyki dla klasy piątej szkoły podstawowej*, Monika
Gromek, Grażyna Kilbach, Nowa Era, Warszawa 2017.
29. *Lekcja muzyki: Podręcznik do muzyki dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Monika
Gromek, Grażyna Kilbach, Nowa Era, Warszawa 2017.
30. *Lekcja muzyki 7: podręcznik do muzyki dla klasy siódmej szkoły podstawowej*,
Monika Gromek, Grażyna Kilbach, Nowa Era, Warszawa 2017.

III.D Muzyka/Sztuka – gimnazjum

31. *Świat muzyki: klasy 1–3: podręcznik: gimnazjum*, Wacław Panek, Wydawnictwa
Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
32. *Świat muzyki: podręcznik: gimnazjum*, Wacław Panek, wyd. 2 zm., Wydawnictwa
Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2005.
33. *Bliżej muzyki: podręcznik: gimnazjum*, Maria Przychodzińska, Romana Rataj, Barbara
Smoleńska-Zielińska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2009.
34. *Muzyka w gimnazjum: podręcznik*, Agnieszka Kreiner-Bogdańska, wyd. 2 zm., Oficyna
Edukacyjna Krzysztof Pazdro, Warszawa 2009.
35. *Muzyczny świat: podręcznik do gimnazjum*, Teresa Wójcik, MAC Edukacja, Kiel-
ce 2009.
36. *Od chorału do rap-songu: Podręcznik z ćwiczeniami do muzyki w gimnazjum*, Piotr
Kaja, Wydawnictwo JUKA, Warszawa 2009.
37. *Muzyka: gimnazjum*, Małgorzata Rykowska, Zbigniew Szatko, Wydawnictwo Peda-
gogiczne Operon, Gdynia 2011.
38. *Muzyka 1–3: dotacyjny materiał ćwiczeniowy dla gimnazjum*, Małgorzata Rykow-
ska, Zbigniew Szatko. - Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdynia 2015.
39. *Gra muzyka!: podręcznik do muzyki dla gimnazjum*, Jan Oleszkowicz, wyd. 6. zm.,
Nowa Era, Warszawa 2014.

III.F Podręczniki archiwalne

40. *W krainie muzyki: podręcznik wychowania muzycznego dla klasy VIII*, Stanisław
Matecki, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.

41. *Podręcznik do nauki szkolnej śpiewu zbiorowego: zawierający objaśnienia teoretyczne, ćwiczenia głosowe i pieśni*, Tadeusz Joteyko, wyd. 3 zm., Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane 1924.

III.G Muzyka – liceum, technikum

42. *Muzyka: podręcznik dla szkół średnich*, Danuta Gwizdalanka, wyd. 2, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.

III.H Historia muzyki – liceum, technikum

43. *O muzyce, najpiękniejszej ze sztuk: historia muzyki*, Bogusław Śmiechowski, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna Adam, Warszawa 1999¹²².

Także te same podręczniki, co dla szkół muzycznych, część V. wykazu, pozycje 20 i 21.

III.I Wiedza o kulturze

44. *Od wieży Babel do drapaczy chmur: podręcznik wiedzy o kulturze dla liceów i techników: kształcenie w zakresie podstawowym i rozszerzonym*, Krzysztof Moraczewski, Oficyna Edukacyjna Wydawnictwa eMPi², Poznań 2002.
45. *Wiedza o kulturze: podręcznik z ćwiczeniami dla szkół średnich: kształcenie w zakresie rozszerzonym*, Wacław Panek, Wydawnictwo Polskie, Wołomin 2003.
46. *Wiedza o kulturze: podręcznik z ćwiczeniami dla szkół średnich: kształcenie w zakresie podstawowym*, Wacław Panek, wyd. 2 uzupełn., Wydawnictwo Polskie, Wołomin 2004.
47. *Człowiek w kulturze: podręcznik do wiedzy o kulturze*, Zuzanna Grębacka, Iwona Kurz, Małgorzata Litwinowicz-Drózdziel, Paweł Rodak, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2006.
48. *Wiedza o kulturze: podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych: zakres podstawowy*, Alicja Kisielewska, Andrzej Kisielewski, Adela Prochyra, Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdynia 2012.
49. *Spotkania z kulturą: podręcznik do wiedzy o kulturze dla liceum i technikum*, Monika Bokinieć [et al.], Nowa Era, Warszawa 2012.

III.J Historia – szkoła podstawowa

50. *W rodzinie, w Polsce, w Europie: podręcznik do historii i społeczeństwa dla klasy IV*, Bogdan Baran, Witold Bobiński. Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 1999.
51. *Historia i społeczeństwo: szkoła podstawowa VI*, Józef Ratajczak, Grzegorz Roszak, red. merytoryczna Janusz Rulka, Wydawnictwo M. Rożak, Gdańsk 2000.
52. *Historia i społeczeństwo: podręcznik dla klasy V szkoły podstawowej*, Tomasz Małkowski, Jacek Rzeźniowiecki, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2000.

¹²² Podręcznik bez numeru dopuszczenia. Napisany jako pomoc dla uczniów szkół ogólnokształcących uczestniczących w eliminacjach Olimpiady Artystycznej, używany także na lekcjach muzyki i wychowania muzycznego oraz jako materiał pomocniczy do przedmiotów nauka o muzyce oraz literatura muzyczna w szkołach muzycznych.

53. *A to historia!: podręcznik historii i społeczeństwa: klasa 4. Część 1*, Alicja Pacewicz [et al.], wyd. 3, Nowa Era, Warszawa 2003.
54. *A to historia!: podręcznik historii i społeczeństwa: klasa 4. Część 2*, Alicja Pacewicz [et al.], wyd. 3, Nowa Era, Warszawa 2003.
55. *Oto historia: historia i społeczeństwo: podręcznik: klasa 4. Cz. 1*, Piotr Augustynek, Jolanta Sobota, Grupa Edukacyjna, Kielce 2012.
56. *Oto historia: historia i społeczeństwo: podręcznik: klasa 4. Cz. 2*, Piotr Augustynek, Jolanta Sobota, Marian Toporek, Grupa Edukacyjna, Kielce 2012.
57. *Historia i społeczeństwo 4: podręcznik dla szkoły podstawowej*, Renata Antosik, Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdynia 2012.
58. *Historia wokół nas: podręcznik do historii i społeczeństwa dla szkoły podstawowej: klasa 4*, Radosław Lolo [et al.], Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2012.
59. *Klucz do historii 4: podręcznik do historii i społeczeństwa dla szkoły podstawowej*, Wojciech Kalwat, Małgorzata Lis, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2012.
60. *Klucz do historii 4: podręcznik do historii i społeczeństwa dla szkoły podstawowej*, Wojciech Kalwat, Małgorzata Lis, wyd. 3 zm., Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2015.
61. *Klucz do historii 5: podręcznik do historii i społeczeństwa dla szkoły podstawowej*, Wojciech Kalwat, Małgorzata Lis, wyd. 2, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
62. *Klucz do historii 6: podręcznik do historii i społeczeństwa dla szkoły podstawowej*, Wojciech Kalwat, Małgorzata Lis, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
63. *My i historia: historia i społeczeństwo: podręcznik: szkoła podstawowa 6*, Bogumiła Olszewska, Wiesława Surdyk-Fertsch, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2014.
64. *Historia wokół nas: podręcznik do historii i społeczeństwa dla szkoły podstawowej: klasa 5*, Radosław Lolo, Anna Pieńkowska, Rafał Towalski, wyd. 2, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
65. *Historia wokół nas: zeszyt ćwiczeń do historii i społeczeństwa dla szkoły podstawowej: klasa 6*, Radosław Lolo, Anna Pieńkowska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
66. *Wczoraj i dziś 4: podręcznik do historii i społeczeństwa dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Grzegorz Wojciechowski, wyd. 3, Nowa Era, Warszawa 2014.
67. *Wczoraj i dziś 6: podręcznik do historii i społeczeństwa dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Grzegorz Wojciechowski, wyd. 3, Nowa Era, Warszawa 2015.
68. *Wczoraj i dziś 7: podręcznik do historii dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, Jarosław Kłaczek, Anna Łaskiewicz, Stanisław Roszak, Nowa Era, Warszawa 2017.
69. *Historia 7: podręcznik: szkoła podstawowa*, Igor Kąkolewski, Krzysztof Kowalewski, Anita Plumińska-Mieloch, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2017.

70. *Historia 7: podręcznik dla szkoły podstawowej*, Janusz Ustrzycki, Mirosław Ustrzycki, Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdynia 2017.

III.K Historia – gimnazjum

71. *Historia 2: podręcznik dla gimnazjum*, Janusz Ustrzycki, Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdynia 2010.
72. *Blżej historii: gimnazjum: podręcznik: klasa 2*, Krzysztof Kowalewski, Igor Kąkolewski, Anita Plumińska-Mieloch, wyd. 3 popr., Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2012.
73. *Historia: podręcznik dla gimnazjum: klasa II*, Jacek Chachaj, Janusz Drob, Leszek Wojciechowski, wyd. zm., Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2014.
74. *Historia: wiek XIX i wielka wojna: podręcznik dla gimnazjum: klasa III*, Jacek Chachaj, Janusz Drob, wyd. 4, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa [2014].

III.L Historia – liceum, technikum

75. *Historia 2.: Czasy nowożytne: Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Zakres podstawowy*, Bogumiła Burda, Bohdan Halcyak, Roman Józefiak, Anna Roszak, Małgorzata Szymczak, Operon, Gdynia 2003.
76. *Poznać przeszłość, zrozumieć dziś: klasa 3: XIX wiek, część 1: zakres rozszerzony*, Michał Kopczyński, Maciej Przybyliński, Stentor, Warszawa 2014.
77. *Zrozumieć przeszłość: część 2: zakres rozszerzony*, Piotr Galik, Paweł Klint, Nowa Era, Warszawa 2016.
78. *Historia: Po prostu: szkoły ponadgimnazjalne: zakres podstawowy*, Rafał Dolecki, Krzysztof Gutowski, Jędrzej Smoleński, wyd. 7, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2018.

III.M Historia i społeczeństwo

79. *Historia i społeczeństwo: ojczysty Panteon i ojczyste spory: podręcznik do liceum i technikum*, Marcin Markowicz, Olga Pytlińska, Agata Wyroda, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2013.
80. *Poznać przeszłość: rządzcy i rzdzeni: podręcznik do historii i społeczeństwa dla liceum ogólnokształcącego i technikum*, Iwona Janicka, Nowa Era, Warszawa 2014.

III.N Język polski – szkoła podstawowa

81. *Jutro pójdę w świat: podręcznik do kształcenia literackiego, kulturowego i językowego dla szkoły podstawowej 4*, Hanna Dobrowolska, Urszula Dobrowolska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2012.
82. *Jutro pójdę w świat: podręcznik do kształcenia literackiego, kulturowego i językowego dla szkoły podstawowej 6*, Hanna Dobrowolska, Urszula Dobrowolska, [aut. sprawdzianów kontrolnych Jarosław Pacuła], Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.

83. *Słowa z uśmiechem: literatura i kultura: język polski: klasa 5*, Ewa Horwath, Anita Żegleń, wyd. 2, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
84. *Język polski 6: kształcenie kulturowo-literackie: podręcznik dla szkoły podstawowej*, Małgorzata Składanek, Hanna Szaniawska, Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdynia 2014.
85. *Myśli i słowa 7: literatura – kultura – język: podręcznik do języka polskiego: szkoła podstawowa*, Ewa Nowak, Joanna Gawęł, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2017.
86. *Teraz polski: podręcznik do kształcenia literackiego, kulturowego i językowego dla klasy 5 szkoły podstawowej*, Anna Klimowicz, Nowa Era, Warszawa 2017.
87. *Teraz polski: podręcznik do kształcenia literackiego, kulturowego i językowego dla klasy 6 szkoły podstawowej*, Anna Klimowicz, Nowa Era, Warszawa 2017.

III.O Język polski – gimnazjum

88. *To lubię!: Teksty i zadania: Podręcznik do języka polskiego: książka ucznia: klasa 3. gimnazjum*, Maria Jędrychowska, Zofia Agnieszka Kłakówna, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 2000 [2010].
89. *Bliżej słowa: gimnazjum: klasa 1*, [Grażyna Kiełb, Ewa Horwath], wyd. 2, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2010.
90. *Bliżej słowa: gimnazjum: klasa 2*, [Ewa Horwath, Grażyna Kiełb, Ewa Nowak], Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2011.
91. *Myśli i słowa: literatura, kultura, nauka o języku: gimnazjum 1: podręcznik do języka polskiego*, Ewa Nowak, Joanna Gawęł, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2015.

III.P Język polski – liceum, technikum

92. *Zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka: podręcznik do języka polskiego dla liceum i technikum: klasa 2: zakres podstawowy i rozszerzony. Cz. 1, Wiek XIX*, Dariusz Chemperek, Adam Kalbarczyk, Dariusz Trzeźniowski, wyd. 2, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2009.
93. *Zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka: język polski: klasa 2*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2011.
94. *Ponad słowami: podręcznik do języka polskiego dla liceum i technikum: klasa 2: zakres podstawowy i rozszerzony: część 1*, Małgorzata Chmiel, Anna Równy, wyd. 2, Nowa Era, Warszawa 2013.
95. *Język polski: szkoły ponadgimnazjalne: podręcznik: zakres podstawowy i rozszerzony. 3, Romantyzm*, Iwona Łapińska, Brygida Maciejewska, Joanna Sadowska, Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdynia 2013.
96. *Nowe Zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka: kształcenie w zakresie podstawowym i rozszerzonym: podręcznik do języka polskiego dla liceum i technikum: klasa 2.: część 1, Romantyzm – pozytywizm*, Dariusz Chemperek, Adam Kalbarczyk, Dariusz Trzeźniowski, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.

97. *Nowe Lustra świata: podręcznik do języka polskiego dla liceum i technikum: zakres podstawowy i rozszerzony: część 3, Romantyzm – pozytywizm*, Witold Bobiński, Anna Janus-Sitarz, Maciej Pabisek, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
98. *Przeszłość to dziś: literatura, język, kultura: podręcznik część 1: szkoła ponadgimnazjalna: zakres podstawowy i rozszerzony*, Ewa Paczoska, Wydawnictwo Piotra Marciszuka Stentor, Warszawa 2013.
99. *Przeszłość to dziś: literatura, język, kultura: podręcznik część 2: szkoła ponadgimnazjalna: zakres podstawowy i rozszerzony*, Aleksander Nawarecki, Dorota Siwicka, Wydawnictwo Piotra Marciszuka Stentor, Warszawa 2017.
100. *Ponad słowami: podręcznik do języka polskiego dla liceum i technikum: klasa 2: zakres podstawowy i rozszerzony: część 1*, Małgorzata Chmiel, Anna Równy, Nowa Era, Warszawa 2017.
101. *Nowe Zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka: kształcenie w zakresie podstawowym i rozszerzonym: podręcznik do języka polskiego dla liceum i technikum: klasa 2.: część 1, Romantyzm – pozytywizm*, Dariusz Chemperek, Adam Kalbarczyk, Dariusz Trzeźniowski, wyd. 3, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2018.

III.Q Przewodniki i repetytoria maturalne z języka polskiego

102. *Przewodnik po epokach literackich: t. 2*, M. Makowiecki, M. Pawłowski, Świat książki, Warszawa 2005.
103. *Język polski: rozszerzenie: repetytorium: matura*, praca zbiorowa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2014.
104. *Teraz matura 2016: język polski: poziom podstawowy: szkoła ponadgimnazjalna: vademecum z zadaniami*, praca zbiorowa, Nowa Era, Warszawa 2015.
105. *Matura 2018: vademecum: język polski: zakres podstawowy i rozszerzony*, praca zbiorowa, Operon, Gdynia 2017.

IV. Programy nauczania dla szkół muzycznych przedmiotów: umuzykalnienie, rytmika, kształcenie słuchu, audycje muzyczne, literatura muzyczna, nauka o muzyce, historia muzyki na wszystkich etapach edukacyjnych.

IV.A Edukacja wczesnoszkolna

Program archiwalny

1. *Umuzykalnienia i rytmika: program nauczania szkoły muzycznej I stopnia: tymczasowy*, Danuta Kajfasz [et al.], Ministerstwo Kultury i Sztuki: Zarząd Szkół Artystycznych: Centralny Ośrodek Szkolnictwa Artystycznego, Warszawa 1976.

IV.B Kształcenie słuchu i rytmika – edukacja wczesnoszkolna

2. *Rytmika z kształceniem słuchu: program nauczania przedmiotu: szkoła muzyczna I stopnia*, Anna Dramowicz, Joanna Tomkowska, Centrum Edukacji Artystycznej, Warszawa 2014.

3. *Kształcenie słuchu z rytmiką: szkolny program nauczania dla klas I–III szkoły I stopnia*, Hanna Błaszczyk, Państwowa Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna I st. im. E. Młynarskiego w ZPSM nr 1 w Warszawie, Warszawa 2014.
4. *Rytmika: szkolny program nauczania rytmiki w klasach I–III*, Sonia Wachowska, PSM I st. im. Janiny Garści w Lublińcu, Lubliniec 2017.
5. *Rytmika: program nauczania rytmiki w szkole I stopnia im. F. Nowowiejskiego w Gdańsku: pierwszy etap edukacyjny*, Zofia Prasowska-Zeidler, OSM I i II st. im. Feliksa Nowowiejskiego w Gdańsku, Gdańsk 2017.
6. *Kształcenie słuchu: program nauczania przedmiotu kształcenie słuchu w ogólnokształcącej szkole muzycznej I stopnia im. F. Nowowiejskiego w Gdańsku: pierwszy etap edukacyjny*, Zofia Prasowska-Zeidler, OSM I i II st. im. Feliksa Nowowiejskiego w Gdańsku, Gdańsk 2017.
7. *Rytmika: szkolny program nauczania: dla klas I–III szkoły I stopnia*, Hanna Błaszczyk, Paulina Chmurska, Państwowa Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna I st. im. E. Młynarskiego w Warszawie, ZPSM nr 1 w Warszawie, Warszawa 2017.

IV.C Kształcenie słuchu

8. *Kształcenie słuchu elementarne: program nauczania przedmiotu kształcenie słuchu, przeznaczony dla uczniów klas I–VI szkół muzycznych i ogólnokształcących szkół muzycznych I stopnia*, Maria Wacholc, Triangel, Warszawa 2006.
9. *Kształcenie słuchu z audycjami muzycznymi: program nauczania: szkoła muzyczna I stopnia, ogólnokształcąca szkoła muzyczna I stopnia*, Dominka Lenarczyk-Paprocka, Urszula Cebula, Centrum Edukacji Artystycznej, Warszawa 2014.
10. *Kształcenie słuchu: program nauczania przedmiotu kształcenie słuchu w ogólnokształcącej szkole muzycznej I stopnia im. F. Nowowiejskiego w Gdańsku: dla klas IV–VIII*, Dominika Biegaj, Dorota Polewska, OSM I i II st. im. Feliksa Nowowiejskiego w Gdańsku, Gdańsk 2017.
11. *Kształcenie słuchu: szkolny program nauczania: dla uczniów ogólnokształcącej szkoły muzycznej II stopnia*, Hanna Lauer, Wojciech Lauer, OSM I i II st. im. Feliksa Nowowiejskiego w Gdańsku, Gdańsk 2017.
12. *Kształcenie słuchu: szkolny program nauczania: klasy I–VI POSM I stopnia im. E. Młynarskiego w Warszawie*, Hanna Błaszczyk, Agnieszka Boratyńska-Denkiewicz, Paulina Chmurska, Anna Daniszewska, Małgorzata Waszak, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych nr 1 w Warszawie, Warszawa 2017.
13. *Kształcenie słuchu: szkolny program nauczania przedmiotu kształcenie słuchu: dla uczniów ZPSM nr 1 w Warszawie*, Elżbieta Brodzińska, Joanna Chabiera-Walma, Grażyna Paciorek-Draus, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych w Warszawie, Warszawa [2003, 2014] 2017.

IV.D Audycje muzyczne – szkoła I stopnia

14. *Audycje muzyczne: projekt programu nauczania: dla szkoły muzycznej I stopnia*, Dorota Grochowska, Polihymnia, Lublin 2002.

15. *Audycje muzyczne: program nauczania przedmiotu w szkole muzycznej I stopnia*, Aleksandra Wilde, OSM I i II st. im. F. Nowowiejskiego, Gdańsk 2002.
16. *Audycje muzyczne: program nauczania przedmiotu audycje muzyczne: przeznaczony dla uczniów ogólnokształcących szkół muzycznych I stopnia i szkół muzycznych I stopnia*, Aleksandra Dudek, Triangel, Warszawa 2009.
17. *Materiały pomocnicze dla nauczycieli kształcenia słuchu z audycjami muzycznymi*, Aleksandra Dudek, Urszula Cebula, Mariusz Tokarski, Danuta Anna Wilczak, Centrum Edukacji Artystycznej, Warszawa 2014.
18. *Audycje muzyczne: program nauczania przeznaczony dla uczniów szkół muzycznych I stopnia i ogólnokształcących szkół muzycznych I stopnia*, Aleksandra Wilde, Ilona Dworecka-Staszewska, Centrum Edukacji Artystycznej, Warszawa 2014.
19. *Audycje muzyczne: program nauczania przedmiotu audycje muzyczne w OSM I i II st. im. F. Nowowiejskiego w Gdańsku*, Agnieszka Bradtke, Dorota Polewska, OSM I i II st. im. F. Nowowiejskiego, Gdańsk 2017.
20. *Audycje muzyczne: szkolny program nauczania*, Agnieszka Boratyńska-Denkiewicz, Anna Daniszewska, Małgorzata Waszak, Państwowa Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna I st. im. E. Młynarskiego w ZPSM nr 1 w Warszawie, Warszawa 2017.

IV.E Programy archiwalne

21. *Program lekcji słuchania muzyki: tom I*, Zofia Pleń-Weberowa, Franciszek Skołyszewski, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1949.
22. *Program lekcji słuchania muzyki: tom II*, Zofia Pleń-Weberowa, Franciszek Skołyszewski, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1951.
23. *Umuzycznienie z audycjami muzycznymi: program nauczania szkoły muzycznej I stopnia: tymczasowy*, komisja programowa, Ministerstwo Kultury i Sztuki: Zarząd Szkół Artystycznych: Centralny Ośrodek Szkolnictwa Artystycznego, Warszawa 1976.

IV.F Literatura muzyczna – szkoła II stopnia

24. *Program nauczania przedmiotu literatura muzyczna w szkołach muzycznych II stopnia: program nauczania przeznaczony dla uczniów klas I i II ogólnokształcącej szkoły muzycznej II stopnia oraz szkoły muzycznej II stopnia*, Dorota Kalinowska, Renata Wilento, Centrum Edukacji Artystycznej, Warszawa 2004.
25. *Literatura muzyczna: program nauczania dla szkoły muzycznej II stopnia*, Joanna Dusińska, Elżbieta Raczkiewicz-Perzanowska, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych nr 1 w Warszawie, Warszawa 2010.
26. *Literatura muzyczna: autorski program nauczania: pierwszy i drugi etap edukacyjny*, Aleksandra Wilde, OSM I i II st. im. Feliksa Nowowiejskiego w Gdańsku, Gdańsk 2017.
27. *Literatura muzyczna: program nauczania dla szkół muzycznych I i II stopnia ZPSM nr 1 w Warszawie*, Joanna Dusińska, Michał Łukasz Niżyński, Elżbieta Raczkiewicz-Perzanowska, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych nr 1 w Warszawie, Warszawa 2017.

IV.G Historia muzyki

28. *Historia muzyki: program nauczania przedmiotu w szkołach muzycznych II stopnia*, Dorota Kalinowska, Renata Wilento, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych im. F. Nowowiejskiego, Szczecin 2009.
http://www.szkolamuzyczna.os.pl/download/historia_muzyki_2009.pdf
[dostęp: 15.11.2015]
29. *Historia muzyki: program nauczania przedmiotu w szkołach muzycznych II stopnia: program własny*, Lidia Kućmierz, Kraków 2009.
http://www.szkolamuzyczna.os.pl/download/historia_muzyki_2009.pdf
[dostęp: 15.11.2015]
30. *Historia muzyki z literaturą muzyczną w szkołach muzycznych drugiego stopnia*, Barbara Cybulska-Konsek, Hanna Marzyńska, Ewa Mikołajczyk, Aleksandra Wilde, Centrum Edukacji Artystycznej, Warszawa 2014.
31. *Historia muzyki z literaturą muzyczną: program nauczania przedmiotu: opracowany dla ZPSM nr 1 w Warszawie*, Joanna Dusińska, Michał Łukasz Niżyński, Elżbieta Raczkiewicz-Perzanowska, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych nr 1 w Warszawie, Warszawa 2014.
32. *Historia muzyki: szkolny program nauczania historii muzyki: dla ogólnokształcącej szkoły muzycznej II stopnia*, Aleksandra Wilde, Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna I i II st. im. Feliksa Nowowiejskiego w Gdańsku, Gdańsk 2017.
33. *Historia muzyki: program nauczania przedmiotu w szkołach muzycznych II stopnia*, Dorota Kalinowska, Renata Wilento, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych im. F. Nowowiejskiego, Szczecin 2017.
https://www.zsm2.szczecin.pl/pdfty/doku_szkolne/hist_muz.pdf
[dostęp: 15.11.2018]
34. *Historia muzyki: szkolny program nauczania dla szkół II stopnia ZPSM nr 1 w Warszawie*, Joanna Dusińska, Michał Łukasz Niżyński, Elżbieta Raczkiewicz-Perzanowska, ZPSM nr 1 w Warszawie, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych nr 1 w Warszawie, Warszawa 2017.

IV.H Program archiwalny

35. *Historia muzyki z literaturą muzyczną: program nauczania szkoły muzycznej II stopnia oraz liceum muzycznego: klasy III–VI*, Izabela Pajdak [et al.], Ministerstwo Kultury i Sztuki: Zarząd Szkół Artystycznych: Centralny Ośrodek Pedagogiczny Szkolnictwa Artystycznego, Warszawa 1985.

IV.I Śpiew solowy (program archiwalny)

36. *Śpiew solowy: program nauczania szkoły muzycznej I stopnia (tymczasowy)*, komisja programowa: Maria Dzikowa, Magdalena Halfterowa, Janina Skalikowa, Helena Warpechowska-Wilczakowa [et al.], Ministerstwo Kultury i Sztuki: Zarząd Szkół Artystycznych, Warszawa 1976.

V. Podręczniki dla szkół muzycznych do przedmiotów: umuzykalnienie, rytmika, kształcenie słuchu, audycje muzyczne, literatura muzyczna, nauka o muzyce, historia muzyki na wszystkich etapach edukacyjnych.

V.A Kształcenie słuchu i rytmika – edukacja wczesnoszkolna

1. *Śpiewam, słucham, gram: podręcznik dla uczniów pierwszej klasy szkoły muzycznej pierwszego stopnia*, Urszula Smoczyńska-Nachtman, Renata Chrzanowska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczna, Warszawa 1995.
2. *Solfeż elementarny: podręczniki dla klas I–III*, Maria Wacholc, wyd. 1, Triangel, Warszawa 2002–2003.
3. *Dyktanda elementarne: dla klasy 1*, Maria Ćwiklińska, Małgorzata Rogozińska, Triangel, Warszawa 2005.
4. *Dyktanda elementarne: dla klasy 2*, Maria Ćwiklińska, Małgorzata Rogozińska, Triangel, Warszawa 2005.
5. *Dyktanda elementarne: dla klasy 3*, Maria Ćwiklińska, Małgorzata Rogozińska, Triangel, Warszawa 2005.
6. *Nasza Muzyka 1: podręcznik do nauczania przedmiotów kształcenie słuchu i rytmika, uczniów klasy I, ogólnokształcącej szkoły muzycznej I stopnia i szkoły muzycznej I stopnia*, Lidia Florek, Ilona Tomera-Chmiel, Tatiana Stachak, wyd. 2, Wydawnictwo Euterpe, Kraków 2007.
7. *Nasza Muzyka 2: podręcznik do nauczania przedmiotów kształcenie słuchu i rytmika, uczniów klasy II, ogólnokształcącej szkoły muzycznej I stopnia i szkoły muzycznej I stopnia*, Lidia Florek, Ilona Tomera-Chmiel, Tatiana Stachak, wyd. 2, Wydawnictwo Euterpe, Kraków 2007.
8. *Nasza Muzyka 3: podręcznik do nauczania przedmiotów kształcenie słuchu i rytmika, uczniów klasy III, ogólnokształcącej szkoły muzycznej I stopnia i szkoły muzycznej I stopnia*, Lidia Florek, Ilona Tomera-Chmiel, Tatiana Stachak, wyd. 2, Wydawnictwo Euterpe, Kraków 2007.
9. *Nasza Muzyka 1–3*, Lidia Florek, Ilona Tomera-Chmiel, Tatiana Stachak, Wydawnictwo Euterpe, Kraków 2012.

V.B Audycje muzyczne – szkoła I stopnia

10. *Audycje muzyczne: materiały pomocnicze: zeszyt ćwiczeń*, Dorota Grochowska, Polihymnia, Lublin 2002.
11. *Audycje muzyczne: podstawy teorii literatury muzycznej: t. I*, Liliana Zganiacz-Mazur, wyd. 4, Wydawnictwo muzyczne Contra, Nieporęt 2001.
12. *Muzykologia dla dzieci i młodzieży: kurs słuchania muzyki*, Grażyna Szarecka, Wydawnictwo szkolne Paderevianum, Warszawa 2004.
13. *W krainie muzyki: podręcznik dla uczniów szkół muzycznych I stopnia*, Agnieszka Kreiner-Bogdańska, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 2006.

14. *Muzyczna przygoda: podręcznik do kształcenia słuchu z audycjami muzycznymi: dla klas IV–VI szkoły I stopnia*, Kamil Bundyra, PSM I st. w Lubaczowie, Cieszanów 2015. Edycja internetowa:
<https://www.kształceniessluchu.edu.pl/books/muzyczna-przygoda.pdf>
[dostęp: 20.11.2018]

V.C Podręcznik archiwalny

15. *Pogadanki o muzyce, część I*, Bohdan Muchenberg, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1961.

V.D Literatura muzyczna – szkoła II stopnia

16. *ABC Form muzycznych*, Danuta Wójcik, wyd. 1, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1999.
17. *Nauka o muzyce*, Danuta Wójcik, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 2001.

V.E Podręczniki archiwalne (w użyciu)

18. *Literatura muzyczna*, Bohdan Muchenberg, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1981.
19. *Pogadanki o muzyce: część II*, Bohdan Muchenberg, wyd. 3, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1980; [wyd. 4 – PWM 1989].

V.F Historia muzyki – szkoła II stopnia

20. *ABC Historii muzyki*, Anna Kowalska, Jagellonica, Kraków 2001.
21. *Historia muzyki: część 2*, Danuta Gwizdalanka, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 2005.

V.G Podręcznik archiwalny (nadal używany przez uczniów)

22. *Mała historia muzyki: Popularny podręcznik dla uczniów i samouków*, Józef Reiss¹²³, wyd. 4, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1965.

V.H Kształcenie słuchu – szkoły I stopnia (klasy IV–VI) i szkoły II stopnia

23. *Mały solfeż*, Karol Lasocki, wyd. 32, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 2012.
24. *Solfeż: część I*, Karol Lasocki, wyd. 9, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1981.
25. *Solfeż: część II*, Karol Lasocki, wyd. 6, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1980.
26. *Solfeż elementarny: podręcznik do kl. IV, V, VI*, Maria Wacholc, wyd. 1, Triangel, Warszawa 2001.
27. *Czytanie nut głosem I*, Maria Wacholc, wyd. 1, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1992.
28. *Czytanie nut głosem II*, Maria Wacholc, wyd. 1, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1993.

¹²³ Pierwsze wydanie w roku 1946, kolejne wydania zmieniane i uzupełniane; ostatnie wydanie skorygowane i uzupełnione przez Józefa Michała Chomińskiego z 1987 roku.

29. *Czytanie nut głosem III*, Maria Wacholc, wyd. 1, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1994.
30. *Dyktanda elementarne: dla klasy 4*, Maria Ćwiklińska, Małgorzata Rogozińska, Triangel, Warszawa 2007.
31. *Dyktanda elementarne: dla klasy 5*, Maria Ćwiklińska, Małgorzata Rogozińska, Triangel, Warszawa 2008.
32. *Dyktanda elementarne: dla klasy 6*, Maria Ćwiklińska, Małgorzata Rogozińska, Triangel, Warszawa 2008.
33. *Nasza Muzyka 4: podręcznik do nauczania przedmiotu kształcenie słuchu uczniów ogólnokształcącej szkoły muzycznej I stopnia i szkoły muzycznej I stopnia*, wyd. 2 popr., Wydawnictwo Euterpe, Kraków 2007.
34. *Nasza Muzyka 5: podręcznik do nauczania przedmiotu kształcenie słuchu uczniów ogólnokształcącej szkoły muzycznej I stopnia i szkoły muzycznej I stopnia*, wyd. 1 popr., Wydawnictwo Euterpe, Kraków 2010.
35. *Nowy solfeż*, Lidia Florek, Ilona Tomera-Chmiel, Tatiana Stachak, Wydawnictwo Euterpe, Kraków 2012.

VI. Internetowe źródła wiedzy o Stanisławie Moniuszko i Fryderyku Chopinie

1. Stanisław Moniuszko [w:] Encyklopedia PWN
<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Moniuszko-Stanislaw;3943021.html>
[dostęp: 6.12.2018]
2. Fryderyk Chopin [w:] Encyklopedia PWN
<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Chopin-Fryderyk-Franciszek;3885797.html>
[dostęp: 6.12.2018]
3. Stanisław Moniuszko [w:] Wikipedia
https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Moniuszko
[dostęp: 6.12.2018]
4. Fryderyk Chopin [w:] Wikipedia
https://pl.wikipedia.org/wiki/Fryderyk_Chopin
[dostęp: 6.12.2018]
5. culture.pl, Stanisław Moniuszko (2004)
<https://culture.pl/pl/tworca/stanislaw-moniuszko/>
[dostęp: 6.12.2018]
6. culture.pl, Fryderyk Chopin (2010)
<https://culture.pl/pl/tworca/fryderyk-chopin>
[dostęp: 6.12.2018]
7. Muzykoteka Szkolna, Stanisław Moniuszko
<http://www.muzykotekaszkolna.pl/wiedza/kompozytorzy/moniuszko-stanislaw-1819-1872/>
[dostęp: 6.12.2018]

8. Muzykoteka Szkolna, Fryderyk Chopin
<http://www.muzykotekaszkolna.pl/wiedza/kompozytorzy/chopin-fryderyk-1810-1849/>
[dostęp: 6.12.2018]
9. Muzykoteka Szkolna, Kanon Muzykoteki Szkolnej: lista utworów (2015)
<http://www.muzykotekaszkolna.pl/aktualne/kanon-muzykoteki-szkolnej-lista-utworow>
[dostęp: 6.12.2018]

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

BADANIA
NCK